

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**YAPISAL SORUNLAR VE “İKİNCİ SOSYOLOJİ”: DİSİPLİNER
TEMSİLLERİN BİR İÇERİK ANALİZİ**

Hicabi KAYNAK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

YAPISAL SORUNLAR VE “İKİNCİ SOSYOLOJİ”: DİSİPLİNER TEMSİLLERİN BİR
İÇERİK ANALİZİ

Hicabi KAYNAK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

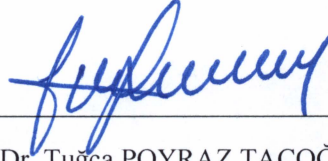
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

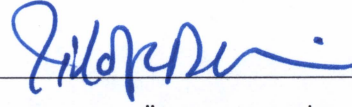
Hicabi KAYNAK tarafından hazırlanan “Yapısal Sorunlar ve ‘İkinci Sosyoloji’: Disipliner Temsillerin Bir İçerik Analizi” başlıklı bu çalışma, 25.12.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Tevfik ERDEM (Başkan)

Doç. Dr. Tuğça POYRAZ TACOĞLU (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ÖZCAN DEMİR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

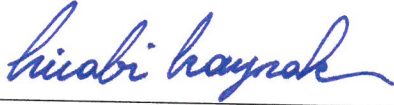
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.12.2017

Hicabi KAYNAK

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenkle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

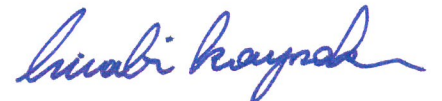
Tezimin/Raporumun .....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

25 /12/2017

Hicabi KAYNAK

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Tuğça POYRAZ TACOĞLU danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Hicabi KAYNAK

*Babam Halis Kaynak'a minnet dolu ithafımdır.
O şimdilerde 70'inde bir işçi ve şefkatli bir dağdır.*

TEŞEKKÜR

Tüm hayatı boyunca cefasını gülüşünün ardına saklayan aziz annem Gülendem, her dertte sığındığım kardeşim ve hayattaki en eski arkadaşım Özkan... Size olan gönül borcumu anlatabilmek için ozan olmak gerekir. Diğer yandan, gurbeti bile bir yuvaya dönüştürebilen mâhir dostlarım, sizleri buraya sığdırmak zaten imkânsızdır.

Yüksek lisans öğrenimim boyunca derslerini ve sohbetini keyifle dinlediğim, danışmanlığımı yaptığı sürede ise rehberliğinden ve tenkitlerinden bolca nasiplendiğim, sabrını ve güler yüzünü hiç esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Tuğça POYRAZ TACOĞLU'ya şükranlarım, en başından beri, bu mütevazı tezin her sayfasındadır.

Ancak ve nihayet, hatırı pek sayılır bir zamandır *maddeye mana* katan değerli varlığım Betül Dilan KURT'un bitmek bilmez gayretini ve külfete karşı sabrını anmaksızın, bu borç beyanı tamama ermeyecektir.

ÖZET

KAYNAK, Hicabi. *Yapısal Sorunlar ve “İkinci Sosyoloji”*: Disipliner Temsillerin Bir İçerik Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

Örgütlü bilimsel pratik, kendisine has yazın türleri ve stratejileri aracılığıyla var olur ve yeniden üretilir. “Mecmua bilimi”, uzman takipçi kitlesine dönük bir literatürün doğrudan bağlantılı olduğu birincil ve araştırmacı bilim pratiğidir. Diğer yandan araştırmacı pratikle dolaylı bir ilişkisi bulunan ve alanın uzmanlarına yönelik olmayan eğitim ya da popülerleştirme amaçlı yazın türleri de vardır ve bunların başında ders kitapları gelmektedir. Disiplinlerin özsunumları olarak ders kitapları bir bilimsel alanın kurumsallaşma ve gelişmişlik düzeyini yansıtır. Uzlaşmış değerlendirme ve kabul kriterleri olan örgütlü disiplinlerin özsunumları bilimsel organizasyonların gücüyle beslenirken bağdaşmaz ve adhokratik yapıdaki sosyolojinin ders kitapları da bireysel dizaynlar ve uzlaşmazlıklar ile örülüdür. Üstelik sosyoloji ders kitaplarındaki bilim ve disiplin temsillerinin araştırmacı pratikten kopukluğu bugün “iki farklı sosyolojiyi” ve disiplinler imajın “ikinci sosyoloji” tarafından bastırıldığı koşulları yaratmıştır.

Bu araştırmada yükseköğrenime yönelik 1980’den 2015’e yayımlanmış 30 sosyoloji ders kitabı üzerinde Temel İçerik Analizi uygulanmış, dört farklı kategoride sınıflandırılan veriler bibliyometrik teknikler ve çıkarımsal istatistikler vasıtasıyla analiz edilmiştir. Standart etki büyüklüğü ölçümleri ve basit meta-analitik düzeyde bir karşılaştırma, ders kitaplarındaki sorunların belli ulusal sosyoloji profillerine özgü olmadığını ve ikinci sosyolojinin karakteristikleri biçiminde genelleştirilebileceğini ortaya koymuştur. Bu sorunların temel kaynağı olan uzlaş ve standart eksikliği, bilimden uzak bir sosyoloji imajının oluşmasında ve bilimsel saygınlığın zayıflamasında rol almakta, disiplin içinde bilim-karşıtı ve kültüralist akımların yerleşeceği çatlakları beslemektedir.

Anahtar Sözcükler

Ders kitabı sosyolojisi, “iki sosyoloji”, yapısal sorunlar, adhokrasi, disiplinler sunum, sosyoloji öğretimi.

ABSTRACT

KAYNAK, Hicabi. *Structural Problems and “Second Sociology”*: A Content Analysis of Disciplinary Representations, Master’s Thesis, Ankara, 2017.

Organized scientific practice exists in and is reproduced by its distinctive literary forms and strategies. “Journal science” is the basic and research-oriented scientific practice to which specific literary forms, namely journals and monographs whose audiences are primarily specialists, is connected. On the other hand, there are other forms for the purpose of teaching or popularizing scientific knowledge, mainly textbooks, having no direct connection with research-oriented practice. As professional self-presentations of disciplines, textbooks reflect the level of establishment and development of a scientific field. While the self-presentations of an organized discipline, which has certain criteria for evaluation and affiliation, benefit the power of the organization, textbooks in sociology, a discipline in incoherence and adhocacy, are eventually characterized by individuality and inconsistency. Moreover, the growing gap between research-oriented sociology and its presentations in textbooks has created the conditions in which two different sociologies exist and research-oriented practice is suppressed by the latter.

In the present research, a Basic Content Analysis of 30 introductory sociology textbooks published from 1980 to 2015 is conducted, and detailed data, that is grouped in four different categories, is examined via bibliometrics and inferential statistics. Using standardized effect sizes and a simple meta-analytic comparison, we show that the problems with sociology textbooks aren’t related to some national sociology profiles, but that the patterns are clearly general characteristics of “second sociology”. The discipline’s lack of coherence and standards, which is responsible for the patterns in the textbook sociology, is thus responsible for non-scientific images of the discipline and for weakening its reputation, strengthening counter-scientific and culturalist movements in sociology.

Keywords

Textbook sociology, “two sociologies”, structural problems, adhocacy, disciplinary presentation, teaching sociology.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	v
BİLDİRİM	vi
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	vii
ETİK BEYAN.....	viii
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar	xi
ŞEKİL VE GRAFİKLER	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ.....	6
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	6
1.2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	8
1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	10
1.4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	24
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, SORUNLARI VE YÖNELTİLEBİLECEK ELEŞTİRİLER	25
2. BÖLÜM: “İKİNCİ SOSYOLOJİ”: TANIM VE ÖZELLİKLER	28
2.1. DERS KİTAPLARI VE BİLİM EĞİTİMİNDEKİ KONUMLARI.....	28
2.2. “İKİ SOSYOLOJİ”	31
2.3. LİTERATÜR	40
3. BÖLÜM: YAPISAL SORUNLAR VE İKİNCİ SOSYOLOJİ.....	48
3.1. SOSYOLOJİNİN KRİZİ.....	50

3.2. DİSİPLİNİN YAPISAL SORUNLARI VE DERS KİTABI SOSYOLOJİSİNDEKİ YANSIMALARI	53
4. BÖLÜM: YAPI VE İÇERİĞİN ANALİZİ.....	70
4.1. SORUNU VURGULAMAK: ÖRNEK BİR VAKA	70
4.2. BAŞLIK YAPISININ ANALİZİ.....	72
4.3. REFERANS VE SİTASYONLARIN ANALİZİ.....	84
4.4. KAVRAM VE TERİMLERİN ANALİZİ	116
4.5. TEMELLER: TÜRKİYE’DE İKİNCİ SOSYOLOJİNİN BİLİM İMAJLARI.....	130
4.6. GENEL DEĞERLENDİRME.....	143
SONUÇ.....	151
KAYNAKÇA.....	157
EK 1: GİRİŞ BAŞLIKLARINDA KULLANILAN KAVRAM VE TERİMLER	172
EK 2: TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	186
EK 3: ETİK KURUL MUAFİYETİ FORMU	187

TABLOLAR

Tablo 1. <i>İçerik Analizi Süreci</i>	16
Tablo 2. <i>İncelenen Metinler (1980-2015)</i>	18
Tablo 3. <i>Temel Veriler</i>	73
Tablo 4. <i>Sosyolojiye Giriş Metinlerinde Başlıkların Dağılımı</i>	74
Tablo 5. <i>İlk %10'da En Çok Uzlaşılan Başlıklar</i>	75
Tablo 6. <i>Başlık Kategorilerine Ait Oranlar Ve Değişimleri</i>	76
Tablo 7. <i>Giriş Başlığı Bileşenlerinin Dağılımı</i>	77
Tablo 8. <i>Dönemlerdeki Uzlaşılı Dilimine Göre İsim Başlıklarının Kümülatif Yüzdeleri (Sadece Başlık Açan Yazarlar)</i>	79
Tablo 9. <i>Başlık Sayısına Göre İlk %10'daki Sosyologlar (Sadece Başlık Açan Yazarlar)</i>	81
Tablo 10. <i>Dönemlere Göre Türkiye'de "İkinci Sosyoloji" Referanslarının Genel Nitelikleri</i>	89
Tablo 11. <i>Dönemlere Göre En Çok Referans Gösterilen Süreli Yayınlar</i>	91
Tablo 12. <i>Üç Kategoride Referans Yaş Gruplarının Dağılımları</i>	94
Tablo 13. <i>Dönemlere Göre Çalışmaları Referans Gösterilen Sosyologlar</i>	99
Tablo 14. <i>Uzlaşılı Oranına Göre Sosyologlara Yönelik Referansların Kümülatif Yüzdeleri</i>	100
Tablo 15. <i>Tüm Metinlerde En Yüksek Uzlaşılıyla Başvurulmuş Yerli ve Yabancı Ders Kitabı Yazarları</i>	104
Tablo 16. <i>Yabancı Yazarların Uzlaşılı Aralıklarındaki Hareketliliği</i>	106
Tablo 17. <i>Türk Yazarların Uzlaşılı Aralıklarındaki Hareketliliği</i>	107
Tablo 18. <i>Dönemlere Göre Farklı Türlerde Sitasyonların Dağılımları</i>	109
Tablo 19. <i>En Az 3 Kitapta Atıf Yapılmış Sosyologlara Göre Sitasyonlar</i>	110
Tablo 20. <i>h-indeksine göre sosyolojiye giriş metinleri üzerinde en etkili sosyologlar</i>	111
Tablo 21. <i>Her İki Dönemde Sitasyon Alan Türk Sosyolojiye Giriş Kitabı Yazarları</i>	112
Tablo 22. <i>Referans Türlerindeki Değişimler İçin Etki Büyüklüğü Ölçümleri</i>	113
Tablo 23. <i>Referans Yaşlarındaki Değişimler İçin Etki Büyüklüğü Ölçümleri</i>	114
Tablo 24. <i>Orijinal ve İkincil Kaynaklara Dönük Referans ve Sitasyon Değişimleri</i>	114
Tablo 25. <i>Dönemlere Göre Kavramların Genel İstatistikleri</i>	120
Tablo 26. <i>Uzlaşılı Oranlarına Göre Kavram Gruplarının Kümülatif Yüzdeleri</i>	122
Tablo 27. <i>Toplam ve Tanımlı Kavram Değişimlerinde Etki Büyüklükleri</i>	126
Tablo 28. <i>Çekirdek ve Tekil Kavram Değişimlerinde Etki Büyüklükleri</i>	126

Tablo 29. <i>İki Araştırma Bulgularının Karşılaştırılması</i>	127
Tablo 30. <i>Dönemlere Göre Metinlerin En Az %90'ında Yer Alan Kavram ve Terimler</i>	128
Tablo 31. <i>Dönemlere Göre Metinlerin En Az %50'sinde Tanımlanan Kavram ve Terimler</i>	129
Tablo 32. <i>Ders Kitaplarında Tanımlandığı Biçimiyle Sosyolojinin Araştırma Konuları</i>	133
Tablo 33. <i>Dönemlere Göre Metinlerde Sunulan Kuramsal Yaklaşımlar</i>	139
Tablo 34. <i>Metinlerdeki Uzlaşma Oranlarına Denk Düşen Yaklaşım Sayıları</i>	140
Tablo 35. <i>Ders Kitaplarına Göre Sosyolojinin Yöntem ve Teknikleri</i>	141
Tablo 36. <i>Örnek Kategorilere Göre Ders Kitabı İçeriklerinde Tekil Bileşenlerin Değişimi ve Yoğunluğu</i>	144

ŞEKİL VE GRAFİKLER

Şekil 1. <i>Kod Kategorileri</i>	20
Şekil 2. <i>Referans ve Sitasyonların İncelenmesinde Kullanılan Kod Grupları</i>	21
Şekil 3. <i>Sosyogram Örneği</i>	86
Grafik 1. <i>İki Dönemdeki Tüm Referansların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları</i>	95
Grafik 2. <i>Dönemlere Göre Referansların Yaş Grupları Oranlarındaki Değişmeler (Genel)</i>	96
Grafik 3. <i>Dönemlere Göre Toplam ve Tanımlı Kavram Sayılarının Karşılaştırılması</i>	122
Sosyogram 1. <i>Türkiye 'deki Sosyolojiye Giriş Metinlerinde Yabancı Ders Kitaplarının Etki Ağı</i> .	102
Sosyogram 2. <i>Türkçe Ders Kitaplarının Etki Ağı</i>	103

GİRİŞ

Bu araştırmanın amacı sosyolojinin organizasyon problemlerinin sosyolojiye giriş kitaplarındaki bilim temsillerinde nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışmaktır. Sosyolojide araştırmacı olmayan bir yazın olarak ders kitaplarını incelemek üzere sosyolojik bir yaklaşımdan yola çıkılmıştır. Bu, sosyolojinin refleksif karakterinin gereğidir. Bu refleksivitenin temel dayanağı, Gouldner'ın yazdığı üzere, “sosyologların ne yapmak istedikleri ve dünyada gerçekte ne yaptıkları” sorusudur. Bu temelden hareket eden Gouldner'a göre “dünyanın bilgisi sosyoloğun kendisi ve toplumsal konumu hakkındaki bilgisinden ya da bunları değiştirme çabasından ayrı gelişemez” (Gouldner, 1971:489). Dolayısıyla bu tez, sosyologların “yapmak istedikleri” ve “aslında yaptıkları” arasındaki gerilim temelinde, sosyologların “savundukları” ile “ürettikleri” realiteler arasındaki farklılığı soruşturmak ve sosyoloji pratiğinden kopuk bir şekilde üretilmiş bilgiye konformist bağlılığı eleştirmek amacını gütmektedir.

Sosyolojinin problemleri ile ilgili tartışmaların yoğun yaşandığı bir dönemde Collins, disiplinin en önemli sorunlarından biri olarak sosyolojinin “profesyonel özsunumunu” işaret etmiştir (Collins 1989:127). Bu araştırma, sosyolojinin profesyonel özsunumlarının neden önemli bir problem halini aldığını göstermek amacıyla 1980'lerden 2000'lere ders kitaplarında üretilen temsilleri karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedeflemektedir. Bunu yaparken sosyoloji temsillerini disiplinin kendi gelişimi ve problemleri ışığında sorunsallaştırmaktadır. Buradaki temel motivasyon, McCarthy'nin vurguladığı üzere, sosyolojinin “doğal olarak revizyonist bir araştırma geleneği” olmasıdır. Çünkü sosyoloji “tıpkı incelediği toplum gibi, geçmişinin sürekli bir değerlendirmesi ile bugününe ulaşır” (McCarthy, 1996:15).

Sosyolojinin süregelen bilimsel konumu ile ilgili tartışmalar uzun yıllardan bu yana disiplinin kurumsal doğasına ve örgütlenmesine, araştırma projeleri ve yayınlarına, müfredat ve ders içeriklerine, ders kitaplarına ve materyallerine yönelik önemli araştırmaları beslemiştir. Bunların içinde sosyoloji ders kitaplarına yönelik olan incelemeler sosyolojinin “mevcut ” bilimsel pratiğinin yoğunlaştığı akademik yayınlar (dergiler, monografiler ve raporlar) ile disiplinin kapsamlı ya da özet düzeyinde bir sunumunun yapıldığı ders kitapları arasındaki uçuruma işaret etmektedir. Öyle ki Hamilton ve Form, bu uçurumun birbirinden farklı “iki sosyoloji” yarattığını vurgulamışlardır (2003:693). Bu anlamda yükseköğretim sosyoloji ders kitaplarının kapsamlı bir incelemesine dönük ihtiyaca bu araştırmada yanıt verilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada ders kitabı sosyolojisinin ve sosyolojinin disiplinler sunumlarının problemleri incelenmektedir ve böylece önceki çalışmalara daha sistematik ve detaylı bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ancak en önemlisi, bunun sosyolojik bir perspektiften yola çıkarak yapılmasına gayret edilmiş olmasıdır. Çünkü sosyolojiye giriş metinlerini en başta yazarlarının iyi ya da kötü ürünleri olarak ele almak bu çalışmanın hareket noktası değildir. Diğer disiplinlerin benzer metinlerinde olduğu üzere, sosyolojiye giriş metinleri de bir bilimsel disiplinin bilgisini (dolayısıyla başarısını) aktarırken aynı zamanda organizasyon seviyesi ve problemlerini de yansıtır. Bu kitaplardaki sosyoloji imajı “suretin suretidir”. Sosyolojiye giriş metinleri gerçek dünyadaki sosyolojinin mevcut durumunu değil, diğer benzer metinlerdeki sosyolojiyi resmederler. Ders kitaplarının bugünkü hallerini nasıl aldıkları, daha da önemlisi, bugünün sosyolojisini doğru yansıtıp yansıtmadığına bakılmaksızın aynı şeyleri nasıl ve neden üretmeye devam ettikleri sosyolojik bir problemdir. Bunu takip eden bir diğer problem de temelde birbirinin sureti olan bu metinlerin nasıl farklı sosyoloji temsilleri üretebildikleridir. Bu paradoksal manzaraya yönelik bir izahı geliştirmeye çalışmak bu tezin temel hedeflerinden biridir.

Sosyoloji ders kitaplarına dönük incelemelerin geçmişi 1920’li yıllara kadar götürülebilir. Sosyoloji öğretiminde ders kitaplarının ağırlık kazanmasının kendine has gelişimlerini ilk inceleyen Sorokin (1929) olmuştur. Üstelik Sorokin bunu yaparken disiplinin Avrupa ve ABD’deki farklı kurumsal gelişimlerini merkeze almış, ABD’deki kurumsallaşma biçiminin nasıl farklı ve uzmanlaşmış bir sosyoloji ders kitabı yazınını ürettiğini tartışmıştır. Ancak bundan daha da önemlisi, ders kitaplarında inşa edilen sosyoloji bilgisinin zamanla disiplinin mevcut bilgisinden uzaklaşacağını öngörmesi açısından bu erken tartışma oldukça değerlidir. Geçen yüzyılın ilk yarısı boyunca sosyoloji ders kitaplarını merkeze alan iki önemli çalışma daha kaleme alınmıştır. Sorokin’in metninden bir süre sonra Mills, toplumsal problemler üzerine yazılmış onlarca ders kitabını incelediği eleştirel çalışmasını yayınlamıştır (1943). Mills’in metnini önemli kılan yalnızca ders kitaplarındaki sosyoloji bilgisinin problemlerini tespit etmesi değil, bu kitaplardaki içerik üzerinden Amerikan sosyolojisindeki temel sorunları ortaya koymasıdır. Tarafgirlik, dar görüşlülük veya manipölasyonun ötesinde Mills’in vurguladığı esas problem, disiplinindeki uzmanlaşmanın yarattığı bütünsel izah ve soyutlama konularındaki başarısızlığın yoğunluğuydu. Bu başarısızlıklar, disiplinin bilgisinin yetersiz bir şekilde birbiriyle bağlantılandırılmış olgulara dayanmasına ve sosyal yapının bütünü gözetilmeden izah geliştirilmesine sebep olmaktaydı (Mills, 1943:166). Üstelik bu durum hâlâ sosyolojinin temel problemlerinden birini teşkil etmektedir (Philips, 2001) ve bu yalnızca Amerikan sosyolojisine özgü değildir. Bir diğer önemli çalışma da Hobbs (1951) tarafından kaleme alınmıştır.

Bu çalışmanın önemi de sosyolojiye giriş niteliğindeki kitapların ilk sistematik incelemesi olmasıdır. Hobbs çalışmasında 1925-50 arasında yayınlanmış 80'den fazla ders kitabını tahlil etmiş ve son derece alaycı bir dille bu kitaplarda tanımlanabilecek yegâne trendin “resim sayılarındaki artış” olduğunu yazmıştır (Baker, 1988:381).

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar yayınlanan bu az sayıdaki ama önemli birkaç çalışmayı disiplinde büyük değişimlerin gerçekleştiği 60'lı yıllar izlemiştir ve 1970 ile birlikte sosyoloji ders kitaplarına yönelik çok sayıda araştırmanın yayınlanmaya başladığı görülmektedir. Bu uyanan ilgi ve artışın ardındaki esas faktör, sosyal bilimlerin 60'larda zirveye ulaşan dünya çapındaki kurumsallaşma başarısıdır. Şüphesiz bu başarıda İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki küresel ölçekli değişimlerin payı unutulmamalıdır. Sosyoloji departmanlarının üniversitelerde yaygınlaşması öğrenci sayısındaki büyük artışı tetiklerken aynı zamanda sistemli ve basitleştirilmiş ders kitaplarına dönük önemli bir talebi yaratmıştır. Artan sayıdaki ders kitabı arzı ve bunları etkileyen piyasa mekanizmaları bugün “ikinci sosyoloji” biçiminde ayrıştırılabilen bir tür disiplin sunumu ve temsilini inşa etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin hemen ardından sosyoloji öğretimi, müfredat ve ders kitabı içeriklerine dönük sistematik ve eleştirel soruşturmalar da artmıştır. 1980'lerde *Teaching Sociology* dergisinde yoğunlaşan tartışma ve çözüm önerilerinin 90'lar ve 2000'ler boyunca da sürdüğü görülmektedir. Bu dönemler itibarıyla ders kitaplarına yönelik araştırmalar ABD sınırlarının ötesine taşınmış ve dünyadaki diğer sosyoloji profillerinde de benzer sorunların varlığını doğrulayan bir yazın oluşmuştur.

Ders kitabı sosyolojisine dönük uzun yıllardan bu yana çeşitli motivasyon ve temalardan hareketle yapılmış tartışmalar ve araştırma bulguları incelendiğinde, sosyolojinin özsunumu ile ilgili belli başlı problemler ayrıştırılabilir. Bunların başında ders kitapları arasındaki *klon* tarzı benzerlikler, tedavülde olmayan bilgilerin kullanılması ya da araştırma bulgularının doğru olmayan şekillerde sunulması, güncel araştırma kaynaklarının takibindeki yetersizlik, ideolojik eğilimler veya söz gelimi eşitsizlik ve toplumsal cinsiyet konularına yaklaşımlar gelmektedir. Bu yöndeki eleştirilerin temelinde, disiplinin problemleri durumu ve ders kitaplarının sosyoloji öğretimindeki önemli yeri hakkında kabuller yer almaktadır. Eleştiriler ile birlikte, başta sosyolojiye giriş düzeyindeki derslerin içeriği ve yöntemi hakkında olmak üzere çok çeşitli ve yaratıcı çözüm önerileri sunulmuştur. Bunların etkisiyle bugün sosyoloji öğretiminin ve eğitim sistemindeki yerinin güçlendirilmesi, “dışarıdan” gelen olumsuz etkilerin engellenmesi ve disiplin saygınlığının artırılmasına dönük olarak ABD, İngiltere ve Avustralya'da önemli adımlar atılmaya başlamıştır.

Uzun bir süredir yürütülen çalışmalardan ve kazanılan önemli bir literatürden öğreniliyor ki sosyoloji öğrencileri, Herrick'e (1980) atfen, "ders kitabı sayısı kadar sosyoloji" temsiline maruz kalmaktadır. Ders kitaplarının değerlendirilmesi ve sosyoloji öğretimi için standartların oluşturulmasına dönük uzun zaman önce başlayan çalışmalar bugün birçok ülkede olumlu sonuçlar vermeye başlamış iken Türkiye'de sorunun ciddiyeti henüz önemli bir tartışma konusu değildir. Ders kitapları ise yüzeysel benzerlikleri ve derin farklılıkları ile üretilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma, en temelde sosyolojinin organizasyon sorunlarını merkeze alarak yükseköğrenime yönelik yazılmış sosyoloji ders kitaplarının detaylı bir incelemesine dönük ihtiyaca yanıt niteliğindedir. Bu yanıtın mümkün olduğunca açık, nesnel, tekrarlanabilir ve ikna edici olmasına gayret edilmiş ve buna yönelik olarak çok teknikli nicel bir araştırma dizaynı kullanılmıştır. Bu nicel tasarımın merkezinde Temel İçerik Analizi tekniği yer almaktadır. Bu teknik, incelenen kitaplardan hacimli bir veriyi almak ve sınıflandırmakta kullanılmıştır. Verilerin analizinde de bibliyometrik teknikler, ağ (network) analizi ve çıkarımsal istatistiklerden yararlanılmıştır. Dolayısıyla bu tezin ilk bölümü araştırmanın kapsamı ve hipotezleri, dizaynı ve tekniklerinin temellendirilmesine ayrılmıştır.

Genel bir kavramsal çerçeve niteliğindeki ikinci bölüm, ders kitabı sosyolojisinin gelişimi ve bunun üzerindeki disiplin-dışı tesirleri incelemektedir. Bunun için öncelikle ders kitaplarının ve bilim eğitimindeki rollerinin tanımlanması, zamanla ders kitaplarına dair anlayışlardaki değişimlerin tartışılması gerekmektedir. Ders kitaplarına dönük genel ilgi ve araştırmalar hakkında bilgiler sunulduktan sonra nihayet "iki sosyoloji" farklılığının kaynakları ve ders kitabı sosyolojisinin gelişimi incelenmiştir. Sonrasında farklı disiplin imajlarını belirleyen (başta piyasalar olmak üzere) dışsal faktörlerin hangi mekanizmalardan oluştuğu ve bunların neden kalıcılık kazandıkları tartışılmış, son olarak da sosyoloji ders kitaplarına dönük önemli araştırmalar hakkında bilgiler sunulmuştur. Araştırmaların incelenmesi, aynı zamanda disiplinin özsunumlarındaki ciddi problemlerin neler olduğu sorusunu da detaylı bir şekilde yanıtlayacaktır. Tezin üçüncü bölümü ise ders kitabı sosyolojisindeki problemlerin *içsel* kaynaklarını tartışmaya açmaktadır. İçsel kaynaklar, sosyolojinin organizasyon sorunlarının disiplin sunumlarındaki trendlere yol açması ve bunları beslemesine gönderme yapmaktadır. Bunun için sosyolojinin kurumsallaşma biçimlerindeki farklılıkların tarihsel temelleri incelenmiş, diğer disiplinlerle kıyaslandığında hangi özgül sorunları barındırdığı tartışılmıştır. Bu sayede ders kitabı sosyolojisinin disiplinin yapısal sorunlarıyla nasıl ilintili olduğu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu tartışma aynı zamanda söz konusu tespitlerin neden belli ulusal sosyoloji profilleri ile ilgili olmayıp disiplinin genelini işaret ettiğine dair bir çerçeve sunmuş olacaktır.

Dördüncü bölüm boyunca araştırmanın farklı analiz düzeylerinde elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Araştırma tasarımına uygun biçimde, öncelikle ders kitaplarındaki “yapıyı” (yani metinlerin organize olma biçimlerini) belirleyen başlıklar incelenmiştir. Sonrasında bu yapının erimi ve güncelliği hakkında temel öneme sahip olan kaynakların analizi yapılmıştır. Bunun için referans ve sitasyonlar (alıntılar) bibliyometri ve ağ analizi teknikleri aracılığıyla sınıflandırılıp incelenmiş ve değişimleri daha derinlikli anlayabilmek üzere “etki büyüklüğü” ölçümlerinden yararlanılmıştır. Sonrasında metinlerdeki “içeriği” (yani dili) incelemek üzere farklı kategorilerde kavram ve terim kullanımları sınıflandırılıp karşılaştırılmıştır. Değişimler için etki büyüklükleri bu kez önceki araştırma bulguları için de ölçülmüş ve daha sistematik bir karşılaştırma yapmak mümkün hale gelmiştir. Son olarak ders kitaplarında sosyolojinin bilimselliği ile ilgili okuyucuya sunulan bilgiler incelenmiş ve disiplin temsillerinin niteliği hakkında bir tartışma yürütülmüştür. Böylece tüm kategorilerdeki bulgular dâhil olmak üzere, ders kitaplarındaki gözlemlerin disiplinin yapısal sorunlarının “semptomları” biçiminde ele alınabileceği ve genelleştirilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Tüm bu tartışma ve bulguların genel bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra sonuç olarak, sosyoloji öğretiminde disiplinin bilimsel saygınlığını merkeze alan standartları geliştirmenin neden disiplinler politikanın bir parçası haline getirilmesi gerektiği tartışılmıştır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu araştırma, uzun bir süredir sosyoloji pratiği ve sorunları üzerinde yürütülmüş önemli tartışma ve imkânlardan yola çıkarak Türk sosyolojisinde görece arka planda kalmış olan ders kitabı yazma pratiklerine odaklanmaktadır. Sosyoloji ders kitaplarını analizinin odağı haline getirmekle, ders kitabı yazma pratiğinde sosyolojinin bir bilim dalı olarak temsili ile sosyoloji disiplininin daha büyük ölçekli ve temele odaklı tartışmaları arasında ilişki kurmaya çalışılmıştır. Amaç, sosyolojinin üniter bir disiplin olarak örgütlenememesinin ders kitabı yazma pratiğinde nasıl ortaya çıktığını göstermek ve Türk sosyologlarının meslekî icraatlarındaki sosyoloji algısını anlamaya çalışmaktır. Ana-akım sosyoloji imgesine karşı yapılmış eleştirel analizlerin pek bilinmeyen ancak önemli bir parçası olan ders kitabı incelemeleri, sürekli üretilen basmakalıp sosyoloji imgelerini tartışmaya açmakta ve doğruluğu konusunda pek soru sorulmayan hususları şüphe götürür hale getirerek disiplinin bilimsel imajına ve eğitimine katkı sağlamaktadır.

Son yarım yüzyıldaki disiplin içi tartışmaların ve çatışmaların en temel düzeyde işaret ettikleri şey sosyolojinin uzun süren pozitivist özgüven sahibi görüntüsünün gizlediği zayıflıkların, kuramsal ve metodolojik sadakatin, yöntemsel yaklaşım çoğulluğunun ve bürokratik karakterinin daha fazla sürdürülemez bir kritik yoğunluğa ulaştığıdır (Philips, 2001). Uzun bir döneme yayılmış bu tartışmalarla birlikte sosyolojinin içsel dinamikleri ve dışsal tesirlere hassasiyeti, kırılgan ve çatışmalı doğası, anlamı, güç ilişkilerindeki rolü ve faydası üzerine zengin bir literatür doğmuştur. Sosyal bilimlerin gelişimleri ve kurumsallaşmaları belirli siyasal dönüşümlere ek olarak kültürel tesirlerin, toplumsal dünyaya dair disiplin-öncesi söylemlerin, diğer bilimlerdeki gelişmelerin, yükseköğretim ve üniversite sistemlerinin, fon ve kaynakların ve tüm bunların politik sistem ile ilişkilerinin dâhil olduğu son derece karmaşık bir etki ağı içinde gerçekleşir. Bu kompleks temelin unsurları bilim - esasen bütün bilgi türleri- üzerindeki başlıca dışsal tesirlere işaret eder ve verili bir bağlamda bilim pratiğini derinden etkiler.

Yarım yüzyılı aşan bir süreçte sosyal teori -özelde sosyolojik teori- birçok bakımdan ve sistemli bir şekilde soruşturmaya tabi tutulmuştur. Şüphesiz bu yarım asırlık süreç tartışmaların yoğunluğu esas alındığında önem kazansa da, sorunların ve ihtilafların kaynakları sosyolojinin kurucu figürlerine kadar izlenebilir. Ancak bu tartışmalara giden yolda bilgi sosyolojisinin, bilim tarihi ve felsefelerinin, bilim sosyolojisi ve postmodern kritik başlığı altında toplanabilecek daha radikal ve moral eleştirilerin büyük payı bulunmaktadır. Bilimsel statüsünden kurumsal yapısına, problem alanının belirsizliğinden söyleminin totaliterliğine, uzmanlaşmasının kaotik dağınıklığından yaklaşımların ideolojik çoğulluğuna değin kritiklerle kuşatılmış bir disiplin olarak sosyolojinin bir “yol ayrımına” geldiği inancı yaygındır. Araştırma sahası bölük pörçük olan ve bilimsel kimliği dört taraftan saldırılara maruz kalan sosyologların “birçoklarınca iflas ettiği düşünülen pozitivist ve rasyonel programa sadık kalmak ya da bilim insanlarına ait olan imtiyazlarını devretmek” ile karşı karşıya oldukları söylenmiştir (Lynch ve Bogen 1997). Diğer yandan disiplinindeki farklı çatışmalar yalnızca sosyolojiye özgü değildir. Sosyal bilimler sahasının kendisi entelektüel çatışmalar tarafından derince yırtılmıştır (Van Harskamp 1996) ancak bu çatışmaların rolü her zaman negatif olmak zorunda da değildir. Elbette oldukça zor ve zahmetli bir icraat olarak sosyolojinin *eleştirel bir sosyolojisini* yapmak şimdye kadar bütünlüklü bir resmi oluşturabilmekten epey uzak olduğu gibi, Boudon’un işaret ettiği üzere, “eleştirel sosyoloji” gibi kavramlar ve yaklaşımların kendisi bile çözüm olmaktan ziyade semptomlardır (Boudon 1980:2). Yine de uzun zamandan bu yana sosyologların disiplinlerini refleksif amaçlarla ve farklı teorik araçlar vasıtasıyla sorunsal haline getirmelerine, alışılmış sosyoloji imajını sarsarak yeni arayışlara çıkmalarına vesile olmuş bu tartışmalar, Türk sosyolojisinin kendisinin de bu problemleri paylaştığını anlamamızda ve yeniden sağlıklı bir tartışma zemini bulmamızda büyük bir yardım sağlayacaktır.

Türkiye’de sosyolojinin gelişimi ile ilgili “sorunlaştırma” önerileri bir süredir yapılmaktadır. Söz gelimi İlyasoğlu, “kullanılan ders kitapları ve bunların zaman içinde değişiminin” incelenmesinin, Türkiye’de sosyoloji tarihinin bir araştırma sahası olarak gelişmesinde önemli bir başlık önerisi olduğunu yazmıştır (İlyasoğlu, 2001:82-83). Dolayısıyla bu araştırmada, bilimsel meşruiyeti ve krizi hakkında yapılagelmiş tartışmalardan ve katkılardan yola çıkılarak sosyolojinin önemli bir boyutuyla sorunsallaştırılmasının imkânları tartışılmaktadır. Tartışmaların ve araştırmaların Türk sosyolojisindeki yansımalarının neler olduğuna da değinilerek Türk sosyoloji pratiğinin diğer sosyoloji profilleri ile ortak sorunları anlaşılmasına çalışılmaktadır. Bunun için öncelikle ders kitaplarının bilimsel bir disiplinindeki önemleri hakkında bir tartışma yürütülmüş ve literatürdeki ilgili çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra ders kitaplarındaki içeriğin farklı düzeylerinden elde edilen

veriler analiz edilmiş, eleştirel konumlar ve öneriler arasındaki bağlantının kurulmasına çalışılmıştır. Türk sosyolojisinin kendi pratiğini nasıl algıladığı ve disiplini okuyucuya nasıl tanıttığı ders kitapları üzerinden araştırılmıştır.

Disipliner formasyonlar, uzun erimli ve devam eden süreçlerdir ancak belli yerlerde, özellikle disiplinin büyük dönüşüm zamanlarında formasyon oldukça canlıdır. Bu dönemlerde ders kitapları, disiplinin formasyonunda önemli bir role sahiptir. Disiplinler üniversiteler içinde kurumsallaştıklarında, hem disiplinin çekirdeğini (core) oluşturan rakip kavramsallaştırmalara yönelik olarak “içsel” hem de komşu disiplinler ve akademi-ötesi otoritelere yönelik olmak üzere “dışsal” sınırlar çizilmek zorundadır. Ders kitaplarının bu sınır çizme pratiğinde son derece önemli bir yeri bulunmaktadır, çünkü disiplinin çekirdek bilgisini temsil etmektedirler. Bir bakıma ders kitapları disiplinin kurumsal düzeyini göstermektedir (Larsson 2008:235). Toplumun bilimsel kuramını yaratmak amacıyla kurumsallaşmış olan sosyolojinin ders kitapları da bugün öğrenci sayısının yarattığı talep ile birlikte onlarca baskı ve farklı pedagojik araçlarla sunulan dünya çapında bir pazarı oluşturmaktadır. Literatürdeki eleştiriler ve yoğun tartışmalara rağmen sosyoloji bugün hala “bilimsel bir disiplin” konumunu ve temsilini korumaktadır. Ders kitaplarının yazarları öğrencilerine ve okuyucularına sosyolojinin kendisini diğer toplum düşüncelerinden “bilimselliği ile” ayırt ettiğini kuvvetli bir uzlaşıyla vurgulamaktadırlar. İşte bu sebeptir ki ders kitapları, bunların sosyolojiyi temsil biçimleri ve disiplinin çekirdek içeriği ile olan ilişkileri uzun bir süredir dünyanın değişik yerlerindeki sosyologların yoğun ilgisini çekebilmiştir. Bu araştırmanın konusu Türkiye’deki sosyolojiye giriş niteliğindeki ders kitaplarında sosyolojinin temsilidir ve başlıca amacı da Türk sosyologlarının öğrencilerine ve ilgili okuyucu kitlelerine sosyolojiyi tanıtırırken çekirdek bir kavram, başlık ve kaynak muhtevasını sunup sunmadıklarını tespit etmektir. Çünkü sosyoloji bilimsel bir disiplinse, bilim insanlarını sosyalleştirirken kullandığı en önemli materyaller olan ders kitaplarında çekirdek bir içeriği zaman içerisinde korumayı ve genişletmeyi sürdürmelidir.

1.2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırmanın en temel problemi, araştırmacı pratikten gittikçe kopmuş ve farklılaşmış bir sosyoloji pratiği olarak ders kitaplarında üretilen bilim imajlarının sorunlu doğasıdır. Bu problemi irdeleyebilmek için metinlerdeki sosyoloji temsillerinin karakteristik özelliklerinin ne olduğu, bunların hangi faktörlerce üretildiği, ders kitaplarındaki içeriğin niceliği ve zaman içindeki değişiminin ne yönde olduğu sorularına cevaplar aranmalıdır. Ancak daha ileride tartışılacağı üzere

yalnızca metinler bağlamında ve dolayısıyla yazarlara indirgenmiş bir incelemenin birçok sorunu bulunmaktadır. Bir disiplinin ders kitapları tek başına bireylerin farklı düzeylerdeki yaratıcı eylemlerinin, başarı ya da başarısızlıklarının üretimi değildir. Aksine, ders kitapları aynı anda hem akademik hem de retorik toplulukların etkileşimlerinden beslenen, disiplinin içsel gerilimleri, akademik puanlama ve söz gelimi piyasa mekanizmaları gibi daha üst düzeydeki ve uluslararası olgularla bağlantılı karmaşık bir ağ içinde üretilir. Bu içsel ve dışsal tesirlerin etkileşimi de problemi sosyolojik bir konu haline getirmektedir. Bu sebeple içeriğin farklı düzeylerde incelenip karşılaştırılması, metinlerin birbirlerini hangi bağlantılar aracılığıyla etkilediğinin gösterilmesi ve bunların disiplin içi/dışı tesirlerle ilişkisinin açıklanması gerekmektedir.

Doğa bilimlerinde olduğu üzere sosyoloji ders kitaplarının içeriği de belirli bir çerçeveye sahiptir. Ancak doğa bilimlerinden farklı olarak sosyoloji ders kitaplarında bu içerik disiplinler uzlaşması ve standartlara dayanmamaktadır. Sosyolojinin en ciddi yapısal problemi olarak parçalılık bunda temel bir faktördür. Ders kitaplarının hem materyal hem de dilsel inşası bunu iyi yansıtmaktadır. Materyal içeriğin temel bileşenleri olan konu başlıkları, tanımlar, prensipler ve kavramlar açısından bakıldığında bu içeriğin çok çeşitli ve tutarsız bir niteliğe sahip olduğu açığa çıkar. Disiplinler bütünlük ve standartlaşmanın yokluğunda ortaya çıkan bu problem, bilimsel itibar ve imajın zayıflamasında etkili olmaktadır. Çünkü bir disiplinin hem araştırma pratiğinde hem de eğitiminde ihtiyaç duyacağı en önemli koşul, üzerinde uzlaşılmış çekirdek bir bilgi kümesine sahip olmaktır. Çekirdek içerik (core content) bir bilimsel disiplinin nesnesini incelemesinde kullandığı kavramsal, teorik ve metodolojik düzeydeki en temel bilgiler kümesi olarak tanımlanabilir. Doğa bilimlerinin ders kitapları, yoğun şekilde ortak kavramsal bir şemayı paylaşır. Sosyal bilimlerde de ders kitapları (aşağı yukarı) “konu başlıkları, sıralama, biçim ve haber konuları bakımından görünürde benzer bir yapıyı sergilemekle beraber, ortak bir disiplinler kavram şeması ve içeriği sunmamaktadır” (Keith ve Ender 2004a:21). Peki, hem belirli bir ortaklığın hem de standart yokluğunun aynı anda ortaya çıkması nasıl mümkün olmaktadır? Bu soruya yönelik bir cevap arayışı, araştırmayı yönlendiren temel motivasyonu oluşturmaktadır. Amaç, probleme dair bireysel izahları aşmak üzere sosyolojik bir perspektifi geliştirmeyi içermektedir.

Buradan hareketle sosyoloji ders kitaplarında çekirdek bir içeriğin yokluğundan söz edildiğinde, bu metinlerde hangi konuların içerileceği, ne tür bilgilerin hangi kavramlarla sunulacağı gibi son derece temel düzeyde bir standardın yokluğu kastedilmekte ve bunun sebebi olarak da bizzat disiplinin kendisindeki problemler gösterilmektedir. Dolayısıyla ders kitaplarının içeriğini detaylı bir şekilde

analiz etmek ve disiplinin sorunları ile ilişkisini tespit etmek amacıyla araştırmanın temel soruları şöyle sıralanabilir:

1. Sosyolojiye giriş kitaplarının görünür içeriği (manifest content) ele alındığında, içerilen konu başlıkları ve referans tarzları disiplin içinde bir ortaklığa işaret etmekte midir?
2. Ders kitaplarında paylaşılan çekirdek ve tekil nitelikteki içeriklerin oranı ve dağılımı nasıldır?
3. Ders kitaplarında sunulan temel bilgiler, metinler-arası düzeyde bir tutarlılık sergilemekte midir?
4. Temel bilgiler, referans trendleri ve kavramsal şemada zamana göre ne tür değişimler gerçekleşmektedir?
5. Sonuçlar, diğer çalışmaların bulguları ile karşılaştırıldığında sosyoloji temsilleri ve öğretimi hakkında neler söylenebilir? Türk sosyolojisi özelinde elde edilen sonuçlar literatürdeki diğer araştırmaların bulguları ile tutarlı mıdır?

1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Sosyolojideki yapısal sorunların, piyasa mekanizmalarının ve taklitçiliğin izlerini giriş düzeyindeki ders kitaplarında inceleyebilmek üzere bu tez nicel bir araştırma tasarımı kullanmaktadır. Araştırmanın nicel tasarımının bileşenleri olarak hem *Temel İçerik Analizi* (Basic Content Analysis) hem de “matematiksel ve istatistiksel tekniklerin kitaplara uygulanması” (Andres, 2009:2) biçiminde tanımlanabilen bibliyometri teknikleri kullanılmıştır. Nicel araştırma dizaynı, farklı dönemlere ait ders kitaplarının içeriklerini çeşitli kategorilerde inceleyip karşılaştırılabilir hale getirmek amacıyla hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma görece küçük bir örneklem içinden elde edilen büyük miktarda veriyi sınıflandırmak ve detaylı bir şekilde incelemek üzere temel içerik analizine başvurmakta, verilerin analizinde istatistikler ve network modellemeleri gibi karma teknikler kullanılmaktadır. İçerik analizi “başlık”, “referans-sitasyon (citation/alıntı)”, “kavram” ve “temel bilgiler” gibi birden fazla düzeyde uygulandığından, yoğun bir verinin özetlenerek sosyoloji ders kitapları hakkında temel düzeyde betimlemeye imkân verecek hale getirilmesi sağlanmıştır. Nicel araştırma tasarımı hem asgari düzeyde bir reaktivite hem de çalışmanın tekrar edilebilirliği açısından avantajlıdır.

1.3.1. Hipotezler

Disiplinleri kendi içlerine kapalı şekilde tasvir eden imajlar sosyolojik açıdan ne kadar yanlışsa, sosyoloji tarihlerindeki gelişmelerin ve çatışmaların “eskiye” ait olduğunu ve disiplinleşme sürecinin tamamlandığını düşünmek de bir o kadar hatalıdır. Disiplinler sürekli bir oluşum ve dönüşüm içerisinde olmakla aslında bilimsel gelişim ve kümülasyon süreçlerini de doğrudan yansıtır. Ders kitapları hem bu dönüşümü bilim insanlarının sosyalleşmesindeki etkilerinden ötürü beslerler hem de bu dönüşümden içeriklerini *güncellemek* biçiminde etkilenirler. Dolayısıyla bu metinler, bizzat disiplinlerin oluşum süreçlerinde rol almaktadırlar (Larsson, 2008:236). Bu nedenle araştırmada test edilecek hipotezler, en temelde bilimsel bir disiplinin temsilinde gözlemlenmesi beklenen ortaklaşma-bireysellik trendlerinin ve zaman faktörünün bu trendler üzerindeki öngörülen etkilerinin ölçülebilir ve karşılaştırılabilir kılınmasını sağlamak üzere kurulmuşlardır. Hipotezler bu temel üzerinde ve her bir analiz kategorisinde zaman değişkenine bağlı olarak gerçekleşen değişimleri işaret etmektedirler. Dolayısıyla her bir analiz kategorisine bağlı olarak inşa edilmeleri gerekmektedir. Disiplinler temsillerdeki farklı içerik bileşenleri üzerindeki uzlaşma ve bireysellikte gerçekleşen değişimlere dair birtakım öngörüler, eğer “bilimsel gelişim ve kümülasyon” esas alınırsa basit bir şekilde ortaya konulabilir. Bu durumda “zaman içinde” söz gelimi içerik bileşenleri üzerindeki uzlaşma artacak ve bireysellik azalacaktır. Ancak daha ileride görüleceği gibi, hâlihazırda kırk yıllık bir sürede disiplinin ve bilgisinin durumu üzerine yapılmış çalışmaların bulguları esas alındığında sorun daha karmaşık bir hâl almaktadır. Bu sebeple hipotezlerdeki öngörülerin mevcut gözlemler esas alınarak temellendirilmeleri gerekmektedir.

Başlıklar ve içerilen konular temelinde Agger (1989), Babchuk ve Keith (1995) ile Lynch ve Bogen (1997) sosyoloji ders kitaplarındaki içeriğin sıklıkla benzer bir şablona dayandıklarını vurgulamışlardır. Son derece genel başlık sınıflandırmaları açısından bakıldığında bu geçerli olabilse de, metin içeriklerinin spesifik bileşenlerindeki (disiplinin tarihi, önemli isimler vs.) değişimi incelemek son derece önemlidir. Bu sebeple sosyolojiye giriş metinlerindeki konu başlıkları ve spesifik bileşenler üzerindeki uzlaşma oranının düşük ve bireysel tercihlere dayalı içeriğin yüksek olması beklenmektedir. Bunu test etmek üzere isim başlıklarındaki değişimler karşılaştırılmıştır. Bu öngörüye göre metinlerin %90’ı ve yukarısında ortak olan isim başlıkları oldukça az, tekil (yalnızca tek bir kitapta yer alan) başlıklar da yüksek bir orana sahiptir. Aynı zamanda bu oranların bir dönemdeki diğerine çok az değişmiş olması beklenmektedir.

Referanslar düzeyinde Hedley ve Taveggia (1977) ile Perrucci (1980), ders kitaplarındaki farklı içeriklere dair başvuru kaynakları incelemiş ve sosyoloji ders kitaplarında genel bir *güncellik* sorunu olduğunu tespit etmişlerdir. Daha sonraki dönemde yapılmış bir çalışmada ise ders kitaplarının genel olarak *güncel* referanslara sahip oldukları not edilmiştir (Babchuk ve Keith, 1995). Dolayısıyla, en azından Anglo-Amerikan sosyoloji metinlerinde, on yıldan biraz fazla bir süre içinde güncel kaynaklara dönük referansların artması söz konusudur ve bu da yazarların, disiplinin bilgisini daha yakından izlemeye başladıkları anlamına gelmektedir. Bilimsel bir disiplinin ders kitabı olmalarından ötürü de bu metinlerin ağırlıklı olarak akademik süreli yayınlar ve monografilerin oluşturduğu araştırma literatürünü yakından izlemeleri gerekmektedir. Şu halde daha güncel metinlerde eskilere kıyasla akademik süreli yayınlardaki makaleler başta olmak üzere hem daha fazla sayıda hem de daha güncel referansların bulunması gerekmektedir. Aynı zamanda her bir ders kitabı yazarının akademik süreli yayın referanslarına dönük daha da “bilinçli” olmaları (standart oluşturmaları) beklendiğinden, güncel metinlerde daha az asimetrik dağılım gözlemlenmelidir. Dolayısıyla bir dönemden diğerine daha fazla kaynağa başvurulmuş, en güncel kaynaklara yapılan başvurular artmış ve en eski yaş grubundaki referanslar azalmış olmalıdır. Diğer yandan orijinal çalışmalara dönük referansların benzer bir trendi yansıtması gerektiğinden güncel metinlerde bu referansların azalma değil, artış göstermesi gerekmektedir. Ancak gerek hacim gerekse güncellik düzeyinde olsun, bir dönemden diğerine disiplinler kaynakların takibinde beklenen gelişmeler aynı zamanda diğer başka yazarların ders kitaplarına dönük referans ve sitasyonların da azalmasını sağlamalıdır.

Keith ve Ender (2004a), bilimsel birikime dayanarak zamanla sosyoloji ders kitaplarında daha fazla sayıda kavramın kullanılacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak daha önceki bir çalışmada sosyoloji ders kitaplarında zaten çok fazla kavramın kullanıldığına dönük bir eleştiri McGee vd. (1985) tarafından ifade edilmiştir. Öyleyse, birkaç on yıllık süreçte sosyolojide üretilen ve ders kitaplarına girebilen kavramların sayısının böyle bir bollukta anlamlı bir büyümeyi işaret etmesi zordur. Üstelik giriş başlıkları altındaki kavramsal şablonun zaman içerisinde ciddi şekilde değişmesi beklenemez. Ancak daha güncel ders kitaplarında içerikteki bireyselliğin azalması ile birlikte metinlerin daha benzer ve düzenli bir kavram kullanımını içermeleri ve düzenli kavram kullanımının sonucunda yazarların daha çok kavramı tanımlamaları gerekmektedir. Bireysel kavram kullanımı azaldıkça da metinlerin büyük kısmında yer alan (çekirdek) kavram ve terimlerin hacminde bir artış, tekil kavram kullanımlarında da bir azalma beklenmelidir.

Öyleyse temellendirilen hipotezler şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Dönemlere göre başlık bileşenlerindeki çekirdek içerik artar ve tekil içerik azalır.
- 2) Güncel metinlerde toplam referans hacmi anlamlı derecede büyüktür.
- 3) Akademik süreli yayınlardaki makalelere dönük toplam referanslar güncel metinlerde daha fazladır.
- 4) En güncel yaş grubundaki kaynaklara dönük toplam referans hacmi güncel metinlerde daha büyüktür.
- 5) En eski yaş grubundaki kaynaklara dönük toplam referans hacmi güncel metinlerde daha küçüktür.
- 6) Güncel metinlerde orijinal çalışmalara dönük referans hacmi büyürken ders kitaplarına dönük referansların hacmi de küçülür.
- 7) Aynı şekilde daha güncel metinlerde orijinal çalışmalara yönelik sitasyonların hacminde büyüme gerçekleşirken ders kitaplarına yönelik sitasyonların hacmi de küçülür.
- 8) Bir dönemden diğerine toplam kavram ve terimlerin hacminde anlamlı bir değişim gerçekleşmez, ancak güncel metinlerdeki toplam tanımlı kavram ve terim hacmi anlamlı derecede büyüktür.
- 9) Daha güncel metinlerde yüksek uzlaşıyla yer alan (çekirdek) kavram hacmi büyür ve bireysel (tekil) kavram kullanımları da anlamlı ölçüde azalır.

1.3.2. Veri Toplama Tekniği

Bu çalışma 1980'lerden günümüze değin Türk sosyoloji literatürüne sunulmuş sosyolojiye giriş ve genel sosyoloji niteliğindeki ders kitaplarını, sosyolojiyi tanıtırken ve temsil ederken belli bir çekirdek içeriğe ve disiplinler uzlaşısına dayanıp dayanmadıklarını tespit etmek üzere karşılaştırmalı olarak incelemektedir. "Sosyolojiyi tanıtmak" ifadesi sosyolojinin tanımı, amacı, diğer disiplinlerle olan ilişkisi, kökeni ve gelişimi gibi "sunuş" konularına işaret ederken "sosyolojinin temsili" ifadesi de disiplinin önemi, ayrıcalığı, sosyoloğun amacı ve en önemlisi de sosyolojinin bilimselliği gibi konulara atıf yapmaktadır. Bu konulara ait içeriğin ders kitaplarında yoğunlaştıkları ve kitapların yazılış amaçlarına göre de önemli başlıklar giriş (introduction) düzeyindeki ilk bölümlere aittir. İlk bölümler "sosyolojinin konusunu tanımlamaya, sosyolojik yaklaşımı ayırt etmeye ve öğrencinin ilgisini çekmeye" çalışırlar (Perrucci 1980:40). Genel olarak bu başlık altında sosyolojinin sınırları, temel kavramları ve disiplin için "anahtar sorular ve tartışmalar" sunulmaktadır ki bu temel bilgiler

daha sonraki başlıklarda öğrenci için bir kılavuz niteliğindedirler (Manza, Sauder ve Wright 2010:278). Bu sebeple içerik analizini yapmak üzere araştırma, ders kitaplarının giriş başlıklarına odaklanmaktadır. Referanslar ve genel başlıklar düzeyindeki incelemeler kitapların bütünü ele alacak şekilde yapılmıştır. Ders kitaplarındaki çekirdek içeriği tespit edebilmek üzere “başlık”, “referans”, “kavram” ve “temel bilgiler” olmak üzere dört kategoride veriler ayrıştırılmış ve iki dönem arasında karşılaştırılmıştır. Ders kitaplarındaki bu kategorilere ait içeriği, çalışmanın soru ve amaçlarına uygun bir şekilde incelemek üzere *Temel İçerik Analizi* tekniği kullanılacaktır.

İçerik analizi teknikleri, sosyal bilimler alanında uzun süreden bu yana uygulanmaktadır. Krippendorf temel içerik analizini “metinlerden (ve diğer anlamlı materyalden) kullanım bağlamlarına göre tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar” yapmak üzere özelleşmiş prosedürler kullanan bir teknik olarak tanımlamaktadır. “Yeni kavrayışlar sağlayan, araştırmacının belli bir fenomene yönelik anlayışını artıran içerik analizi, bilimsel bir araçtır” (Krippendorf 2004:18). Temel içerik analizi, bilimsel kurallara uygun bir teknik olarak survey araştırmalarına oldukça benzerdir, “analiz düzeyi olarak insanlardan ziyade mesajları kullanır” (Neuendorf 2002:47). Mesajların kaynağı, alıcısı ya da bizzat mesajın kendisine ve tesirine odaklanabilir. İçerik analizi sıklıkla betimleyici maksatlarla kullanılsa da, yeni kavramlar ve teoriler üretmekte ya da teoriyi test etmekte de kullanılabilir. Bu sayede “araştırmacılar bireylerin, küçük grupların ya da büyük ve çeşitli kültürel grupların tutumlarını, görüşlerini ve ilgilerini tanımlayıp belgeleyebilmektedirler” (Drisko ve Maschi 2016:2).

Weber’e göre diğer veri üreten ve analiz eden tekniklere kıyasla içerik analizinin birtakım avantajları bulunmaktadır:

- İçerik analizi, toplumsal etkileşimin merkezi bir unsuru olarak insan iletişiminin transkripsiyonları ve metinler üzerinde çalışmaktadır.
- En iyi içerik analizi araştırmaları metinler üzerinde (aslında antitetik olarak görülmelerine rağmen) hem nicel hem de nitel araştırmaları kullanırlar.
- Belki de yüzyıllara yayılan çeşitli türden metin dizileri, esasen oldukça güvenilir veri kaynağıdır.
- Mülakat gibi tekniklerle kıyaslandığında içerik analizi, görüşmecinin ya da katılımcının analiz edildiklerinin farkında olmadıkları bir düzeyde, göze çarpmayan ölçümler sağlar (Weber 1990:10).

Son madde, en önemli avantajlardan biridir. İçerik analizi, *salt gözlemsel* bir araştırma dizaynına sahiptir. Bu da araştırmacının, katılımcının davranışına tesir edecek müdahaleler yapamayacağı anlamına gelmektedir. Buradaki *salt gözlemsel* ifadesi, araştırmacının herhangi bir müdahale konusundaki yoksunluğuna atıf yapmaktadır ve bu anlamda içerik analizi tekniği en düşük oranda ya da sıfır reaktiviteye yol açan bir araştırma dizaynında kullanılır (Drisko ve Maschi 2016:32). Bu teknik sayesinde göze çarpmayan ölçümlerin elde edilmesi ve karşılaştırılması ise bu tezin amaçları söz konusunda olduğunda son derece önemlidir.

Krippendorf, içerik analizlerinin dil içinde inşa edilen olgulara odaklandığında oldukça başarılı olduklarını ve bu tür dilsel olarak inşa edilmiş olguların dört sınıfa ayrıştırılabileceğini yazmaktadır:

- *Atıflar*: Kavramlar, tutumlar, inanç, niyet, duygu, zihinsel durum ve bilişsel süreçler en nihayetinde davranışın sözel atıflarında kendilerini dışa vururlar. Bunlar pek de gözlemlenebilir olmadıklarından, onları gerçek kılan sözcükler iletişimin transkripsiyonlarından elde edilebilirler.
- *Toplumsal İlişkiler*: Otorite, güç, uzlaşma ve eşitsizlikler birincil olarak dilin nasıl kullanıldığında ve ikincil olarak da söylenende dilsel olarak inşa edilirler.
- *Kamusal Davranışlar*: Bireylerin değerleri, eğilimleri, dünyayı kavramsallaştırmaları ve bağlılıkları, sürekli onaylamalar içeren iletişimin yüzeyinde belirgindir. Analiz her zaman bireyin kamusal bir realite içinde ele alınması ile başarılı olur.
- *Kurumsal Gerçeklikler*: Evlilik, para, hükümet, tarih, hastalık ve hatta bilimsel amaçlar gibi sosyal realitelerin kurumsal doğaları sıklıkla gözden kaçır. Organizasyonların kendilerini inşa ettikleri daha sabit kategoriler dikkate alınırsa analizin başarıya ulaşması daha olasıdır (Krippendorf 2004:77).

Bilimsel iletişimin analizi, kurumsal gerçekliğinin kendisini inşa biçimi düşünülerek yapılmalıdır. Bu anlamda bilimsel bir disipline ait materyallerin içeriği ele alındığında, iletişimin genel düzeyde bir benzeşme sergilemesi ve farklılıklarının da azalması beklenir.

İçerik, açık (manifest) ve gizli (latent) nitelikler taşır ve bunların birini ya da her ikisini birden inceleyecek türde içerik analizi tasarımları uygulanabilir. “Satır aralarındaki” örtük içeriğin aksine açık içerik, iletişimde olduğu gibi apaçık ve mevcut içeriktir. *Temel içerik analizi* de açık içeriğin sayısal tekniklerle incelenmesidir. Multidisipliner alanda oldukça yaygın ve biçimsel olarak tümdengelimli bir tekniktir (Drisko ve Maschi 2016:21). Bu da kod kategorilerinin ve kod listelerinin

araştırma öncesinde hazırlanmış olması ve kodlamanın bu hazır kategori ve listelere göre yapılacağı anlamına gelmektedir. Diğer içerik analizi tekniklerinde olduğu gibi burada da amaç, metin içindeki çok fazla sayıda sözcüğün, kavramın ve/veya ifadenin “çok daha az sayıdaki içerik kategorilerinde sınıflandırılmasıdır”: Benzer anlamlara sahip oldukları düşünülen sözcük, ifade ya da diğer birimler aynı kategori altında gruplandırılır (Weber 1990:12). Araştırmacının amacına göre gruplandırılan birimler arasındaki benzerlik sözcüklerin gerçek anlamları da olabilir, çağrışımlardaki ortaklık da olabilir. Temel içerik analizi en yaygın biçimde, iletişimin temalarını ya da diğer özelliklerini empirik olarak tanımlamak ve betimlemek üzere kullanılan bir tekniktir. Araştırmacının sistematik biçimde büyük miktardaki veriyi inceleyebilmesine imkân tanır. Araştırmacılar betimleyici araştırmayı belli bir popülasyonun ya da örneklemin karakteri ve kalitesi hakkında detaylı bilgi sağlamak üzere kullanırlar. Aynı zamanda belli bir içeriğin sunulması beklenen bir durumda sunulmamasının tespitinde de yardım sağlar. Bu araştırmada da amaçlandığı üzere, “zaman içerisinde açık içerikteki trendleri görsel olarak sunmak ve istatistik teknikleri ile çözümlmek” betimleyici bir içerik analizinin temel karakteristikleridir (Drisko ve Maschi 2016:25). Bu tekniği kullanan analistler nesneliği vurgularlar, yani verilerinin problematik olmadığını ve kültür ya da bağlama göre değişen yorumlara maruz kalmayacaklarını düşünürler (*ibid*: 28). Bu araştırmadaki içerik analizi de yaygın içerik analizi tekniklerinin araştırma dizaynını paylaşmaktadır. Sürecin bir özeti şu şekilde sunulabilir:

Tablo 1. İçerik Analizi Süreci

Kavramsallaştırma ve Amaç
Problemi tanımlamak
Teori ve araştırmaların incelenmesi
Spesifik araştırma soruları ve hipotezlerin sunulması
Dizayn
İlişkili içeriğin tanımlanması
Formel bir tasarım belirlenmesi
Basit tabloların oluşturulması
Kodlama protokolleri
Evreni belirlemek ve örnekleme planlamak
Öntestler ve güvenilirlik prosedürleri
Analiz
Veriyi işlemek
İstatistiksel prosedürleri uygulamak
Yorumlamak ve sonuçları raporlamak

Kaynak: Riffe, Lacy ve Fico (2014:43).

1.3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmanın odaklandığı dönemlere ait metinlerin bütüncül ve eksiksiz bir listesinin yapılamamasından ötürü, çeşitli kaynaklar incelenerek kitapların mümkün olan en kapsamlı listelerinin oluşturulmasına gayret edilmiştir. Eski metinlerin görelî dağınlıklığına ek olarak dijital kodlanabilirliğe sahip kopyalara erişimdeki güçlükler nedeniyle, *uygunluk örnekleme* (convenience sampling) tercih edilmiştir. Bu örnekleme biçimi “hazır ve uygun birimlerin seçimine dayanmakta” ve içerik analizinin yapıldığı araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Neuendorf 2002:87).

Bu araştırmanın kapsamına uygun giriş kitaplarının kronolojik olarak listelendiğı bütüncül ve güncel bir bibliyografik çalışmanın eksikliğınden dolayı, erişilebilir durumdaki metinlerin araştırılıp listelenmesi için çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Bunlar arasında bir bibliyografik değerlendirme (Bulut, 2008) ve ders kitapları üzerine bir inceleme (Balkız, 2007) bulunmaktadır. Diğer yandan başta üniversite ve halk kütüphaneleri olmak üzere internet kitapçılarını da kapsayan veri tabanlarında “sosyoloji” ve “toplumbilim” anahtar sözcükleri aratılarak metinlerin listelenmesi sağlanmıştır. Listeler incelendiğinde Türk sosyologlarına ait sosyolojiye giriş ve genel sosyoloji ders kitabı niteliğindeki ulaşılabilir özgün çalışmaların ağırlıklı olarak 1980’den itibaren kümelenendiğı gözlemlenmiştir. Araştırma yükseköğrenime dönük yerel sosyoloji literatürü ile ilgili olduğundan çeviri eserler ve ortaöğretim seviyesindeki müfredata odaklı ders kitapları listeye dâhil edilmemiştir. Buna ek olarak ders kitaplarının kaynakçalarındaki referanslardan da yararlanılmıştır. Elde edilen metinlerin kaynakçaları incelenmiş ve eldeki çalışmalara yönelik çapraz referansların dışında kalanlar da dâhil edilerek nihaî bir liste oluşturulmuştur. İncelenmek istenen metinlerin 1980 sonrasındakiler ile sınırlandırılmasının sebepleri şöyle gösterilebilir:

- Katalog taramalarından elde edilen metinlerin yayın yıllarının ağırlıklı olarak 1980 sonrasını göstermesi, ders kitabı yazarlığının bu yıllarda yoğunlaştığı gibi bir izlenim doğursa da, bu pek doğru değildir. Bulut’un (2008) değerlendirmesine göre bu tür bir dönem olarak 1970 sonrası gösterilebilir. 1970’lerde, bir önceki on yıllara oranla Türk sosyologlar tarafından yükseköğrenime yönelik üretilmiş daha fazla metin yayınlanmıştır. Diğer yandan bu yazarların büyük çoğunluğu, sonraki on yıllarda metinlerini, revizyonlar ve genişletilmiş baskılar ile yeniden yayınlamış olduklarından, 1970’lerdeki bu kitaplar 1980-90’lar kapsamında da incelenebilir. Aynı zamanda eski metinlerin görelî erişim zorlukları da 1980 tarihinin sınır olarak belirlenmesinde etkili olmuştur.

- Bu araştırmada bilgisayar destekli içerik analizi birçok kategoride uygulandığından, metinlerin fiziksel açıdan eksiksizliği ve dijital okunabilirliği birincil gereklilikler haline gelmektedir. Kitapların “içindekiler” sayfası ve kaynakça bölümleri dâhil eksiksiz Şekilde temin edilmeleri gerekmektedir. Buradan bakıldığında daha eski metinler bazı zorlukları da beraberinde getirecektedir. Özellikle kütüphanelerdeki eski metinlerin baskılarında sıkça karşılaşılan eksik sayfa ve yıpranma gibi problemlerin yanı sıra, metinlerin optik örneklerindeki dijital kodlanabilirliği engelleyecek baskı problemleri de olumsuz faktörler arasındadır. Diğer yandan 1980 sonrası metinlerde bile bazı yazarlar, söz gelimi başka çalışmalara metin içinde ya da dipnotlarda referans vermemeyi, başvurulan çalışmaları kaynakçalarında göstermeyi tercih etmişlerdir. Bu da incelenecek metinlerin 1980 yılından itibaren seçilmesinde etkili bir diğer unsurdur.

Tablo 2. İncelenen Metinler (1980-2015).

1980-1999	2000-2015
Altan Eserpek, Sosyoloji (1981)	M. Aksoy, Sosyal Bilimlere ve Sosyolojiye Giriş (2000)
Mine Tan, Toplum Bilimine Giriş (1982)	Gönül içli, Sosyolojiye Giriş (2002)
Mustafa Erkal, Sosyoloji (1982)	İhsan Sezal, Sosyoloji (2002)
Seha Meray, Toplum Bilim zerine (1982)	Faruk Kocacık, Sosyoloji Ders Notları (2003, Genişletilmiş 3. Baskı)
A. Kurtkan Bilgiseven, Genel Sosyoloji (1986)	Cahit Aslan, Sosyolojiye Giriş (2005)
Armağan ve Armağan, Toplum Bilim (1988)	Nilüfer Demir, Sosyoloji (2006, 2. Baskı)
Özer Ozankaya, Toplum Bilim (1991, Genişletilmiş 7. Baskı)	İsmail Doğan, Sosyoloji (2008, 8. Baskı)
Eyyüp Sanay, Genel Sosyoloji Dersleri (1991, 2. Baskı)	V. Bozkurt, Değişen Dünyada Sosyoloji (2008)
Enver Özkalp, Sosyolojiye Giriş (1993, Genişletilmiş 6. Baskı)	Z. Arslantürk-M. T. Amman, Sosyoloji (2009, 6. Baskı)
Barlas Tolan, Sosyoloji (1993)	H. İ. Bahar, Sosyoloji (2009)
Sulhi Dönmezer, Toplum Bilim (1994, 11. Baskı)	Nadir Suğur, Sosyolojiye Giriş (2009)
Doğu Ergil, Toplum ve İnsan (1994)	G. Topses-M. D. Topses, Toplum Bilime Giriş (2010)
nal Sayın, Sosyolojiye Giriş (1994, 2. Baskı)	Muammer Tuna, Sosyolojiye Giriş (2012)
Mahmut Tezcan, Sosyolojiye Giriş (1995, 4. Baskı)	Memet Zencirkıran, Sosyoloji (2015)
Sami Şener, Sosyoloji (1998)	
Sami Güven, Toplum Bilim (1999)	

Böylece Tablo 2’de yer alan 30 adet sosyolojiye giriş ve genel sosyoloji kitabının listelenmesi mümkün olmuş, metinlerin erişilebilir durumdaki kopyaları 4 niversite kütüphanesinden ve farklı illerdeki kitapçılardan temin edilmiştir. Bu liste tamamlanmış olmaktan uzaktır ve listeye dâhil

edilememiş başka çalışmalar bulunabilir. Ancak bu 30 metnin, 1980 sonrası yükseköğrenime dönük ders kitaplarının kapsamını büyük oranda temsil ettiği söylenebilir. Çalışmanın amacı gereği metinlerdeki içeriğin ve referansların zaman içindeki dağılımı karşılaştırmalı olarak inceleneceğinden, kitaplar 1980-1999 ve 2000-2015 dönemleri olarak iki gruba ayrılacak biçimde sınıflandırılmıştır.

1.3.4. Kod Kategorileri, Kodlama Süreci ve Analiz

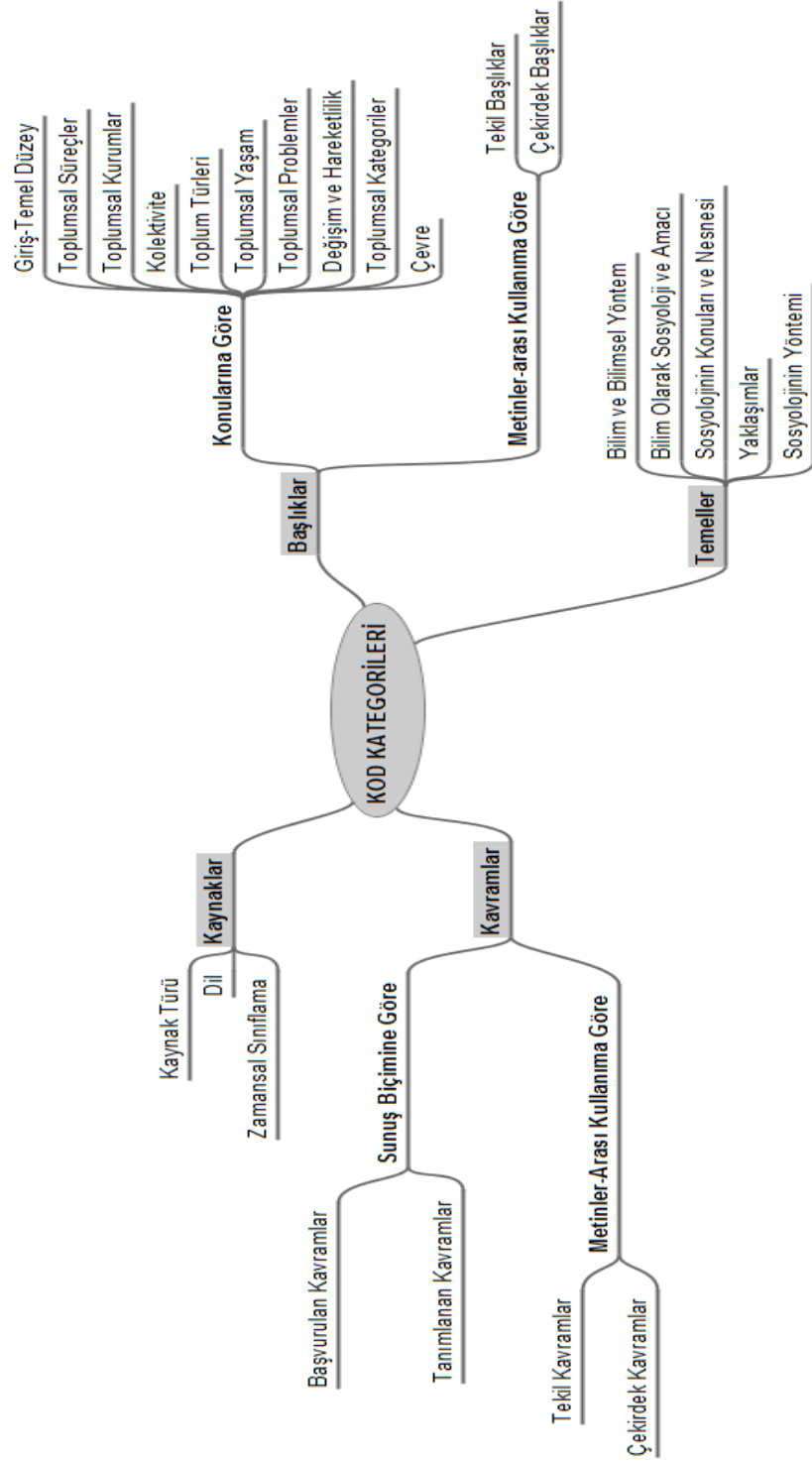
Araştırma dizaynına, amaç ve sorularına uygun biçimde önceden belirlenen kod kategorileri Şekil 1'deki diyagramda gösterilmektedir. Bu kodlama süreci aracılığıyla metinlerin geneli üzerinde ve gruplar arası karşılaştırmalar aracılığıyla farklı nitelikteki içeriklerin nasıl dağıldığı ve zamanla ne yönde değişiklik gösterdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Kodlama süreci en temelde dört ana kategori üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu kod kategorileri aynı zamanda kitapların *içerik bileşenleri* olan başlık dağılımları, referanslar-sitasyonlar, kavramlar ve temel bilgiler biçiminde sınıflandırılabilir.

Başlıkların Analizi: Burada, incelenen metinlerin fiziksel bileşenleri ve konu başlıkları hakkında genel bir bilgi sunulacaktır. Başlıkların karşılaştırılması, neyin içerilip dışarıda tutulmuş olduğu hakkında fikir vermektedir. Bu tezin asıl odaklanacağı içeriğin giriş başlıkları olduğu düşünüldüğünde, bu bölümlere ayrılan sayfa sayısının ve bu başlıklar altındaki diğer bileşenlerin tespiti ve karşılaştırılması önemlidir. Pedagojik bileşenlerin incelenmesi, disiplinin bilgisinin ne tür vurgulama, özetleme ve ölçme amaçlı tekniklerle sunulduğunu tespit etmeye dönüktür. Bu kategori için Keith ve Ender'in¹ (2004a) çalışmasındaki sınıflama referans alınmıştır. Söz konusu çalışmadaki sınıflama içinde 9 kategori ve 25 başlık tanımlanmıştır. Ancak bu çalışma için sınıflandırmanın daha da geliştirilmesi ve içeriklerin daha detaylı gösterilmesi gerekmiştir. Böylece son haliyle bu analiz kategorisi altında, konularına göre 10 adet başlık grubu belirlenmiş ve bu gruplara ait toplamda 85 başlık kodlanmıştır. Bu başlıklar içerisinde metinler-arası kullanımlarına göre “tekil” ve “çekirdek” başlıklar ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Tekil başlıklar yalnızca tek bir kitap tarafından içerilmiş başlıkları belirtmekteyken çekirdek başlıklar, kitapların %90'ı ve fazlasında ortak olan başlıklara atıf yapmaktadır.

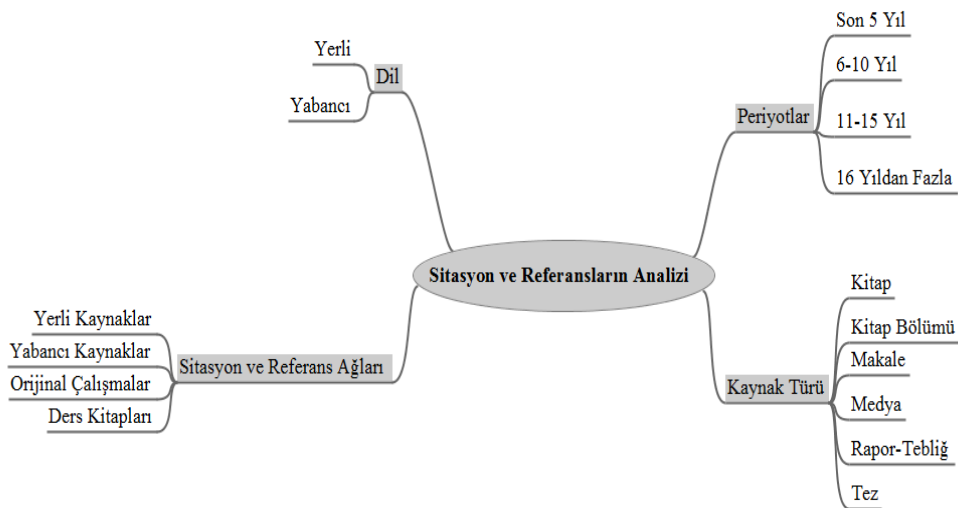
¹ Perrucci (1980) de bir başlık sınıflaması kullanmıştır ancak bu çalışmanın amaçlarına kıyasla oldukça genel ve kısıtlayıcıdır.

Şekil 1. Kod Kategorileri

Referans ve Sitasyonların Analizi: Yazarların başvurularındaki kaynaklar hakkında detaylı bilgi elde etmek ve trendlerin tespitinde kullanılmak üzere oluşturulmuş analiz kategorisidir. İlk etapta kaynakların incelendiği alt kategori, referans kategorisidir. Kaynağın türüne, güncelliğine ve diline göre ayrılmış 3 alt kategori altında toplam 12 kod listelenmiştir. Bu kategori altındaki kaynakların nitelikleri ile ilgili tasarım, Perrucci (1980)'de kullanılmıştır. Yazarların ne tür kaynaklara dayandıklarını ve bu kaynakların ne oranda güncel metinler olduklarını tespit etmek üzere kullanılacak kodları içerir. Çünkü sosyoloji ders kitabı yazarlarının, disiplinin yalnızca genel bilgisine değil aynı zamanda güncel bilgisine de hâkim olmaları ve farklı dillerdeki yayınları da takip edebilmeleri beklenmektedir. Sitasyonların ve referans ağlarının incelenmesi için de listelenen 4 kod aracılığıyla ders kitaplarındaki orijinal ve ikincil referans ve sitasyonlara dair trendlerin tespiti hedeflenmiştir.

Şekil 2. *Referans ve Sitasyonların İncelenmesinde Kullanılan Kod Grupları*

Referanslar ve sitasyonlar arasındaki farkı bu noktada belirtmek önemlidir. Referans, atıfta bulunulan ya da faydalanılan kaynakların bir listesi (kaynakça) anlamına gelir. Sitasyonlar ise belli “atıf tarzları” (söz gelimi APA, MLA) aracılığıyla metin içerisinde kaynağın sahibini, yayının tarihini ve ilgili sayfa numaralarını belirten ifadelerdir. Tıpkı referansların incelenmesinde olduğu gibi, metin içindeki sitasyonların incelenmesi de oldukça önemli bulgular elde edilmesini sağlayabilir. Çünkü her bir metin, başka yazarların ilgili konuda daha önce yayınladıkları çalışmalara dair sitasyonlara sahiptir. Bibliometrinin bir bileşeni olarak sitasyon analizi “bir literatür gövdesindeki sitasyon örüntülerinin

niceliksel değerlendirmesidir” (Holden vd. 2005:3). Böylece “bu sitasyonlar yazarlar, araştırmacı grupları, konu başlıkları ya da ülkeler arasındaki bir bağlantıyı dışa vurur”. Buradan hareketle sitasyon analizi de “yazarlar arasındaki ilişkileri tanımlamaya yarayan bir araç” olarak ele alınabilir (Andrés, 2009:55).

Referanslara ek olarak sitasyonların analize tabi tutulmasının, kaynakçalarda elde edilmesi pek mümkün olmayan birtakım ilişkileri açığa çıkarmak gibi önemli bir işlevi vardır. Söz gelimi, referanslarda listelenen çalışmaların nitelikleri (tür, dil, yaş) yazarların üretkenliği ve malumatlarının erimi hakkında kritik bilgiler sunabilmektedir. Ancak alfabetik bir sıralama ve derli toplu bir sunumdan daha fazlası, söz gelimi yazarlar arasındaki ilişkiler, özellikle bunların spesifik konularda yazar üzerindeki tesirleri hakkında pek bir Şey söyleyemezler. İşte sitasyon analizinin aslı önemi buradadır. Bu analiz, “verili bir dönemde yazar ve yayın tarafından sunulmuş sitasyonların sayımı kadar basit bir işlem” bile olabilir iken dünya üzerindeki akademik yayın ve dergilerin etkilerini ölçmede ve sıralamada kullanılan karmaşık indeksler halini de alabilir. En basit halinde bile “araştırma üretkenliğini ve yazarlar, enstitüler ya da ülkeler arasındaki etkileri kıyaslamakta etkili bir araçtır” (*ibid*: 57).

Sosyoloji ders kitaplarındaki standart yokluğunun yarattığı bireysellik, yazarlar üzerindeki çok çeşitli tesirlerden anlaşılabilir. O halde sitasyon analizinin bu araştırma açısından sağlayacağı önemli katkılar Şöyle sıralanabilir:

- Bazı ders kitabı yazarlarınca önem atfedilen belirli sosyologların başka metinlerde tamamen dışarıda tutulması ya da kaynak gösterilmeden haklarında bilgiler verilmesi, hem disiplinin standartlaşmamış bilgisine kanıt sağlar hem de yazar üzerindeki tesir ve yazarın sosyoloji algısı hakkında fikir verir. Böylece belli bir konuda, belirli yazarlara dönük sitasyonların varlığı kadar yoklukları da bilgi kaynağı haline gelebilmektedir.
- Referansların listelendiği kaynakçalardan farklı olarak sitasyonların frekansları ve *tonları*, yazarın ve genel olarak metinlerin etkilendiği kaynakların ve isimlerin bir sıralama ile gsterilebilmesini mümkün kılar.
- Sosyolojinin önemli figürlerine yönelik sitasyonların incelenmesi, yazarların birincil ve ikincil kaynaklara ne oranda dayandıkları konusunda oldukça önemli bulgular edinmemizi sağlar.

- Sitasyonların analizi sayesinde, esasen etkileri metinlerde örtük olarak bulunan ancak çalışmaları verili bir dönemdeki literatürü etkileyen çekirdek bir yazar grubu ve ülke literatürleri ayrıştırılabilir.

Bu sonuncusu, disiplinler standartlarca belirlenmediği halde nasıl oluyor da sosyoloji ders kitaplarının belli bir şemaya sahip olduğu sorusuna yanıtlar bulunmasında yardımcı olacaktır. Berkowitz’in ifadesiyle “network analizi ya da yapısal analiz, bir sosyal sistemdeki bileşenlerin davranışlarında gözlemlenen düzenli ve sürekli örüntüleri merkeze almaktadır” (Berkowitz, 1982:1). Bu noktada sitasyon ve referansların analizi, *referans networklerinin* oluşturulması ve görsel modellemeler aracılığıyla karmaşık ilişki örüntülerinin basitleştirilerek açığa çıkarılmasını sağlayacaktır. Bu, karmaşık etkileşimlerin sayısallaştırılması ve dijital algoritmalar aracılığıyla modellere dönüştürülmesi gibi aşamaları olan bir süreçtir. Nihayetinde etki ağlarının (networks of effects) görsel çıktıları, ders kitabı yazarlarının oluşturduğu bir topluluğun *morfolojisini* yansıtacaktır.

Kavram ve Terimlerin Analizi: Ders kitaplarındaki standart yokluğunun bir diğer önemli kanıtı, metinlerin kavram kullanımlarında bulunur. Sosyolojideki çekirdek içerik tartışmalarından hareketle sosyologların algılarındaki ve ders kitaplarındaki kavram içeriğinin araştırılmasına dönük önemli çalışmalar Best ve Schweingruber (2003), Keith ve Ender (2004a) ve Wagenaar (2004) tarafından sunulmuştur. Bu çalışmalardaki genel gözlemler, sosyologların ve sosyoloji ders kitaplarının ortak bir kavram kümesi etrafında yoğunlaşmadığı, kullanılan kavramların aktüel sosyoloji pratiği ile ilgilerinin olmadığı ve bu anlamda ders kitaplarının oldukça keyfi bir tarzda yazıldıkları hususunda birleşmektedirler. Buna göre her bir ders kitabı yazarı farklı bir kavramsal şemayı sunmaktadır. Dolayısıyla bu, metinlerdeki kavramsal çekirdeğin niceliği, dağılımı ve değişimi ile ilgili analizlerin yapıldığı kategoridir. Bunun için Keith ve Ender’in (2004a) çalışmalarındaki taslak, Schweingruber’ın (2005) eleştirisindeki tespitler dikkate alınarak geliştirilmiştir². Bu sebeple kavramlar *sunum biçimlerine göre* ve *metinler-arası kullanımlarına göre* ilk olarak iki ana grup halinde sınıflandırılmıştır. Böylece, metinlerde öncelikle kullanılan kavram kitlesi tespit edilmiş ve daha sonra da bu kitle içerisinden “başvurulan kavramlar” ve “tanımlı kavramlar” grubu ayrıştırılmıştır. Başvurulan kavramlar, yazarların tanımlama gereği duymadan kullandıkları kavramlardır. Tanımlı kavram ve terimler ise kendilerine ait başlıklar altında ya da örneğin onları üreten sosyologların incelendiği kitap bölümlerinde tanımlanmış veya tanım setleri ile sunulmuşlardır. Metinler-arası kullanımlarına göre kavramlar ise, herhangi bir kavram üzerinde

² Bu araştırmalar ve eleştiriler ile ilgili detaylı tartışmalar, tezin ilgili bölümlerinde yer almaktadır.

kitapların hangi oranda uzlaşıya sahip olduklarını tespit etmek için ayrıştırılmışlardır. Keith ve Ender'in taslaklarında, örnekledeki kitapların %90'ı ve daha fazlasında kullanılan kavramlar “çekirdek” (core), tek bir kitapta kullanılan kavramlar ise “tekil” (solitary) olarak adlandırılmıştır. Buradan yola çıkarak araştırmanın bu analiz kategorisinde çekirdek kavramsal şablonun tespiti için her bir kavramın, herhangi bir gruptaki kitaplar arasında en az %90 temsiliyeti olmalıdır³. Böylece toplamda 27 kitap ve daha fazlasında temsil edilen kavramlar “çekirdek” kavramlar olarak ayrıştırılmıştır. Çekirdek vurgusu ile kasıt, kitapların büyük bir çoğunluğu tarafından ortak bir kavramsal standardın benimsenmiş olmasıdır (Keith ve Ender 2004a:23). Diğer yandan yalnızca tek bir metin tarafından kullanılmış kavramlar da *tekil kavramlar* olarak sınıflandırılmıştır.

Temeller Analizi: Sosyolojinin sunumu ve temsili ile ilgili içeriğin tanımsal öğelerinin kodlandığı analiz kategorisidir. Bu kategori altında sosyolojinin tanımı, bilimselliği ve diğer bilimlerden ne bakımdan ayrıldığı, kuram ve metodolojiye dair yaklaşımları hakkındaki temel içerikte ortak temaların bulunup bulunmadığı ve zamanla nasıl bir değişim geçirdiği incelenmeye çalışılmaktadır. Bu içeriğe dönük 5 kod listelenmiştir.

Tüm bu kategorilerdeki kodlar metinlerin okunması sürecinde eş zamanlı olarak uygulanmıştır. En nihayetinde analiz kategorileri, alt kategoriler ve kod listeleri altında detaylıca gruplanmış veriler sayısal düzenlemelerden geçirilerek frekans ve yüzdelik tablolar halinde görselleştirilmiş ve istatistiksel testlere hazırlanmıştır. Normallik testlerinin ardından, birbirinden bağımsız iki post facto veri grubunu istatistiksel olarak karşılaştırmak üzere *bağımsız T testi* (Abbott 2017:208), parametrik testlerin “normal dağılım” ve “eşit varyans” varsayımlarını ihlal eden veri grupları da parametrik olmayan Mann-Whitney testleri ile sınanmıştır.

1.4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırmanın önemi, sosyoloji pratiğinin sorunsal düzeylerde yeniden incelenip araştırılmasında gerekli bir aşama olarak sosyolojiye giriş kitaplarını odağına alması ve içeriği farklı kategorilerde ve dönemlerde karşılaştırılabilir veriler halinde incelemeye çalışmasıdır. Bu amaçla yurtdışında bilimsel bilgi sosyolojisinin bir pratiği olarak uzunca bir süredir üretilmekte olan “ders kitabı sosyolojisine”

³ Araştırmacılar kendi çalışmalarında %90'lık bir alt sınır belirlediklerini söylemekte ve bu sınırın keyfi olduğunu kabul etmektedirler (Keith ve Ender, 2004a:23). Bu çalışmada da kabul edilmelidir ki belirlenen sınırın toplamda 30'da 27 ve yukarısında bir aralıkta olması keyfi bir sınırlandırmadır. Ancak bu oran, temsilin büyüklüğü hakkında bir fikir vermesi açısından oldukça kullanışlıdır. Diğer yandan farklı uzlaşım oranlarındaki dağılımlara da yer verileceğinden, karşılaştırma yapmak mümkün hale gelecektir.

(textbook sociology) dair çalışmaların kuramsal ve empirik imkânları ortaya konulmakta ve bunlar vasıtasıyla sosyoloji pratiğini daha iyi anlayabilmek adına nicel bir çalışma yürütülmektedir.

Türkçe yazında sosyoloji eğitimi ve sorunları ile ilgili çalışmalar (örneğin Kasapoğlu 2005, 2014) bulunmakla birlikte, sosyoloji pratiğini ders kitapları üzerinden ve sosyolojinin kendi imkânlarıyla inceleyen çalışmalar nadirdir. Bu çalışmalar arasında ortaöğretim düzeyinde yazılmış ilk ders kitaplarının dönemin siyasî amaçlarına uygunluğu ve bilimsel öğretimdeki yerlerinin problemli doğasına dair Zabun ve Berber'in (2013) incelemesi; Bulut'un (2008) bibliyografik değerlendirmesine göre ortaöğretim sosyoloji ders kitapları ile ilgili Çimen (1997) ve Anık'ın (2005) yüksek lisans tezleri ile yükseköğretim düzeyindeki kitaplara yönelik Arslantürk (1999) ve Balkız'ın (2003) yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Çalışmaların azlığı ve kapsamı göz önüne alındığında, sosyolojinin disiplinler problemleri ile ilişkili olarak Türk sosyologlarının yazdıkları yükseköğretim düzeyindeki ders kitaplarının bu yönde detaylı ve karşılaştırmalı bir incelemesinin disiplinler pratiğinin çözümlenmesinde önemli bir katkı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla metinlerde tespit edilen problemlerin genel olarak *yazarlarla* ilişkilendirildiği bireysel perspektif değil, disiplinler organizasyon, dominasyon ve piyasa ilişkilerinin belirlediği *sosyolojik* bir yaklaşım merkeze alınmıştır. En nihayetinde disiplinin temel sorunlarının sosyolojiye giriş kitaplarının çok boyutlu bir incelemesi üzerinden nasıl anlaşılabilirliği araştırılmış ve Türk sosyolojisinin mevcut durumuna, kurumsal doğasına ve öğretimine ilişkin yeni ve eleştirel bir perspektifin yaratılması yolunda atılmış adımlara bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın betimleyici bir araştırma olması açısından da bir önemi bulunmaktadır. Böylece bu araştırmanın bulgularını diğer sosyoloji ders kitabı araştırmalarının bulguları ile kıyaslamak, Türk sosyolojisi özelindeki sonuçların genel olarak sosyoloji disiplininin özellikleri ile nasıl ilişkili olduğunu anlamamızı sağlayabilir.

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI, SORUNLARI VE YÖNELTİLEBİLECEK ELEŞTİRİLER

Bilimsel açıklığın bir gereği olarak araştırmanın sınırları, sorunları ve yöneltilebilecek olası eleştirilere burada yer vermek gereklidir. Bu sınırlar ve sorunlar, araştırmanın hem kuramsal hem teknik boyutlarını içermektedir. Bu tez için ilk belirlenen sınır, araştırmanın temel problemi olan ders kitabı sosyolojisinin kendisidir. Bu anlamda, disiplin-içi soruşturmalara ve literatüre ağırlık verilmeye çalışılmış, yoğun referanslara mazhar olan bilim felsefesi kapsamındaki temel düşünce ve tartışmalar ise ilgili literatürün takipçileri ve araştırmacılarının yoğun tecrübe ve birikimlerine teslim edilmiştir. Sosyolojinin, aynı zamanda kendi pratiğini inceleyebilen *refleksif* bir disiplin olmasının

önemi dikkate alındığında sosyologların empirik araştırmalarının ve fikirlerinin bu araştırmanın merkezinde olması, tezin disiplinler bir soruşturma ve yüzleşme pratiği olmaya çalışması açısından önemli bir motivasyondur.

Kodlama işlemi, doğal bir zorluğa sahiptir. Farklı detaylara odaklanan bir kodlama süreci ve işlemin yalnızca araştırmacı tarafından gerçekleştirilmesi de iş yükünü artırmış ve örneklemin binlerce sayfalık metin hacmi içerisinde belli başlıklardaki içeriğin ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Fakat analize tabi tutulacak başlıkların sınırlandırılması, araştırmanın soruları ve amaçlarına uygun düşmektedir. Diğer yandan kodlama sürecinin araştırmacı tarafından sürdürülmüş olması bu tür çalışmalarda *kodlayıcılar-arası güvenilirlik* (inter-rater reliability) testi yapmayı gereksiz kılsa da ve bilgisayar destekli sınıflandırma/kodlama süreci yüksek oranda kodlama güvenilirliği sağlasa da (Weber 1990:15), bütün çaba ve dikkate rağmen belli bir oranda veri kaybı riski hâlâ bulunmaktadır.

Kitapların yazıldıkları toplumsal bağlamın etkisi çok önemli bir husus olmakla birlikte bu tezin kapsamını aşmaktadır. Bu bağlam siyasal koşullardan üniversite ve yayınevi politikalarına, yazarların akademik yetenekleri ve ideolojik tutumlarından öğrenci-okuyucu taleplerine (piyasa koşulları ve yazar-tüketici ilişkisine) değin çok çeşitli değişkenler içermektedir. Belli bir dönem içerisinde sadece tek bir yazarın metni bile onlarca baskı yapabilmektedir ve bu durum piyasa ilişkilerini tartışmayı oldukça makul kılmaktadır. Bu faktör, ders kitaplarına hangi konu ve kavramların alınıp bunlardan hangilerinin dışlanacağı konusunda oldukça etkilidir. Fakat burada önemli bir detayın da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu değişkenlerin doğru değerlendirilememesi durumunda, çalışmanın kapsam ve sınırlarını aşmaları bir tarafa, empirik betimsel bir çalışmanın içerebileceği birtakım subjektif yargıların varlığı önemli bir risk oluşturur. Araştırma kapsamında ise şimdilik başlık, içerik, kavram ve referansların metinler-arası farklılıklarını sayısal verilerle ortaya koymak yeterli bulunmuştur.

Bir diğer olası ve önemli eleştiri de bizzat araştırmanın varsayımlarındaki “bilim” tanımı ile ilgilidir. “Bilimsel” ve “kümülatif bilgi” vurguları çoğunlukla akla doğa bilimlerine içkin olan ve pozitivist sosyolojinin de merkeze aldığı kriterleri ve bilim anlayışını getirmektedir. Belki de bu, birçok meslektaş için bugün yapılması gereksiz bulunan “arkaik” tartışmaları yeniden ısıtmak olarak görünebilir. Ancak araştırmada bilim olarak sosyolojinin “çekirdek” bilgisinin ve bunun kümülatif niteliklerinin kıstas olarak alınmasında, bütün ders kitaplarında sosyolojinin bir *bilim* olduğu yönündeki güçlü vurgu yatmaktadır. Disiplinin tanımlandığı başlıklara üstünkörü bakıldığında “sosyoloji bilimi”, “pozitif bir bilim” ya da “pozitif-progresif bilim” gibi birçok ifadeyle karşılaşılır.

Aslına bakılırsa bu, Balkız'ın da (2007) tespit ettiği üzere, sosyoloji ders kitaplarının belli farklılıklar ile birlikte üzerinde uzlaştıkları az sayıdaki konudan biridir. Uzun bir süredir sosyolojinin bilimsel programı (kısmen de pozitivism) hakkında konuşmak ya da Turner'ın ifadesiyle, bir kişinin kendisini pozitivist olarak duyurması pek moda değildir (1992:156). Ancak sosyolojinin bilimsel programının dar bir pozitivism algısından beslenen karşıtlıklar yüzünden geri plana itilmesi de başka bir ciddi problemdir. Tüm sorunlara ve bölünmelerin yarattığı imkânsızlıklara rağmen, sosyolojinin bilimselliği, ders kitaplarındaki imajlara terk edilemeyecek kadar önemli bir husustur.

2. BÖLÜM

“İKİNCİ SOSYOLOJİ”: TANIM VE ÖZELLİKLER

2.1. DERS KİTAPLARI VE BİLİM EĞİTİMİNDEKİ KONUMLARI

Ders kitapları, “belli bir bilgi alanının otoriter pedagojik bir versiyonunu sunmak üzere tasarlanmış” metinlerdir (Stray, 1994). Birçok kitap öğretim maksadıyla kullanılabilir ise de ders kitapları, yalnızca pedagojik amaçlarla üretilirler. Okullarda eğitim amacıyla üretilen metinler daha eski zamanlara tarihlenebilirler, ancak *ders kitabı* anlamına gelen *textbook* sözcüğüne 19. yüzyıla kadar rastlanmamaktadır.

Ders kitapları, “disipliner pedagojinin sabit, son derece standartlaşmış ve yaygın bir parçasıdır” (Lynch ve Bogen, 1997:482). “Roman, atlas ya da tarih kitaplarının aksine bir ders kitabı yalnızca içerik açısından değil, aynı zamanda kullanıldığı bağlam açısından da ayırt edilir” (Westhues, 1991). Bu bağlam belli bir alanda “derece/diploma ya da diğer belgelenmelere” dönük testlerin/sınavların takip ettiği resmi bir derstir. Böyle bir bağlamda ders kitabı, puanlama sistemi gereği öğrencilerin içeriğini anlamaları ve gerektiğinde kullanmaları gereken en temel ve yegâne metinlerdir. Westhues’in önemli tespiti ile güç aygıtlarıdır ve bu güçleri içeriklerinden daha çok kurumsal gerekliliklerinden ileri gelmektedir. Bu güç *otoriterlik* ile ayırt edilir, çünkü insanların okumaları için ne kadar akla yatkın olduklarına bakılmaksızın, ders kitabının içindeki fikirlerin ve bilgilerin doğruluğu ve iyiliği kurumsal yapı tarafından onaylanmıştır (*ibid*:88).

Ders kitapları yalnızca üretim amaçlarına göre değil, aynı zamanda piyasaya yönelik oluşları açısından da farklıdır. İlk ortaya çıktıkları 19. yy’da özellikle İngiltere gibi piyasaların devlet tarafından kısıtlanmadığı ülkelerde, yayıncılık sektörünün rolü bu anlamda önemliydi. Sermaye sahibi şehirli grupların doğuşu ile birlikte ekonomik gücün kültürel sermayeye dönüştürülmesi, saygın bir toplumsal kimlik yaratma isteğinin bir gereğiydi ve eğitim, böylesi bir kimliğin oluşturulmasında oldukça önemli bir kaynaktı (Stray, 1994). Bu saygın kültürel kimliğin yeni jenerasyonlara da aktarılması yönündeki gereklilik, dikkatleri çocukların eğitimi üzerinde yoğunlaştırdı. Bu dönüşümler, ders kitabı gibi materyallerin önemli bir ticari sektör haline gelmesine yol açan koşulları doğurmuştur. Diğer yandan temel eğitimin yaygınlaşması ve zorunlu hale

getirilmesi de dikkatle hazırlanmış eğitim materyallerinin üretimini ve alt sınıflara ulaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bugün ders kitapları dünyada yükseköğrenim yaygınlaştıkça gelişen büyük piyasalara yönelik üretilirler. Belli disiplinlerin başarılı ders kitabı yazarlarının metinleri dünya üzerinde birçok dile çevrilmekte ve çok sayıda departmanda öğrencilere okutulmaktadır. *Best-seller* ders kitapları milyonlarca dolarlık bir geliri üretebilirler ve diğer akademik çalışmalardan farklı olarak yalnızca yazar tarafından yazılmayan ama aynı zamanda kurumların ve piyasa süreçlerinin baştan sona belirlediği ticari ürünlerdir (Manza, Sauder ve Wright, 2010:272). Kuhn'a göre ders kitapları, "iknaya yönelik ve pedagojik" metinler olarak (1995:46) "olağan bilimin" bir parçasıdır (1995:53). Olağan bilim verili bir zamanda, geçmişte kazanılmış bilimsel başarılar üzerine oturtulmuş kuram, gözlem ve deney çalışmaları biçimindeki mevcut bilim faaliyetidir. Ders kitapları kuramsal yapıyı yorumlar, ilgili disiplinin başarılarını ve bunların detaylı uygulamalarını içerir. Belli bir araştırma sahasının geçerli sorunlarını, uygulama ve yöntemlerini gelecek kuşaklar için tanımlayan bu metinler, bilim insanlarının sosyalleşmesinde önemli bir yere sahiptirler. Kuhn sonrası bilim algısı, ders kitaplarındaki önemli bir detaya daha dikkatleri yoğunlaştırmıştır. Bir bilgi gövdesi olarak ders kitapları, aynı zamanda örtük bir *uzlaş*ı içermektedir. Bu uzlaş, "disipliner çatışmanın" ve "yazarın" yokluğu ile belli gramer yapıları (Love, 2013:76) tarafından karakterize edilir ve metinlerin geneline hâkim şekilde içeriğe ve biçime kendine özgü bir ayrıksılık katar.

Tüm diğer bilimlerde olduğu gibi sosyolojide de öğrencilerin disiplin ile ilgili algılarını belirleyen giriş dersleridir ve bu anlamda ders kitapları kritik bir rol oynarlar (Babchuk ve Keith, 1995:224). Sosyolojiye giriş dersleri, tek bir öğretim görevlisinin uzmanlığına dayandırılabilen "tek başlıklı" dersler değildir. Bu yüzden sosyoloji gibi son derece geniş ve karmaşık bir araştırma sahasının temel giriş derslerini çalışmak ve sunmak, yalnızca öğrenciler için değil, aynı zamanda öğretim görevlisi için de son derece meydan okuyucu bir süreçtir (Schweingruber ve Wohlstein, 2005:136). Ders kitabı yazmak gibi profesyonel bir uğraş olmaksızın disiplinin alabildiğine geniş problem sahasını, alt alanlarını, kavram ve yaklaşımlarını, temel araştırma ve bulgularını bir araya getirmek, onları geniş ve güncel bir literatür ve pedagojik stratejilerle öğrencilere sunmak oldukça zordur. Diğer yandan disiplinler uyum ve tutarlılığın kanıtı, mantıksal olarak ders kitaplarında bulunur ve dolayısıyla, bu metinler, öğrenciler için disipline açılan pencerelerdir (Keith ve Ender, 2004a:20). Disiplinin müstakbel uygulayıcılarına "çağdaş bilimsel dilin kelime dağarcığını ve sözdizimini" (Kuhn, 1996:136) birleştirmek suretiyle "bilimsel dili" öğretirler.

Ders kitapları, bir disiplinin oluşum süreçlerine hizmet etmek gibi oldukça önemli bir işleve sahiptirler. Sosyoloji ders kitapları, ortak bir "köken", "birleşik bir soruşturma sahası" ve "genel bir

bilimsel metodoloji” aracılığıyla bir disiplin portresi çizerler (Lynch ve Bogen, 1997:484); böylece disiplini hem “bilim olmayandan” hem de diğer bilimlerden ayırırlar, meşruiyetini tesis ederler. Disipline dönük sistematik bir bakışı inşa ederler ve sosyolojinin toplumsal imajını yaratırlar. Alan dışındaki kitleler için de sosyolojinin bulgularına ulaşmakta bir vasıta olan bu metinlerdeki problemler, sosyoloji disiplininin insanların gözündeki tutarlılığına ve geçerliliğine zarar vermektedir. Diğer yandan, ders kitaplarının disiplin formasyonuna doğrudan etkileri yalnızca meşrulaştırma fonksiyonlarıyla gerçekleşmez. “Ders kitaplarında içerilen fikirler, onları kullanan öğretmenler ve onların profesyonel sosyolog olacak öğrencileri üzerindeki etkisi aracılığıyla bir çalışma sahasını şekillendirebilirler” (Perrucci, 1980:40).

Ders kitaplarının önem ve özelliklerini, o halde, şöyle listelemek mümkündür:

- Ders kitapları, disiplinler bilginin eşsiz biçimleridir. Üretim biçimleri ve amaçları açısından diğer akademik yazın örneklerinden farklıdırlar. Başlangıç düzeyindeki öğrenciye/okuyucuya, bir disiplinin genel ve kapsayıcı bilgisini sunan yegâne metinlerdir.
- Bir bilimsel disiplinin uygulayıcılarının eğitilmesinde ve sosyalleşmesinde oldukça önemlidirler. Disiplinin geniş ve karmaşık bilgisini pedagojik bir strateji aracılığıyla yöntemli bir şekilde sunar ve tek bir öğreticinin öğrencilere aktarabileceği düzeye getirir.
- Kapsamlı ve güncel bir literatürü takip ederek onları ilgili başlıklar altında özetler ve tartışmalarla sunar.
- Kullanıldıkları bağlam kurumsaldır. Bu kurumsallık ders kitaplarına otoriter niteliklerini kazandırır.
- Piyasaya yönelik üretilirler, bu sebeple ABD gibi geniş ders kitabı piyasalarına sahip ülkelerde arz-talep ilişkisi, yayıncı, departman ve eğitimciler de üretimlerinde oldukça belirleyicidirler.
- Bilimsel disiplini “bilimsel olmayandan” ve diğer bilimlerden ayırırlar. Bütünleşik, tutarlı, sınırları ve yöntemleri olan meşru bir disiplin imajı yaratmak gibi son derece kritik bir fonksiyonları vardır. Bu sebeple “paradigmatik bilimler” söz konusu olduğunda “hâkim paradigmayı” savunan ve yeniden üreten, sosyal bilimler söz konusu olduğunda da “disipliner çatışmayı” örten bir yaklaşıma sahiptirler.
- Ders kitaplarındaki fikirler, öğretmen ve öğrenciler üzerindeki tesirleri aracılığıyla araştırma pratiğini doğrudan şekillendirebilirler.

2.2. “İKİ SOSYOLOJİ”

Ders kitapları ile ilgili yerleşik inançların kuşkulu hale gelmesinden bu yana ders kitaplarının doğruluğu ve araştırma pratiğiyle olan ilişkisi sorgulanmaktadır. Söz konusu sosyoloji olunca, soruşturmalar birçok farklı tema ve sorun üzerinden sosyoloji öğretimi, müfredatı ve ders kitapları hakkında önemli tartışmalar yaratmıştır. Daha aşağıda tartışılacağı üzere, bir alanın uzmanlarına yönelik araştırmacı bilim pratiği yazını (makaleler ve monografiler) ile ders kitapları arasındaki “kopukluk” birbirinden farklı iki bilim imajı yaratır ve sosyolojide bu, özellikle anlamlı bir sorundur. Hamilton ve Form (2003) bu farklılığı “iki sosyoloji” olarak adlandırmaktadır. Öyle ki özgün, disiplinler-araştırmacı sosyoloji pratiği (*birinci sosyoloji*) ile arasında uçurum bulunan bir “ders kitabı sosyolojisinden” (*ikinci sosyoloji*) söz edilmektedir.

“Ders kitabı sosyolojisi” denildiğinde birbiriyle bağlantılı iki şeyin kastedildiği görülmektedir:

- Sosyologların ders kitabı yazma pratikleri olarak bir tür “sosyoloji” ve
- Sosyoloji ders kitaplarında temsil edildiği biçimiyle “Sosyoloji”.

Ders kitabı sosyolojisinin bu bileşenleri, iki ayrı etapta incelenmeyi gerektirmektedir: İlk olarak pratiğin kendisi ve nihayet yarattığı *Sosyoloji* imajı. Böylece ilk etapta disiplinler olmayan ve esasen disiplinin fikir ve bilgisini temsil etmek amacındaki bir pratik olarak “ders kitabı sosyolojisinin” oluşumu, onu üreten kuvvetler ve ilgili literatür incelenecektir. Daha sonraki etapta da bu pratikte temsil edilen bir imaj olarak *Sosyolojinin* özellikleri, problemleri ve sosyolojinin yapısal sorunlarının bu imajı nasıl beslediği tartışılacaktır.

2.2.1. Ders Kitabı Sosyolojisinin Oluşması

Sosyolojide ders kitabı yazmak gibi oldukça farklılaşmış, kendi içinde bir profesyonel alanın oluşması, disiplinin tarihi seyirindeki uzmanlaşma ve işbölümünün çarpıcı bir sonucudur. Disiplindeki kurumsallaşma ve uzmanlaşmanın patlama yaşaması İkinci Dünya Savaşı sonrasına tarihlenmekte ise de, sosyolojinin iki kıtadaki (Avrupa ve Amerika) özgül gelişim seyirleri arasındaki büyük farklılıklar bu durumun yirminci yüzyılın ilk on yıllarında bile fark edilebilmesini mümkün kılmıştır. Bilimsel yazından farklı bir uzmanlaşma sahası olarak ders kitabı yazarlığı, 19. yüzyıl ile başlayan bir gelişimdir. Ders kitapları yalnızca bilim eğitimi değil, aynı zamanda bilimsel pratiğin kendisi ile de

o kadar derin bir bağa sahiptir ki bu metinler, bizzat bilim pratiğinin kendisi için bir *varlık sebebi* gibi görünür. Kuhn şöyle yazar:

“Aynı kitaplara neredeyse eşit bir süreklilikle okur tarafından verilen anlam da, ister istemez, bilimsel yöntemlerin sadece ders kitaplarına veri toplamak için kullanılan usta tekniklerden ve bu veriler ile ders kitabının kuramsal genellemeleri arasında ilinti kurmak için başvuru mantık işlemcilerinden ibaret olduğu doğrultusunda yer etmiştir. Böylelikle ortaya çıkmış olan bilim kavramı, bilimin doğası ve gelişmesi hakkında köklü çağrışımlara neden olmaktadır.” (1995:46).

Kuhn’un cümlelerinden ders kitaplarının, doğrudan bilim algısının kendisini belirlediği sonucu çıkarılabilir. Kuhn bir klasik olan ve çokça referans gösterilen *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nda bu kitaplarda inşa edilen algının bilim ve bilimsel gelişim konusunda nasıl yanıltıcı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Esasen Kuhn’un metninin bilim felsefesi alanında yarattığı etkiler büyük çoğunlukla “paradigma” ve “olağan bilim” kavramları etrafında yoğunlaşan bilimsel kurum ve pratik tartışmaları ile “bilimsel devrim” kavramı üzerinde yoğunlaşan bilim tarihi ve bilimsel gelişim tartışmaları üzerinden okunmaktadır. Fakat *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nın az bilinen bir diğer sonucu, bilimlerin ders kitapları hakkındaki düşünceleri de etkilemiş olmasıdır. Kuhn, “bir disiplin sahanın baskın fikirlerinin yeniden üretilmesinde ders kitaplarının muhafazakâr rolünü” vurgulamıştır (Manza vd. 2010:271). Bu metinler, pratiklerinin doğası gereği bir disiplinin en güncel (state-of-the-art) tartışmalarına dâhil olamayacaklarından, orijinal bilimsel üretimin yapıldığı akademik dergilerin ve monografilerin yansıttığından farklı bir bilim imajı yaratırlar. Ders kitapları “bir sahadaki başat paradigmanın durağan ve kalıplaşmış bir sunumunu” yapar (*ibid*:272).

Kuhn’dan çok önce, 1930’larda, Ludwik Fleck bilimsel literatürü dört gruba ayırmıştır. Fleck, orijinal bilimsel pratiğin en güncel üretimlerinin yayınlandığı ve alanın kendi uzmanlarına yönelik olan “mecmua bilimini” (journal science) el kitabı biliminden, popüler bilimden ve ders kitabı biliminden ayırmış ve her birinin kendine has bilgi biçimleri ürettiğini savunmuştur (Myers, 1992:6). Dolayısıyla, olağan bilim pratiği ile ders kitabı bilimi gibi iki farklı realiteden söz edilmeye başlamıştır. Fleck ve Kuhn’un bu ayrımlar üzerine vurguları, ders kitaplarının fiiliyattaki bilimden uzak ve hatalı bir bilimsel bilgi temsili yaptıklarını belirtmek içindir ve bu ayrım, daha sonra birçok farklı tema ve başlık altındaki empirik sorgulamalar ile de sınanmıştır. Fleck’ten kısa bir süre önce de, 1929’da, farklı kurumsal gelişim izlekleri üzerine bir tartışmasında Sorokin, bilimsel yazının bu iki farklı pratiğini sosyoloji disiplini özelinde tespit etmiştir. Bu oldukça erken tarihte Sorokin

sosyolojinin bilimsel literatüründe birbirinden oldukça farklılaşmış iki yazın pratiğinin gelişmekte olduğunu ve bunun bir sorun teşkil edeceğini isabetle öngörmüştür (Sorokin, 1929). Sorokin, disiplin içindeki belli uzmanlaşma biçimlerini sosyolojinin iki kıtadaki seyrinin temel farklılıkları üzerinden incelemiştir. İlk elde incelemesi, disiplinin kurumsal gelişimini merkeze alması açısından oldukça önemlidir. Bu, bilimsel bilginin yalnızca disipliner pratik ve kognitif süreçlerle yaratılmadığı, aynı zamanda dışsal (kurumsal) faktörlerin zamanla nasıl da farklı bilgi biçimlerini ve uzmanlıklarını yarattığı hususunda kritik bilgiler sunar. Kurumsal açıdan bakıldığında Amerikan sosyolojisi yoğun bir şekilde üniversite ve *college* çatısı altında gelişmiş iken Avrupa’da erken dönem sosyolojinin gelişimi üniversiteler dışındadır. Birçok erken dönem (Avrupalı) sosyolog üniversitede pozisyon sahibi değildir (1929:57). Sorokin’e göre aralarında Comte, Le Play, Gumpłowicz, Tarde ve Durkheim’in bulunduğu sosyologların bazıları bir dizi ders verebilmiş ise de bunlar ya hükümet destekli düzenli eğitim sistemine dâhil olmayan kolejlerde ya da düzenli üniversitelerde ama resmi ve zorunlu müfredatın bir parçası olmadan gerçekleşmişti. Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nde sosyoloji daha en başında üniversite müfredatında resmi bir statüye sahipti (1929:58). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da sosyolojinin üniversitelerdeki gelişimi hız kazansa da, dönem itibariyle bu ABD rakamlarının oldukça gerisindeydi. Dolayısıyla Avrupa’da ders kitaplarına dönük bir ihtiyaç bulunmamakta iken, Birleşik Devletler’de ders kitapları sosyoloji literatürünün önemli bir parçasıydı. Sosyolojinin kurumsal temelleri oldukça güçlüydü ve sosyoloji öğretimi de temel analiz ilkelerini bildiren standartlaşmış ders kitaplarını merkeze alıyordu.

Amerikan sosyolojisindeki ilk ders kitaplarının üretimi 1879 gibi oldukça erken bir tarihe değin izlenebilir. Bu tarihte Spencer’in *Principles of Sociology* kitabı, 1883’te de Lester Ward’ın *Dynamics of Sociology*’si yayınlanmıştır (Manza vd. 2010:275). Bu dönemde Amerikan yayıncılık piyasasında sosyoloji metinlerinin payı sayesinde yayıncı bulmak zor olmamıştır. Bu erken dönemde ders kitabı yazma pratiği aynı zamanda disipliner liderlik için de gerekli bir aşama halini almıştır. Öyle ki *American Sociological Association*’ın ilk 40 başkanının 27’si ders kitabı yazarlarıdır (*ibid*:276). Avrupa’da ise o dönemlerdeki sosyoloji metinlerinin büyük çoğunluğunu monografiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla Sorokin ders kitapları konusunda Amerikan literatürü ile hiçbir ülkenin ne nicelik ne de nitelik açısından rekabet edemediğini vurgulamıştır. Ancak devamında Sorokin, Amerikan sosyoloji literatürünün bu başarısının olumsuz bir sonucu olduğunu da ekler. İyi bir ders kitabı içeriğinin orantılı dağılması zorunluluğu, başlıkların daha fazla geliştirilmesi noktasında yazarı ve metni sınırlamaktadır. Bu “doğru oran” problemi, 1) sosyolojinin mevcut kuramsal yaklaşımlarının ve materyalinin yeterli bir kapsamının içerilmesi ve 2) bunların konunun uzmanlarına değil

öğrencilere sunuluyor olmasından kaynaklanmaktadır (1929:59). Bir bilimin orijinal araştırma pratiği ve bunun sunumu, ders kitabı yazarlığı ile kıyaslandığında olağanüstü bir enerji gerektirdiğinden, daha fazla sosyoloğun ders kitabı yazarlığına eğilmesi onları orijinal çalışma üretmekten alıkoyacaktır. Aynı zamanda disiplinin aşırı uzmanlaşması ve akademik üretimin büyük hızı, ders kitabı yazarının güncel araştırmaları takibini gittikçe zorlaştıracaktır. Dolayısıyla Sorokin, Amerikan sosyolojisinin bu kendine has durumunun ders kitapları ile özgün araştırma literatürü arasında bir kopukluk ile karakterize edildiğini tespit etmiştir (1929:60).

Her ne kadar ilk sosyoloji kitapları hacim, kapsam ve detay konusunda öğrencilere meydan okuyacak nitelikte ise de⁴, sosyolojinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kurumsal sıçrayışı ve öğrenci sayısındaki büyük artış, departmanların lisans düzeyindeki öğrencilere uygun ve daha basitleştirilmiş ders kitapları talebini doğurdu (Manza vd. 2010:276). Bu talep de 1950 ve 60 arasında ders kitabı piyasasında istisnai bir büyüme ve genişlemeyi tetikledi. Birbiri ardına gelen metinler içerisinde oldukça başarılı örnekler bulunmaktaydı. Özellikle 1955'te yayınlanan Broom ve Selznick'in *Sociology*'si içerik ve yaklaşım açısından daha sonra gelecek sosyoloji ders kitapları için standart niteliğindedir (2010:277). Sonraki dönemlerde benzer ticarî başarı örneği metinler yayınlanmaya devam etti. Standartlaşmış ve basitleştirilmiş ders kitaplarına dönük artan talebin bir sonucu olarak genişleyen sosyoloji ders kitabı piyasası metinlerin üretiminde belirleyici etmen olmaya başladıkça hem sosyoloji içinde farklılaşmış bir pratik halini almış hem de kendine has bir "sosyoloji" imajı yaratmıştır. Nihayet bu gelişmeler sosyoloji icraatını, özgün ve aslî araştırma biçimindeki disiplinler *profesyonel sosyoloji* ile disiplinler düşünce ve materyali konu edinen ama disiplinler-olmayan *ders kitabı sosyolojisi* biçiminde iki farklı yönde ayırmıştır. Buraya kadar açıkladığı üzere araştırma makaleleri ve monografiler profesyonel bir kitleye yönelik yazılan, "disiplinin etrafında örgütlendiği kuramsal çerçeveyi detaylandıran, açıklayan ve test eden" aktif bir literatürü oluştururlar. Ders kitapları ise "disiplin içerisinde hâlihazırda bilinen şeylerin damıtılması ve özetlenmesini hedefleyen" metinlerdir ve amaçları da mevcut kuramların ve gerçeklerin genel ve bir derecede basitleştirilmiş bir resmini sunmaktır. Dolayısıyla disiplin geliştikçe araştırma yayıncılığı ile onların ders kitaplarındaki "yansıması" arasında mesafe artacaktır (Hedley ve Taveggia, 1977). Ders kitapları ile özgün bilimsel araştırma literatürü arasındaki bu artan kopukluk daha aşağıda da ana hatları sunulacak olan birçok araştırma tarafından doğrulanmıştır. Aynı zamanda bugün hâlâ artan sayıda üniversite ve kolej bünyelerinde sosyoloji programlarına yer açmakta ise de önde gelen araştırma-yönelimli

---

⁴ Örneğin Park ve Burgess'in *Introduction to Science of Sociology* (1921) kitapları 1000 sayfadan daha fazladır ve bu külfetli çalışma, günümüzün ders kitabı trendlerinden oldukça farklı bir yaklaşıma sahiptir.

üniversitelerde öğretilen sosyoloji ile diğer kurumlarındaki arasında ciddi bir uçurum vardır (Manza vd. 2010:297). Nihayet, uzmanlaşmanın ve disiplinler parçalılığın doğal sonucu olarak bugün araştırma yazını ile ders kitaplarının kontrastı arasında bölünmüş “iki sosyolojiden” söz edilmektedir (Hamilton ve Form, 2003) ve “ikinci sosyolojinin” nitelikleri hakkında olumlu bir araştırma sonucu veya yoruma bugün rastlamak çok zordur.

2.2.2. Türkiye’de Sosyolojiye Giriş Metinleri

Türkiye’de sosyolojiye giriş kitaplarını incelemiş bibliyografik bir çalışma Bulut (2008) tarafından sunulmuştur. Bu çalışmaya göre derslerde okutulan en eski metinlerden biri, 1924 tarihli Gleyse ve Hesse’nin Mehmed İzzet tarafından çevrilen *İçtimaiyat Dersleri* adlı kitaplarıdır. Yine 1924 tarihli Gaston Richard’ın *İçtimaiyat Hakkında İbtidâî Malumat* adlı Hilmi Ziya tarafından çevrilmiş metni, Kessler’in 1934 tarihli Hikmet Sadık tarafından çevrilen *Sosyoloji*’si ve Bogné’nin 1936 tarihli *Sosyolojinin Unsurları* en eskiler arasındadır. Zabun ve Berber, 1927 tarihli Necmettin Sadak tarafından çevrilmiş Bonafouce’un metnini aktarır (2013:68). Bu ilk dönem giriş kitapları, ağırlıklı olarak Fransız kaynaklı metinlerdir. Aynı zamanda 1924 tarihli lise *İçtimaiyat* dersinin içeriği Fransız modeli örnek alınarak hazırlanmıştır (Zabun ve Berber, 2013:67). Bunda sosyolojinin Türkiye’ye Fransa üzerinden taşınmış olmasının büyük payı olmalıdır. Elbette bunda tek etki Fransız sosyoloji tesiri değildir. Dönem itibariyle Türk ana-akım sosyolojisinin siyasal eğilimlerinin Ziya Gökalp’ten beri gelen korporatizm ile de içli dışlı olması, önemli bir etkidir. Nitekim bu ideoloji, Parla’nın ifadesiyle “Türk kamu felsefesidir” ve dolayısıyla yalnızca Marksizm karşıtlığı değil, aynı zamanda liberalizm karşıtlığı da burada karakteristiktir (Parla, 1993:6-7). Söz gelimi, Türk sosyologlar tarafından yazılmış en eski giriş metinlerinden birinin yazarı olan Baltacıoğlu, giriş kitapları konusunda Fransız sosyolojisini üstün tutmuş, İngiliz ve Amerikan sosyolojilerini “ideolojik” olmakla eleştirmiştir (Bulut, 2008:90).

Bulut’un sunduğu bibliyografiye göre Türk yazarlarca yazılmış en eski giriş metni 1931 tarihli Hilmi Ziya Ülken’in *Sosyoloji* adlı eseri iken, Zabun ve Berber’in çalışmalarında Mehmet İzzet’in *İçtimaiyat* kitabının daha eski (1927) tarihlerde liselerde okutulduğu bilgisi vardır. Kaynakçalarındaki metnin tarihi 1935 olsa da, çalışmalarının başında Ali Kami ve Mehmet İzzet’in 1924 programı doğrultusunda ders kitapları yazdıkları aktarılmıştır. Yabancı eserlerin çevirilerini yapmış olan sosyolog ve sosyoloji öğretmenleri, bir süre sonra kendi sosyolojiye giriş metinlerini yayınlamış görünmektedirler. Necmettin Sadak ortaöğretim sosyoloji ders kitabını 1937’de yazmış, Hilmi Ziya

Ülken'in Zabun ve Berber'e göre *Umumî İctimaiyat* adlı metni 1935 programı doğrultusunda kabul edilmiş iken, Bulut'a göre de *Sosyoloji* adlı metnin ilk baskısı 1931 tarihlidir (Bulut, 2008:139). 1940'lara doğru aktif şekilde sosyolojiye giriş metinlerinin çevrildiği ve telif eserlerin yayımlandığı görülmektedir. Bu dönem sosyologları üzerinde Türkiye'deki Alman akademisyenlerin etkisi önemlidir (Çelebi, 2002:258). Daha sonra Baltacıoğlu ve Fındıkoğlu'nun da 1939'da metinleri yayınlanmıştır. Sonraki on yılda Nurettin Topçu'nun 1952 tarihli *Sosyoloji*'si yayınlanmıştır. 1950'ler ve 60'lar boyunca bu metnin dışında Çağatay'ın 1962 tarihli *Günün Sosyolojisine Giriş* metni bulunmaktadır.

Bulut'a göre 1960'lar boyunca, Türkiye'de de dersler vermiş olan Freyer ve Zimmerman'ın çeviri eserleri sunulmuştur. 70'lere doğru Taplamacıoğlu ve Dönmezer de metinlerini yayınlamışlardır. Dönmezer'in *Sosyoloji Dersleri* adlı eserinin çokça baskısının yapılmış olduğunu yazan Bulut, yazarın Fransız literatürünün yanı sıra Anglo-Amerikan metinleri de takip ettiğini vurgular (2008:98). Bu detay önemlidir, çünkü 1970'lere kadar ağırlıklı olarak Fransız etkisi ve Türkiye'de ders veren hocalar aracılığıyla da Kıta Avrupası (özellikle Alman) etkisinin hâkim olduğu ders kitaplarına, artık İngiliz ve Amerikan etkisinin de sirayet etmeye başladığı görülür. Bu anlamda önemli bir adım, 1950'lerde yazılmış Lundberg, Larsen ve Schrag'ın *Sociology* adlı kitaplarının Ozankaya ve Gürkan tarafından Türkçeye çevrilmesidir. 1970'de Türkiye'de yayınlanan metin, ders kitabı yazma pratiğinde Amerikan sosyolojisi etkisinin artmasını sağlamıştır. Birkaç yıl sonra kitabın çevirmenlerinden Ozankaya da kendi metnini yayınlamıştır. Dolayısıyla, ileride de görüleceği üzere Lundberg, Larsen ve Schrag'ın bu kitapları Türk sosyolojiye giriş metinlerinin önemli referanslarından biri haline gelecektir. Bir diğer önemli detay da, 1950'ler ve 60'lar boyunca gözlemlenen durgunluğun 1970'lerde sona ermesidir. Nitekim 1950-60 döneminin Türk sosyolojisinde bir durgunluk dönemi olması (Köktürk, 2013:57), bu durumu açıklıyor gibi görünmektedir. Sonuç olarak 1970'lerde Türk yazarlar tarafından sosyolojiye giriş düzeyinde yazılmış metinlerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Nitekim Kurtkan, Ozankaya, Nirun, Tolan ve Ergun, kitaplarını bu dönemde yayınlamışlardır. Daha sonraki süreçte bu metinlerin baskıları yapılmaya devam ederken daha başka giriş metinleri de yayınlanmıştır. 1981'de Eserpek ve Tan'ın metinlerini 1982'de Erkal ve Meray'ınkiler izlemiştir. Nitekim 1990'lar ve 2000'ler boyunca Türk yazarlar tarafından istikrarlı bir şekilde sosyolojiye giriş metinleri yazılıp yayınlanmayı sürdürmüştür. 1980'den sonra yayınlanmış olan bu metinler, bu tezin konusunu oluşturmaktadırlar.

2.2.3. “İkinci Sosyoloji” Üzerinde Dışsal Tesirler

Gerek pratik anlamında gerekse ürettiği bilim imajı açısından ders kitabı sosyolojisi, en başta disiplinin kendi yapısal özelliklerinden beslenmektedir. Ders kitaplarının başarıları ve problemleri disiplinin kendi başarıları ve sorunlarından ayrı düşünülemez. Bugün, örneğin dünya üzerindeki departmanların büyük çoğunluğunda kabul görmüş fizik ve biyoloji ders kitapları bu şöhretlerini daha en başta fizik ve biyoloji bilimlerinin olağanüstü başarıları ve organizasyonlarındaki örgütlenme güçlerine borçludurlar. Bilimlerin kuramsal ve teknik gücü, üyelerinin örgütlülüğü ve sadakati gibi disiplin içindeki faktörler bu disiplinlere ait ders kitapları üzerindeki *disiplin içi* tesirleri oluşturur. Dolayısıyla içsel tutarlılığın, uzlaşa ve örgütlülüğün zayıf olduğu disiplinlerde (söz gelimi sosyal bilimlerde) ders kitapları da bu problem ve gerilimlere karşı oldukça savunmasız olacaktır. Sosyolojinin yapısal problemleri uzun ve çeşitlilik içeren kurumsal gelişiminin ve başka birçok faktörün bir sonucu olarak ders kitaplarına yansımakta ve orada yeniden üretilmektedir. Sosyolojinin yapısal sorunlarının ders kitapları üzerindeki tesiri daha ileride incelenecektir.

Bir bilimsel disiplinin fiiliyattaki işleyişi ve bilgisinden bu kadar kopuk bir ders kitabı pratiğinin oluşması başta bilim eğitimi için temel metinlere olan ihtiyaç ile sınırlı bir düzeyde belirlenir. Kurumsallaşmanın bir noktada dramatik boyutlarda büyümesi, disiplinlerin araştırmacı pratiğinin çeşitli başarılar elde etmesi ve bu başarıların popülerleştirilmesi, kariyer planlarını ilgili disiplinde yoğunlaştıran öğrenci sayısının da artması ile sonuçlanır. Giriş düzeyindeki derslere ve sistemli temel metinlere olan talep ile birlikte piyasalara bu ihtiyaçları gidermek üzere ders kitapları sunulmaya başlar. Sonuç olarak az sayıda büyük ticarî başarı elde eden metinler ile daha az başarılı çok sayıdaki metin arasında piyasa rekabeti söz konusu olur. Bir noktada rekabet, taklit ve farklılaşma mekanizmalarını bir arada işleyen süreçler haline getirir. Piyasadaki başarılı örnekler organize ve tutarlı, dikkatli sıralanmış konu başlıklarını ve disiplinin başarıları ile ilgili güncel ve detaylı bir içeriği sunarak rakiplerinden farklılaşırlar. Ancak ders kitapları aynı zamanda mümkün olan en geniş kitleye sunulması planlanan ticarî ürünlerdir ve ticarî başarı yalnızca doğruluk, güncellik ve daha az hata ile gelmez. Sosyolojiye giriş dersi veren öğretim üyeleri konuya ve başlıklara yaklaşımlarında önemli ölçüde farklılaşan çok sayıda kitap arasında tercih yaparlar ancak birçok kitap içerikleri kıyaslandığında çok az farklılığa sahiptir (Perrucci, 1980:39). Bu sebeple çeşitli görseller (tablo, grafik, resim), çok renkli ve yüksek kaliteli baskılar, ek kitapçıklar (uygulama-ödev kitabı, sözlük vb.) ve yardımcı materyaller (video, PC ve internet tabanlı uygulamalar) ile birlikte daha da *farklılaşarak* piyasaya sunulurlar. Başarılı metinlerin ölçütleri diğer metin yazarlarınca da *taklit* edilir

ve bu noktadan sonra metinler arasında *disipliner olmayan* faktörlerce belirlenmiş bir standart gözlemlenmeye başlar. İşte bu piyasa mekanizması, ders kitabı sosyolojisi üzerindeki en güçlü faktör olan dışsal tesiri oluşturur. Pazar unsurları “kimlerin ders kitaplarını yazacağına, bu kitapların ne içereceğine ve öğretmenler ve öğrencilerce bunların nasıl kullanılacağına” dair kararları etkilemeye başlar (*ibid*:39). Bu piyasa mekanizması ve sözü edilen süreçler elbette dünya üzerinde en yoğun işledikleri Amerikan yayıncılık pazarında ilk elden etkili olmakla birlikte, Amerikan sosyoloji ders kitaplarının dünya için neredeyse kalıplaşmış bir standardı temsil ediyor olmasından ötürü esasen doğrudan “yerli” ders kitabı üretiminin de etkileyicisi konumundadırlar.

Manza, Sauder ve Wright, “piyasa güçleri, ders kitaplarının akademik içeriğini tam olarak nasıl şekillendiriyor?” sorusuna, hem talep hem de arz kanadından bakarak bir yanıt bulmaya çalışmışlardır. Buna göre arz cephesinde, “yayıncılar hem alan içinden hem de dışından eleştirmenler (reviewers) istihdam etmekte, pazarlama anketleri yapmaktadırlar” ve diğer yandan editörler ve satış temsilcileri de pazarın konumunu belirlemek için, kitapların potansiyel alıcıları ile yoğun bir şekilde görüşmektedirler (2010:286). Burada amaç, ders kitaplarının Amerikan yükseköğretiminde “sosyolojiye giriş” dersi verenlerin taleplerine uyup uymadığını tespit etmektir. Talep cephesindeki belirleyici faktör ise derslerinde bu kitapları okutacak olan öğretim üyelerinin öncelikleri ve ihtiyaçlarıdır. Manza vd. tam bu noktada Amerikan eğitim sistemindeki derin eşitsizliğin etkisini vurgulamaktadırlar. Birleşik Devletler’de bu metinlere ihtiyaç duyan sosyolojiye giriş dersi öğretmenlerinin büyük çoğunluğu, az sayıdaki araştırma-yönelimli prestijli üniversiteler dışında kalan ve öğrencilerin çok büyük bir kısmının gittiği iki ya da dört yıllık yaygın eğitim kurumlarında bulunmaktadır. Bu kurumlarda çalışan öğretim görevlileri üzerindeki aşırı ders yükü, daha uygun ders stratejileri gerektirebilen yenilenmiş ders kitaplarına dönük teşviklerini de azaltmaktadır. Dolayısıyla bu sürecin bileşenlerini şöyle özetlemek mümkündür: 1) Sosyoloji içinden gelen ancak disiplinin en güncel araştırmalarına hâkim olmayan yazarlar, 2) başarılı metinlerin milyonlarca dolar ve başarısızların da büyük kayıp anlamına geldiği ve dolayısıyla “doğru kitabı” arayan piyasa, 3) piyasanın yoğunlaştığı ve yaygın eğitimde yer alan öğretim görevlileri ve 4) içeriğin bir kere kabul edildikten sonra bir daha yerinden edilmesini zorlaştıran yayıncılık faktörleri (2010:287). Bu son faktör piyasa mekanizmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar ve çoğu zaman gerçeği yansıtmadığı halde ders kitaplarındaki yerleşik içeriğin değişmeden kalmasına ve yeniden üretilmesine sebep olur. Ders kitabı sosyolojisinin oluşmasındaki bu dışsal tesirler, sosyoloji disiplininin Amerika dışındaki farklı ulusal profillerinde belli bir düzeye kadar etkili olabilse de bu denli kuvvetli piyasa ilişkilerinin daha en başında ders kitaplarının niteliklerini belirlediği yegâne ülke ABD’dir. Amerikan

sosyolojisinin Avrupa sosyolojisinden çok farklı düzey ve yönlerde gelişmesi, yani sosyolojinin özgül kurumsal tarihi buradaki aslî faktördür. Ders kitabı sosyolojisinin gelişip farklılaşmasına yol açan Amerikan sosyolojisinin özgül kurumsal tarihi, Amerikan siyasal ve entelektüel kültürünün gücüyle birleştiğinde başka bir sonucu daha doğurmuştur ki o da İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden on yıllarda Amerikan sosyolojisinin dünyanın başat sosyolojisi haline gelmesidir (Lie, 1995:139). Amerikan sosyolojisini dünyanın lider disiplinler konumuna taşıyan faktörler, daha başta, Sorokin'in (1929) tespit ettiği üzere onun üniversiteler içindeki erken ve güçlü organizasyonudur. Sosyoloji daha en başında Chicago üniversitesindeki departmanın öncülüğünde empirik araştırmaları merkeze alan ve bilimselliği tesis ve teyit etmeyi amaçlayan, bu yüzden değerlendirme ve kabul standartları geliştirmiş bir disiplinler pratik halini almıştı. Bugün sosyoloji söz konusu olduğunda dünyanın en köklü ve saygın disiplinler organizasyonlarından olan American Sociological Association 1905 gibi oldukça erken bir tarihte kurulmuştu. Bu kurumsal temeller entelektüel gücü beslemiş ve kendisini önemli yayın organları üzerinden kısa sürede gösterecek hızlı bir araştırma geleneği ile koşut büyümüştür. Çok geçmeden, bugün ulusal ve global sosyoloji (aynı zamanda “sosyolojide *parokiyalizm*”) tartışmalarının merkezindeki bir fenomen olarak Amerikan sosyolojisinin etkisi kendisini göstermiştir. Öyle ki Wilbert Moore, yüzyılın ikinci yarısının başında disiplin açısından en önemli sonucun “sosyolojinin Amerikanlaşması” olduğunu yazmıştır (Moore, 1966:477). Böylece dünyadaki sosyoloji pratiğine yön veren Amerikan sosyolojisi, aynı zamanda dünyadaki ders kitabı pratiğini de belirlemeye başlamıştır. Bugün dünyanın birçok yerindeki (ve Türkiye’deki) *yerli* sosyolojiye giriş kitapları, başlık sıralamalarından konu içeriklerine ve sosyoloji imajlarına değin büyük bir çoğunlukla Amerikan sosyoloji ders kitaplarının çerçevesinden yazılmaktadır. Başlık sıralamalarını bugünkü yaygın formatına kavuşturan ve “üçlü paradigma” yaklaşımı ile sosyolojiyi karakterize eden bilim imajı da (Manza vd. 2010); ayrıca metin kutucukları, okuma parçaları, konu testleri ve anlatı (narrative) gibi pedagojik bileşenler de Anglo-Amerikan sosyoloji ders kitaplarının buluşlarıdır. Türkiye’de sosyoloji eğitimi ve piyasa mekanizmalarından ziyade, aslî dışsal tesir bu ders kitapları üzerinden gerçekleşmektedir. Nitekim Türkiye’de sosyolojiye giriş kitaplarının tamamı Anglo-Amerikan sosyoloji ders kitaplarına başvurular ile doludur. Amerikan bağlamında piyasa koşullarının, uluslararası bağlamda da *Amerikanlaşmanın* belirlediği ve daha yukarıda da sözü edilen bu taklit mekanizması, Paul Baker’in ifadesiyle, ders kitaplarında bir “klonlaşma” yaratmıştır (Baker, 1988). Ancak daha ileride görüleceği üzere biçimsel düzeydeki bu klonlaşma (yani yapısal benzerlik) içerikte standartlaşma anlamına gelmemektedir.

2.3. LİTERATÜR

2.3.1. Ders Kitabı Araştırmalarının Gelişimi

Eğitimin muazzam gücü ve önemi, uzun bir zamandan bu yana eğitim araştırmaları konusunda büyük çaplı bir literatürün yaratılmasına ön ayak olan temel motivasyondur. Eğitim bilimleri, tarih, sosyoloji gibi birçok disiplinden araştırmacı ve kuramcılarının bu literatüre ciddi katkıları bulunmaktadır. Uluslararası önemde onlarca akademik süreli yayın bu konuda küresel ve güncel bir araştırma pratiğine ev sahipliği yapmaktadır. Aynı zamanda birçok disiplin, kendi pedagojik gereksinimlerine yanıt olarak araştırmalar yapmakta ve bunları kendi adlarını taşıyan süreli yayınlar aracılığıyla yazınlarına katmaktadır. Ders kitabı incelemeleri, tüm bu eğitim araştırmaları pratiğinin temel ilgi alanlarından biridir.

Ders kitapları -söz gelimi ulusların tarihini anlatanlar- tarafsız bir perspektiften yazılmazlar. Aksine, “güçlü kültürel üretimlerdir çünkü toplumun, öğrencilerin bilmesini ve benimsemesini beklediği düşünceler, değerler ve bilgiler gibi etkili bileşenler” içermektedirler (Foster, 2011:5). Bu sebeple ders kitaplarına dönük ilgi ve araştırmalar oldukça eskiye, 1920’lere değin uzanmaktadır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı aşırı-milliyetçiliğinin ardından, eğitimin kendisine dönük uyanan büyük ilgiyle Milletler Cemiyeti (League of Nations) karşılaştırmalı ders kitabı araştırmalarına oldukça önem vermeye başlamıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı’nın uluslar üzerindeki yıkıcı etkisi, kendisini savaştan sonraki yabancı korkusu ve düşmanlığı üzerinden kültürel üretimlerde göstermekteydi. “Savaştan hemen sonra politikacılar ve öğretmenler, *eski* düşmanların ders kitaplarında stereotipik hasım algısını ve milliyetçi önyargıları beslemelerini” eleştirmişlerdir (Pingel, 2010:9). Bu durum ders kitabı araştırmaları ve revizyonları için önemli birtakım gelişmelerin önünü açmıştır. Pingel’in aktardığı üzere, örneğin İskandinav ülkelerinde, kâr amacı gütmeyen ve hükümet dışı bir organizasyon olan Föreningen Norden, yayınevlerine ders kitaplarını denetlemeleri ve komşu ülkeler hakkındaki taraflı temsilleri kaldırmaları için başvuruda bulunmuştur. 1925’te Milletler Cemiyeti bünyesindeki bir komite, “ülkeler ile ilgili gelecekteki yanlış algıların ortadan kaldırılması için ders kitaplarındaki kusur ve taraflılığı gidermek üzere” karşılıklı çalışmalar başlatmıştır. 1932’de komite, ders kitapları üzerine uluslararası konsültasyona dönük model geliştiren bir önergeyi kabul etmiştir (Pingel, 2010:9). Milletler Cemiyeti bünyesindeki bu ilgi ve çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı sonrası periyotta, UNESCO tarafından sürdürülmeye devam etmiştir (Nicholls, 2003:11). Daha sonra Alman UNESCO komisyonunun da başkanlığını yapacak olan tarihçi ve eğitimci Georg Eckert’in 1951’de

Ders Kitaplarını Geliştirmek İçin Uluslararası Enstitü'yü kurması ve 1975'te uluslararası ders kitabı araştırmaları için Georg Eckert Enstitüsü'nün (GEI) doğrudan UNESCO işbirliğiyle hayata geçirilmesi, bu anlamda büyük öneme sahiptir. Dünya Savaşları'nın merkezinde olduğu, ulusal eğitim profillerinin tek taraflı ve kutuplu (dost-düşman) dünya algılarını yerleştiren anlayışına karşılık barışı ve çok taraflı bir dünya algısını savunan bu ilginin ciddiyeti 1999'da, uluslararası karşılaştırmalı ders kitabı araştırmalarının metodu ve ilkelerinin belirlendiği, Falk Pingel tarafından kaleme alınan *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision* adında bir kılavuzun yazılmasını sağlamıştır (Pingel, 2010). Ders kitapları üzerine GEI araştırmaları, ulusal önyargılara karşı klişelere ve düşmanlaştırmalara karşı uluslararası sistematik çalışmalardır. Bu çalışmalar ders kitabı araştırmalarındaki "uzlaştırıcı" (conciliatory) geleneğe örnek gösterilebilirler. Foster'a göre bu uzlaştırıcı araştırmalar "saldırgan milliyetçiliğe karşı durmak ve ders kitaplarında daha nesnel, duyarlı bir geçmiş algısı" yaratmak amacıyla (2011:7). Bu tartışmalar ve ulusal klişeler daha çok tarih kitapları aracılığıyla yeniden üretildiği için çalışmalar özellikle bu sahaya odaklanmaktadır. Bu gelenekte (tıpkı GEI çalışmalarında olduğu gibi) araştırmacılar uluslararası işbirliğine dönüktürler ve ders kitaplarında ortaklaşma yaratmak üzere uzlaştırıcı bir yol izlerler. Diğer yandan bu tezin de ilgi alanına giren bir başka yaklaşım daha vardır. Bu da *eleştirel* gelenektir. Foster, bu geniş gelenekte dünya üzerindeki bağımsız üniversiteler ve enstitüler aracılığıyla üretilmiş bir araştırma literatürünün içerildiğini söylemektedir. Bu sahadaki araştırmacılar özellikle ders kitaplarında uluslararası bir ortaklaşma amacı gütmeyen ve bu sebeple diğer araştırmacılarla işbirliğinden daha bireysel ve eleştirel bir duruş sergilerler. Bu gelenekteki araştırmacılar şu soruları sorarlar:

- *"Ders kitaplarındaki bilgileri kim seçmekte ve bu çıkar grupları arasındaki ideolojik, ekonomik ve entelektüel ilişkiler nelerdir?"*
- *"Ders kitaplarında kimlerin sesi duyulmaktadır? Kimin bilgisi içerilmektedir? Hangi grup(lar) daha çok ilgiyi almaktadır? Kimin öyküsü anlatılmaktadır?"*
- *"Kültürel, tarihi, coğrafi ve siyasi perspektifler hangi yollarla geçmişin belirli ulusal versiyonlarını etkilemektedir?"* (Foster, 2011:9).

Foster bu geleneği tarih disiplini içerisinde konumlandırmasına karşılık, benzer bir geleneğin sosyoloji ders kitabı araştırmalarına da hâkim olduğu söylenebilir. Sosyoloji ders kitaplarına dönük araştırmalar, bilimsel bilgi sosyolojisinin temel varsayımlarının ve bulgularının da etkisiyle,

sosyologların eleştirel konulardan yola çıktıkları bir yazın oluştururlar. Bu yazındaki ders kitabı incelemeleri en genel düzeyde ders kitaplarının eğitim süreçlerindeki önemi ve rolü; sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal realite ile etkileşimi ve diğer yandan bilim icraatı ile ilişkisi gibi çoklu bir temele dayanmaktadır. Bu yönelimlerden birine odaklanan ya da birden fazla temel üzerinde duran incelemelere rastlanılabilmektedir. Nicel ve nitel araştırma dizaynlarının ve birçok farklı tekniğin istihdam edildiği araştırmaların sonuçları, dünya üzerinde disiplinler programlara önemli katkılar yapmaktadır. Daha ileride değinileceği üzere, sosyoloji örneğindeki ciddi katkılar ve dönüşümler bunlardan biridir (Ferguson, 2016).

Sosyoloji ders kitabı incelemeleri, sosyologların farklı yöntemsel yaklaşımlar ve teknikler aracılığıyla metinlerin sosyoloji eğitimine katkısını/engellerini, içeriklerinin doğruluğunu ve disiplinin araştırmacı pratiğiyle ilişkisini, disiplinin kamusal imajı ve bunun akademik organizasyonlar üzerindeki etkisini ve sosyolojinin yapısal problemlerinin ders kitaplarına yansımalarını inceledikleri araştırma ve tartışmalardır. Daha yukarıda söz edilen ders kitabı sosyolojisinin “pratik” ve “imaj” olmak üzere iki bileşeni üzerinden araştırma problemleri geliştirilmiş ve araştırmalara yön vermiştir. Literatüre egemen olan hava, ister ders kitabı sosyolojisinin formasyonu ve yeniden üretimi (pratiği) ister ders kitaplarındaki sosyoloji imajının problemleri ve etkileri hakkında olsun, oldukça eleştirel ve etkilidir. İncelemeler çeşitli teorik temellerden ve yöntemsel yaklaşımlardan yola çıkılarak yapıldığı gibi; araştırmacı sosyologlar, öğretim üyeleri/öğretmenler, ders kitabı yazarları ve yayıncıların hep birlikte katkıda buldukları, özellikle ASA’nın *Teaching Sociology* adlı dergisinde yoğunlaşan ve 1980’lerden günümüze süren bir izleğe sahiptir. Bu empirik araştırmalar, metin eleştirileri, müfredat ve program önerileri gibi çok çeşitli metinler üzerinden beslenen bir yazındır.

Şüphesiz sosyoloji ders kitapları ile ilgili incelemeler de eskiye gitmektedir. Sorokin’in hem “iki sosyoloji” hakkındaki öngörülleri hem de ders kitaplarına eleştirel yaklaşımı, metnini bu konudaki en eski incelemeler arasına katmaktadır (Sorokin, 1929). Aynı zamanda ders kitaplarının aktüel bilim pratiğinden kopukluğu üzerine vurgular barındıran en eski metinlerden de biridir. C. W. Mills’in (1943) çalışması giriş ve sosyal problem kitaplarının bir eleştirisidir. Bu makalede Mills, “satış ve dağıtım mekanizması aracılığıyla ders kitaplarının onları kullanan akademik grubun üzerinde uzlaştığı bir içeriğe” sahip olma eğilimini işaret etmiştir. Piyasa mekanizmalarını ve entelektüel cemaatçiliği vurgulayan Mills, bazı kavram ve bileşenlerin bir metinde içerilirken diğerlerinde pek de görünür olmadığını, hatta bazı bileşenlerin belirli metinlerden tamamen dışlandığını yazmıştır (1943:165). Baker’a göre (1988) “ders kitaplarının en sistematik incelemesi olan” Hobbs’un *The Claims of Sociology: A Critique of Textbooks* (1951) kitabı, 1925-1950 arasında yazılmış 83 metnin

incelemesine adanmıştır. Hobbs, literatürü “incelikli intihal” ve “bilimsel kesinlik hakkındaki müsrif iddiaları” üzerinden alaya almış ve eğer ortada bir trend var ise de bunun yalnızca “resim sayısındaki dikkate değer artış” olduğunu yazmıştır. Baker bu eleştirileri bir adım daha ileri götürerek ders kitaplarının “tüm makul akademik kalite standartlarına göre utanç verici derecede vasat” olduğu eleştirisini dillendirmektedir (Baker, 1988:381). Ders kitabı araştırmalarının gelişim tarihi bu şekilde özetlenebilir. Bu tezin kaynakçası, literatürdeki gelişim ve genel tartışmalar hakkında ufak bir fikir verecektir. Ancak tezin amaçları söz konusu olduğunda, sosyoloji ders kitapları hakkındaki literatürün değerli bir parçası araştırmalardır. Dolayısıyla bunlar ayrıca incelenmeye değerdir.

2.3.2. Sosyoloji Ders Kitabı Araştırmaları

Şimdi incelenecek çalışmalar farklı yaklaşımlar, temalar ve teknikler üzerinden ancak benzer amaçlarla, büyük çoğunluğu Amerikan sosyoloji literatüründe belirli dönemlerde yazılmış ders ve el kitaplarındaki (handbook) sosyoloji temsillerini soruşturmaktadır. Bu soruşturmaların ortak özellikleri, disiplinin ve ders kitaplarının temel zayıflıkları konusunda güncel tartışmaları izleyen ve empirik araştırma dizaynları ve eleştirel tutumları aracılığıyla metinleri analiz eden sosyologlarca yazılmış olmalarıdır. Bu sosyologlar bulgularını disiplinin genel durumu ile ilişkilendirerek tartışmakta, eleştiriler ve öneriler sunmaktadırlar. Burada referans gösterilecek çalışmaların ilgili araştırma literatürünü bütünüyle kapsadığı iddiası bulunmamakla birlikte, metinlerin yazında oldukça önemli bir pay sahibi oldukları ve buradaki incelemenin daha sonraki süreçte araştırmacılara faydalı olacağı düşünülmektedir. Literatürden tartışmalar boyunca faydalanılacağından, şimdilik genel bir bakış ile yetinilecektir.

Kurtz ve Maiolo (1968), sosyoloji ders kitaplarının giriş başlıklarında⁵, *bilim felsefesi* ile ilgili içeriğin son derece yaygın olduğunu tespit etmiştir. Bu metinlerdeki bilim felsefesi, sosyolojinin “bilimselliğini” ısrarla savunan ve bunun için *kanıtlar* öne süren bir içeriktir. Burada sosyoloji tıpkı diğer bilimsel disiplinler gibi araştırma nesnesini nesnel ve bütüncül şekilde inceleyen (yani çoğu sosyal bilime benzemeyen), bilimsel ilkeler ve yöntemler doğrultusunda bir araştırma pratiğine sahip olan (yani doğa bilimlerine benzeyen) bir bilim olarak sunulmaktadır. Ders kitaplarındaki bu bilimsellik savunusu, sosyoloji öğrencilerine oldukça tanıdık ve normal gelse de Kurtz ve Maiolo’nun

⁵ Bunlar istisnasız her sosyoloji ders kitabında sosyolojinin tanıtıldığı, nadiren temel kavramların tanımlandığı, sosyoloji öncesi toplum düşüncesinden çağdaş kuramlara sosyolojinin gelişiminin incelendiği ve istisnasız hepsinde diğer sosyal bilimlerle ilişkisinin ve farklarının tartışıldığı başlıklardır.

diğer disiplinlerden ders kitapları ile karşılaştırmalı incelemeleri, durumun pek de normal olmadığını göstermiştir. Çalışmanın 1968 tarihli olduğuna bakılırsa buradaki asıl önemli detay, ders kitaplarının hâlâ aynı mantık ile yazılmayı sürdürdükleridir.

Horowitz'in metni (1972), aslında net bir empirik taslak sunmamış ve daha çok bir tartışma tarzında yazılmış ise de, sosyoloji disiplininin siyasi güç ve toplumsal baskılar ile olan ilişkisinin ders kitaplarına nasıl yansıtıldığını göstermesi açısından önemlidir. Horowitz, çeşitli dönemlerde yazılmış ders kitaplarının savaş ve çatışma konularına yaklaşımlarını incelemiştir. Dünya Savaşları döneminde yazılmış metinlerin savaş ve uluslararası ilişkiler konusunu sıklıkla içermesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki metinlerin savaş gibi oldukça ciddi bir konuya yer vermemeye başladıklarını tespit etmiştir. Horowitz bunun, yalnızca disiplindeki uzmanlaşmadan dolayı konunun "savaş sosyolojisine" havale edilmesi ile ilgili olmadığını, aksine sosyolojinin her türlü olaya karşı duyarsızlığının iyi bir örneği olduğunu da savunmuştur (1972:59).

Peters (1974) aile sosyolojisi alanında yazılmış ders kitaplarının siyahî aileler ile ilgili temsillerinin büyük oranda yanlış olduğunu tespit etmiştir. Peters'in bulgularına göre bu kitaplarda siyahî aileler ile ilgili temsiller "sapma", "patoloji" ve "kontROLSÜZ cinsellik" gibi kavramlarla birlikte kullanılmakta, söz gelimi Siyah-Beyaz evliliklerin oranı abartılmakta ve siyahî aileler stereotipik bir hale dönüştürülmektedir. Peters metnin sonunda, bu konuda ders kitaplarının değerlendirilebileceği bir puanlama sistemi de geliştirmiş ve önermiştir. Hamilton ve Form da (2003) benzer bir motivasyondan yola çıkarak ders kitaplarında ırk, etnisite ve din konularındaki kategorik kullanımların mevcut toplumsal değişmeyi gizlediğini, içeriğin güncel bulgularla tutarlı olmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Schweingruber ve Wohlstein (2005) 20 adet ders kitabında, "kalabalıklar ve sosyal davranış" konusundaki içeriği kodlamış ve analiz sonucunda bilgilerin güncel bulguları yansıtmadığını ve sahadaki akademisyenler tarafından reddedilmiş birçok bilginin hâlâ kitaplarda içerildiğini vurgulamışlardır. Ders kitabı ve güncel bulgular arasındaki kopukluğun bir diğer yüzünü Nolan (2003) tartışmıştır. Nolan, ders kitaplarında okuyucuyu şaşırtarak etkilemeye yönelik bir strateji olarak "beyaz yalanları" incelemektedir. Hawthorne etkisinden Durkheim'ın intihar bulgularına, anoreksiden muzdarip kadınların nüfustaki oranından kaçırılan çocuk vakalarına ve ırklar arası gelir dağılımlarına değin empirik bulguların "beyaz yalanlar" üretecek biçimde çarpıtıldığını, bazı bulguların bu amaçla görmezden geldiğini tespit etmiştir.

Brown'un ifadesiyle (1976), eğer sosyoloji yetersiz gelişmiş bir disiplinse o halde kurulmuş standartlardan, kalibre edilmiş mekanizmalar ve ders kitaplarını analiz edebileceğimiz ölçütlerden

yoksunuz demektir. Brown bunun farkında olarak 1974-75 döneminde yazılmış 32 ders kitabını birçok kategoride inceleyip karşılaştırarak, ders kitaplarını puanlayabilmeyi mümkün kılan bir değerlendirme tekniği geliştirmiştir. Esasen sosyolojide böyle değerlendirme aygıtlarına dönük ihtiyacın kanıtları, Lynn Mulkey'nin (1987) araştırmasında bulunabilir. Mulkey bu aygıtın, ders kitaplarının bilimsel sosyalleşme üzerindeki fonksiyonel ve disfonksiyonel potansiyellerini değerlendirmek üzere sosyolojik teoriye dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Çalışmasında, farklı sosyo-ekonomik gruplara mensup öğrencilerin gittiği 7 okul bölgesinden 187 ders kitabını derecelendirip karşılaştırabileceği bir ölçütü kullanmıştır. Bir diğer değerlendirme tekniği Elaine Hall (1988) tarafından önerilmiştir. Hall, 1982-88 yılları arasında yayınlanan 36 ders kitabında içerik ve sitasyon analizi uygulamıştır. Ders kitaplarındaki kadın ve kadın sorunlarına yönelik içeriği ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hale getirecek bir değerlendirme tekniği kullanmıştır. Hem içerik-sayfa oranına hem de akademik referanslara bakıldığında, Hall, sosyoloji ders kitaplarının kadın ve toplumdaki kadın sorunları ile ilgili içeriğinin son derece kısıtlı olduğunu bulgulamıştır.

Hedley ve Taveggia (1977) sanayi sosyolojisindeki “yetenek-tatmin” varsayımı üzerinden ders kitaplarındaki bilgiler ile orijinal araştırma bulgularını karşılaştırmıştır. Bu varsayım göre bir işçi ne kadar yüksek beceriye sahipse işinden o kadar tatmin olmaktadır. Fakat yazarlar ders kitaplarında bunun önemli değişkenler (mesela yaş, cinsiyet vs.) olmadan niteliksiz şekilde aktarıldığını savunmuştur. Aynı zamanda araştırma bulguları ile metinlerdeki bilgiler arasındaki tutarsızlık burada da belirgindir. Yazarların bulgularından biri de ders kitaplarındaki atıfların çoğunlukla orijinal değil, ikincil kaynaklara yönelik olmasıdır. Ders kitapları ile araştırma pratiği arasındaki kopukluk üzerine *Teaching Sociology*'de yayınlanmış bir diğer araştırma da Wright'ın kriminoloji ders kitapları üzerine çalışmasıdır (1990). Güncel araştırma bulguları ile ders kitapları bilgisinin uyumsuzluğu, bu çalışmada da belirgindir. Diğer yandan sitasyonlar ile ilgili bir diğer önemli analiz Perrucci'nin (1980) metninde bulunabilir. Perrucci ders kitabı sosyolojisine dair bir girişten sonra, farklı dönemlere ait 40 ders kitabının başlık sayılarını ve en çok atıf yaptıkları sosyologları karşılaştırmıştır. Metinlerin sitasyonları üzerinden ders kitabı bilgisinin güncel olmadığını tespit etmiştir. Babchuk ve Keith (1995) inceledikleri 4 sosyolojiye giriş kitabındaki kaynakçalarda en çok referans alan türün kitaplar olduğunu, örneğin doktora ve yüksek lisans tezlerinin oldukça az yer tuttuğunu tespit etmişlerdir. Aynı zamanda sitasyonların, yazarların kendi araştırma alanlarını yansıttığı da bulgular arasındadır. Elbette ders kitaplarında referansların ve istatistiksel bilgilerin gayet güncel bulunduğu çalışmalar da vardır. Dolch ve Jackson (1990) toplumsal sorunlar ile ilgili 7 metnin içeriklerini,

sitasyonlarını ve pedagojik bileşenlerini karşılaştırmış ve nihayetinde metinlerin “iyi bir akademisyenliğin kanıtı olduklarını ve sosyolojiyi iyi temsil ettiklerini” bulgulamışlardır (1990:389).

Farklı ders kitapları arasındaki uzlaşmazlığı göstermesi açısından önemli bir çalışma, Lucal’ın (1994) toplumsal sınıf ve eşitsizlik başlıkları altındaki içeriği karşılaştırdığı araştırmasıdır. 15 sosyolojiye giriş kitabında içerik analizi yapan Lucal, metinlerin tamamının toplumsal eşitsizliği öğrettiğini ancak tamamen farklı biçim ve yaklaşımlara sahip olduklarını göstermiştir. Ders kitaplarının büyük çoğunluğunda daha fonksiyonalist olan “dağıtımsal tabakalaşma” yaklaşımı kullanılırken, bir diğer önemli perspektif olan “ilişkisel yaklaşımın” daha az metinde yer aldığını, diğer konularda çoklu yaklaşımlara yer veren yazarların “eşitsizlik ve tabakalaşma” başlıklarında taraflı olduklarını tespit etmiştir (1994:147).

Lynch ve Bogen (1997) ders kitaplarındaki sosyoloji imajının oldukça iyimser bir tona sahip olduğunu yazmaktadır. Metinlerde sosyolojinin genel bir hipotetiko-dedüktif bilim geleneğini içselleştirdiği vurgulanırken, disiplindeki yaklaşımların uyumsuzluğu da “multiparadigmatik” bir perspektiften meşrulaştırılmakta, bu durumun disiplin açısından yarattığı sorunlar görmezden gelinmektedir. Keith ve Ender (2004a) ders kitaplarındaki kavramların metinler-arası kullanımını esas alarak, çekirdek bir sosyolojik kavramsal şema bulunup bulunmadığını araştırmışlardır. Bunun için 1940 ve 1990 dönemlerinde yazılmış 35 adet ders kitabını incelemiş ve kavramsal değişimleri karşılaştırarak sosyoloji disiplininde kümülasyon ve kavram kullanımı ile ilgili değişimleri tespit etmeye çalışmışlardır. Harley (2008) Avustralya, İngiltere ve Birleşik Devletler’de 1920’ler ve 1990’larda yazılmış kitaplar arasından seçtiği 24 metinde teorinin yeri ve teori kullanımlarını incelemiştir. Metinlerde teorilerin birden fazla anlamı içerecek şekilde, dönemler ve ülkelere göre değişebilen 4 farklı kullanımının olduğunu tespit etmiştir.

Bu çalışmalar literatürün gelişimi ve içerimleri hakkında bir fikir vermek üzere burada sunulmuştur. Literatürün erimini ve çeşitliliğini sunmak için bu kadarı yeterli değilse de örnek birkaç çalışmanın adı daha anlabilir. Irk, sınıf ve cinsiyet eşitsizliklerinin işlenişi hakkında daha güncel metinleri hedef alan bir inceleme için Manza ve Schyndel’in (2000) çalışmalarına bakılabilir. Cinsellik konusunun işlenişi ve formel olmayan cinselliklerin problemleri hakkında örneğin eski bir çalışma Adam (1986), 2000 sonrası bir çalışma da Suarez ve Balaji (2007) tarafından sunulmuştur. Sosyolojinin temsilleri açısından Fransızca ve İngilizcedeki ders kitaplarını karşılaştıran bir çalışma için Schrecker (2008) örnek verilebilir. Yine yakın tarihli bir çalışmada Featherstone ve Sorrell (2007) dinsel değişimlerin ders kitaplarındaki ele alınış biçimlerini incelemişlerdir. İncelenen çalışmalar, sosyoloji

ders kitaplarındaki birçok ciddi problem hakkında önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu araştırmalarda, ders kitapları ile ilgili tespit edilen temel problemler şöyle sıralanabilir:

- İkinci sosyoloji pratiği, sosyolojinin bilimsel algısı için gereğinden fazla bir çabayı sarf etmekte, bilim felsefesi ile ilgili vurgular disiplinin aslî konuları ve başarıları ile ilgili bilgileri ikinci planda tutmaktadır. Geliştirilen sosyoloji imajları güncel pratikle kıyaslandığında ya ilgisizdir ya da yanlıştır.
- Ders kitapları, tıpkı sosyoloji disiplini gibi, dışsal tesirlere oldukça hassastır ve dönemsel ilgileri aşan önemdeki konuları çabucak görmezden gelebilmektedir.
- Metinlerdeki bilgiler, iki sosyoloji arasındaki uçurumu doğrulayacak şekilde, güncel araştırmalara dayandırılmamakta, bu araştırmaların bulguları ile tutarlı olmayan bilgiler sunmakta, artık tedavülde olmayan bir kavramsal şemayı ve kuramsal perspektifleri ısrarla yeniden üretmektedir.
- Benzer şekilde bazı ders kitapları okuyucuda belli bir derecede ilgiyi uyandırmak üzere verileri bozmakta, “beyaz yalanlar” haline getirmektedir.
- İkinci sosyoloji çağdaş toplumda cinsiyet (özellikle de kadın) problemleri, etnisite, ırk ve din, eşitsizlik ve tabakalaşma gibi oldukça önemli konularda gereken titizliği ve kapsamı sunamamakta, birçok hususta kısıtlı bir içeriğe ve kaynakçaya dayanmaktadır.
- Gerek kuramsal gerekse de kavramsal açıdan ders kitapları, bilimsel bir disiplinde olmazsa olmaz bir uzlaşmayı taşımamakta, biçimsel olarak birbirlerine benzedikleri halde disiplinin çekirdek bilgileri ve ilkeleri konusunda oldukça farklı içeriklere sahiptirler. Bu durum disiplin açısından son derece ciddi problemlere yol açmaktadır.

Bu başlık altında ders kitabı incelemelerinin gelişimi ve literatür hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Sosyologların empirik araştırmalarının bulgularından yararlanılarak sosyoloji ders kitaplarındaki temel problemlere işaret edilmiştir. Bu problemler hakkındaki detaylı bir tartışma ve sosyoloji disiplininin yapısal sorunları ile ilişkisi de bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Ders kitabı sosyolojisinin bilimsel imajları, bunların disiplin ve disiplin algısı üzerindeki olumsuz etkileri ve uzun süreli tartışmalar sonunda Batı sosyolojilerinde ne gibi çözümlerin hayata geçirildiği incelenecektir.

3. BÖLÜM

YAPISAL SORUNLAR VE İKİNCİ SOSYOLOJİ

Bilimsel yazın, aynı zamanda yazınsal bir politikadır. Agger sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin yazın dilinin onun bilim modelinin doğrudan bir sonucu olarak pozitivizme dayandığını vurgular. Sosyoloji, doğa bilimlerini taklit ederek vardır ve klasik beklentiye göre bir gün “yeterli metodolojik titizlik ve araştırma birikimi ile bilimler panteonunda biyolojiye, kimyaya ve fiziğe” katılacaktır (Agger, 1989a:23). Bir yazınsal strateji olarak bilimin dili, doğayı doğrudan yansıtır gibi görünmek üzere yapay literatür mekanizmalarını gizler. Bilimsel dil, içinde “yazarın olmadığı” bir yazın yaratır. Yazar metinden ne kadar silinirse, iddiaların o kadar inandırıcı olacağı düşüncesi vardır ki bu da “nesnelliktir”. Amaç, izahın gerçek olduğu ve yazarın başarısı olarak değil ama aracısız biçimde “sayfaların doğrudan tabiattan kopyalandığı” konusunda okuyucuyu ikna etmektir (*ibid*:28). Şüphesiz bilimin nesnellik iddialarını yalnızca bilimsel dile dayandırmak yanıltıcıdır. Ancak sosyal bilim literatüründe, özellikle de ders kitapları söz konusu olduğunda ikna etmeye dönük yazın mekanizmaları son derece belirgindir. Bu hem yukarıda değinilen araştırmaların hem de bu tezin bulguları ile tutarlıdır.

Disiplinin güncel durumu ve pratiği ile aralarındaki kopuklukların yanı sıra, sosyoloji ders kitaplarındaki yazın dili ve belli konuların ele alınış biçimleri onları kendi içinde tutarlı kılan benzerlikleri de yaratır. Bu anlamda ders kitaplarını yalnızca “meta” nitelikleri üzerinden incelemenin eksik olduğu, bunların ana-akım disiplinler hegemonyasının bir yansıması olarak da ele alınmaları gerektiği ifade edilmiştir (Agger, 1989b). Agger, ders kitaplarını kendi içlerinde tutarlı kılan 4 kategoride benzerlik tespit etmiştir: 1) Epistemoloji konusuna temel yaklaşımları, 2) yanlış yönlendiren teorik *ekümenizmleri*, 3) Marksizme yaklaşımları ve 4) Feminizme yaklaşımları. Böylece Amerikan sosyoloji ders kitaplarının bu anlamdaki benzerliklerini yalnızca basit piyasa refleksi ya da okuyucu beklentileri ile açıklamanın eksikliği vurgulanmaktadır. Ders kitapları aynı zamanda ana-akım sosyolojideki, başta bilimin doğası hakkında olmak üzere bu konulardaki bir uzlaşma ile de belirlenmektedir. Disipliner hegemonya, burada, *iyi sosyoloji* hakkındaki temel varsayımlar üzerinde uzlaşma yaratan bir tekel olarak açığa çıkar. Yazarların üretimleri üzerindeki hâkimiyetleri, sanılandan çok daha düşük bir derecededir. Öyle ki, Agger’in ifadesiyle, “kitaplar yazarlar tarafından değil, bizzat yazarlar kitapları tarafından” yazılmaktadır (*ibid*:365). Benzerlik, birbirinden kopuk

başlıkların karışımını ve bu başlıkların birbirinin aynısı sıralamalarını barındıran içeriğin kitaptan kitaba yeniden üretilmesi ile sürüp gitmektedir (Lynch ve Bogen, 1997:485). Sosyolojiyi üç akıma bölmek ve kalan kısmı da toplumsal kurumları incelemek biçimindeki bu benzerlik “metinsel izomorfizm” olarak adlandırılmıştır (Best ve Schweingruber, 2003:98).

Bu katkılardan yola çıkıldığında, sosyoloji ders kitaplarını yazarlarının üretimleri olarak ele alıp incelemenin eksikliği açıklığa kavuşur. Sosyoloji ders kitaplarını incelemek, sosyolojinin yapısal sorunlarını incelemek demektir. Şüphesiz Türkiye’deki ders kitabı sosyolojisinin kendi özgül problemleri vardır. Fakat daha yukarıda da değinildiği üzere ders kitapları yalnızca farklı sosyoloji algıları ve birikimlerine sahip yazarların eksik ya da fazla, iyi ya da kötü yazdıkları metinler değildir. Ders kitapları başarı ya da başarısızlıkları konusunda yalnızca yazarlarına borçlanmazlar. Uluslararası kabulü olan şöhretli fizik veya biyoloji kitapları yalnızca ders kitabı yazma işinde kuram, pedagoji ve pazarlama becerilerine sahip yazarları sayesinde bu başarıya ulaşmazlar. Arka plandaki esas güç, temsil ettikleri bilimsel disiplinlerin (örneğin fizik ve biyolojinin) başarılarında gizlidir. Bu güç yalnızca ders kitaplarında yer alan ve bilimlerin saygınlıklarını pekiştiren *kognitif* başarılar değildir. Aynı zamanda bilimlerin sınırları, çekirdek kuramsal ve kavramsal şemaları üzerindeki uzlaşma, iyi ve kötü çalışmaları ayıran değerlendirme ölçütleri ve kamu gözündeki yararlılıklarını pekiştiren uygulamalar gibi *paradigmatik* başarılar da bu gücü yaratan önemli unsurlardır. Dolayısıyla sosyoloji ders kitapları üzerine yapılan birçok araştırmanın tespit ettiği çeşitli problemleri de yalnızca yazarlarda değil, sosyolojik bir analizin gereği olarak, doğrudan sosyoloji disiplininin yapısal sorunlarında aramak gerekmektedir. Ders kitabı sosyolojisini belirleyen önemli faktörlerden biri disiplinin örgütlenme ve kurumsallaşma biçimi ise eğer, buradaki sosyoloji temsillerinin problemleri de yine disiplin yapılarının içinde aranabilir. Bu da “ikinci sosyoloji” üzerindeki *içsel* tesirleri incelemek anlamına gelmektedir. Sosyolojinin problemleri ve bunların ders kitaplarında nasıl yansıyor üretildiği konusu, disiplinin gelişimi ile ilgili *ders kitabı anlatısının* dışına çıkmayı gerektirmektedir. Örneğin sosyolojinin en temel sorunlarından biri olarak parçalı ve dağınık yapısı disiplin pratiğinde oldukça derin bir yer işgal ederken, bu anlatı disiplinin entegre bir yapıya sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır ve bu varsayımı ısrarla üretmenin kendi rasyonel temelleri vardır. Bu temelin bir bileşeni, örneğin Zald’ın (1991) ifade ettiği “sosyologların meslekî ideolojisi” olarak bilim modeli ve bunun ders kitaplarındaki savunusu üzerinden işlemektedir. İşte bu rasyonel temelleri metinleri açacak bir düzeyde incelemek gerekmektedir. Dolayısıyla sosyolojiyi yalnızca içsel gerekçelerle enine ve boyuna bölünmüş profesyonel bir disiplin olarak düşünmek yanıltıcı olacaktır.

3.1. SOSYOLOJİNİN KRİZİ

Disiplinin akademik kurumsallaşmasının yükselişe geçtiği 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başları hızlı bir düşüş ile sonuçlanmıştır. Bunda en önemli pay, disiplinin genel politik eğilimlerinde bulunur. Ders kitaplarındaki tarihsel gelişim anlatısının dışında kalan önemli gelişmelerin yaşandığı ilk kriz dönemi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıllardır. Nitekim Dünya Savaşı, disiplinin farklı gelişim çizgilerinden kaynaklanan ve toplumsal gerilimlere dayanan farklılaşmaların da doruk noktasını ifade eden bir dönemdir.

Sosyoloji bilimsellik amacı da dâhil olmak üzere, öncüleri tarafından geliştirildiği biçimiyle aynı zamanda bir söylemdir. Bu ilk etapta bir akademik söylem olarak *halk söyleminden* (public discourse) ayrıldığı noktadır (Wagner ve Wittrock, 1991b:334). Bu anlamda genel olarak sosyal bilimler, özelde sosyoloji, insana dair olanın bireye dayanan amelyorist izahından ayrılarak toplumsal olay ve problemlerin yine toplumsal yapı ve örgütlenmeden kaynaklanan *toplumsal* bir izahını yaratmaya çalışmıştır. Söylem düzeyindeki bu farklılaşma, siyasal içerimlerindeki gerilimlere bakılmaksızın, sosyolojinin akademik söyleminin bir parçası idi ve onun bilimsellik iddialarının temelinde bulunmaktaydı. Bu söylemin bir diğer bileşeni olarak sosyolojinin “ilerleme” ile ilgili söylemi ise, asıl problemi yaratacağı. Sosyolojinin Avrupa'daki farklı gelişimlerine rağmen, ortak noktası, *ilerleme* fikriydi (Go, 2013). Bir çağı içine alan süreçte sosyal bilimlerdeki ilerleme düşüncesi, modern Batı toplumlarının diğer toplumlar üzerindeki hegemonyasını meşrulaştıran bir söylem biçimini almıştır. Sosyolojinin “kolektif bir pratik” olarak geliştiği bağlam, sosyologların tamamının ya zengin ya da zengin yanlısı olduğunu söylemeksizin “metropollerdeki liberal burjuva erkeklerin” oluşturduğu özel konumdur: “Weber, Reich'in yönetici sınıflarının bir eleştirmeniydi ve Durkheim'in Fransız aristokrasisinde bir dostu yoktu” ancak, “onlar hem sınıf hem de cinsiyet hiyerarşisinin yararlanıcısı idiler”. Nitekim “burjuva bir hayat tarzı sürmekte, hane içi kadın emeğinden beslenen malikânelerde yaşamakta idiler” ve toplumsal çıkarları *düzen ve ilerlemeye* dayanmaktaydı. (Connell, 1997:1527). İlerleme fikri, Batının diğer toplumlar üzerindeki hegemonyası ile koşut bir yöreğe sahipti ve sosyolojinin liberal değerleri ile imparatorlukların çıkarları arasındaki gerilim bundan beslenmekteydi. Dolayısıyla sosyoloji “imparatorluk dünyasındaki gerçek kolonizasyon pratiğini silmeye” başladı. Örneğin, Connell'in ifadesiyle, “19. yüzyıl boyunca Çin üzerindeki şiddetli Batı baskısı, Weber'in Çin ve Batı kültürleri üzerine karşılaştırmalı sosyolojisinin” bir parçası değildi. Bir sosyal evrimci olarak Spencer, kişisel olarak fetihlere karşı ise de, kolonileştirilen toplumlara evrim yarışını kaybeden “aşağı ırklar” olarak bakılmaktaydı (*ibid*:1530). Batı medeniyetinin hegemonyası

özelinde bir konum olarak ilerleme düşüncesi, aynı zamanda Batıdaki şiddetin de örtüsü haline gelmekteydi. Örneğin kurumsallaşan sosyolojinin erken metinlerinden Ward'ın 1903 tarihli *Pure Sociology*'si, gaddarlığın modern toplumlarda nadiren mümkün olabileceğinin bir kanıtı olarak sunulmuştur ve “sadece 13 yıl sonra Somme Savaşı'nın açılışında 60.000 Britanyalı genç ya öldürülmüş ya da yaralanmıştır” (*ibid*:1532). Birinci Dünya Savaşı'nda Durkheim şiddetli bir Alman karşıtı halini alırken çevresindeki birçok genç meslektaşı da savaşa katılmış ve bazıları ölmüştür. Durkheim'in öz oğlu da savaşa katılmış ve hayatını kaybetmiştir. Weber savaşa yüzbaşı rütbesiyle katılmış ve döndüğünde Almanya'nın zayıflıklarını çözebilmek üzere politikaya atılmıştır. Savaştan sonra İngiliz ve Fransız sosyolojileri gerilemeye başlamıştır. Sonraki süreçte sosyoloji alanında eleştirel bir akımın başladığı ve Mannheim, Sorokin ve Gramsci'nin kısa sürede oldukça önemli tesirler doğurdıkları görüldüyse de otoriter rejimlerin baskısı altında bu etkileri kök salamamıştır. Du Bois'nin düşünceleri takipçi bulamamıştır. Savaş sonunda sosyolojinin küresel ölçekteki *farklılaşmaya* (modern-primitif) olan ilgisi, metropolün kendi içindeki farklılaşmaya kaydı ve bunun en önemli izleri Chicago üniversitesindeki şehir çalışmalarında ve sosyolojideki uzmanlaşmanın artmasında görülebilir (Connell, 1997:1536). Bu noktada gözlemlenen epistemolojik kopuş, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki iki kutuplu dünya realitesinde sosyolojinin konum alışında oldukça etkilidir.

Küresel ölçekte sosyoloji, bir üniversite departmanı olarak nihai biçimde kurumsallaşmış uluslararası düzeyde bir yaygınlığa kavuşmasına esasen İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki on yıllarda (sosyal bilimlerin diriliş çağında) ulaşabilmiştir (Wittrock 2003: 112). Bu noktadan sonra sosyoloji öylesine süratli ve muazzam bir dönüşüme sahne olmuştur ki Howard S. Becker, “o dönemlerde lisansüstü eğitimi gören genç bir sosyolog olarak disiplini güçlükle tanıyabildiğini” yazmıştır (Becker 1979:19). Dünya çapında yükseköğretim içinde kurumsallaşan sosyoloji bölümlerinin ve araştırma enstitülerinin yaygınlaşması, uluslararası sosyoloji organizasyonlarının ortaya çıkmasıyla birlikte bu organizasyonlarda ve bunların yayın organlarında birbirleriyle aktif bir iletişim içinde olan üye sosyologların ve yayınlarının artışı ve elbette ki bu gelişmelerin paralelinde sosyoloji öğrencisi sayısındaki yükselişin etkileri bugün bile gözlemlenebilmektedir. Sosyoloji bölümleri istikrarlı biçimde öğrenci ağırladıkça (ve elbette ki profesyonelleşmenin de etkisiyle) sosyolojinin bir bilim olarak içsel tutarlılığını, bütünselliğini ve kümülatif bir bilgi gövdesi ile iştiğal ettiğini (ya da bu türden bir intibai) vurgulamak ehemmiyet kazanmıştır. Ancak bu dönem aynı zamanda, dünyadaki iki kutupluluğun ve Soğuk Savaş'ın yaşandığı dönemdir. Kolonyalizm sürecinde genel olarak sosyolojinin *küresel farklar* üzerindeki vurgusu ve “sosyal evrimcilik” aracılığıyla kolonyalizm

pratiğini hasıraltı etmesi gibi, Soğuk Savaş sırasında da “ideolojik vaatlerden uzak ve gerektiğinde ideolojik inşaları ortadan kaldırmaya yetkin araştırma yönelimli ve metodolojik olarak temellendirilmiş” bilimsel bir sosyoloji söylemi de benzer amaçlara hizmet etmiştir (Arnason, 2003:20). Söz gelimi Parsonsçu fonksiyonalizm, savaş sonrası dönemde ABD’de kapitalizmin kuramsal bir meşrulaştırıcısı işlevi görmüştür. Nitekim burada belirli bir toplumsal rejimin öne çıkarılmasından ziyade, kavramsal düzeydeki *gizli* bağlılıklar, zenginlik ve güç konularına yaklaşımlar etkilidir (*ibid*:22).

İkinci Dünya Savaşı sonrası toplumsal gelişmeler, sosyal bilimlerin doğruluğu ve farklı kurum ve toplumsal sınıflarla ilişkisini sorgulamaya götürdü ve bu durum özellikle sosyolojiyi temellerine dek sarstı: yüksek düzeylerdeki işsizlik ve benzeri görülmemiş bir enflasyonla birlikte halihazırdaki ileri kapitalizmin liberal iktisadın bir kısım inançlarını zayıflatması; savaş karşıtlarının, öğrencilerin ve kadınların yeni türden direnişleri gibi toplumsal hareketler bunu tetikleyen başlıca gelişmelerdi (Therborn 1976:12). Gouldner’ın eleştirisi ve sosyolojinin sosyolojik imkânlarla soruşturulması da işte bu gelişmelerin nihayetinde olacaktı. Diğer yandan 1968’de dünya çapındaki önemli toplumsal hareketlerin sosyolojide de ciddi yansımaları olmuştur. Bu yansımalarından biri, düzenden ve protestodan yana olan sosyologların kutuplaşması ve sosyolojinin içsel eleştirisinin güç kazanmasıdır. Özellikle Amerikan sosyolojisinde bunun yansıması, işlevselciliğe dönük sert bir kritiğin doğmasıdır. Ancak ikinci bir yansıması da, ideolojik tesirlerin sosyoloji pratiğini nasıl kuvvetle etkilediğinin tekrar anlaşılmasıdır. Söz gelimi Berger 60’lar ve 70’ler arasındaki bu önemli gelişmeleri anlamak konusunda sosyolojinin başarısızlığını “ideolojik göz bağları” ile ilişkilendirmiştir (Berger, 1993:14). Berger bu başarısızlıklara Asya ülkelerindeki ciddi ekonomik atılımlar ile ilgili sosyologların yaklaşımlarını ve “tanrının dönüşü” olarak addedilen sekülerizmin krizini öngörememeyi de dâhil etmektedir. Bugünün sosyolojisi “büyük ideolojilerin” yokluğu ile karakterize edilmektedir (Wieviorka, 2003:91) ve bu durumun kökenleri Soğuk Savaş dönemindeki bu kırılmalara değin izlenebilir.

Dolayısıyla sosyolojinin temel açmazlarından biri olarak toplumların krizi, aynı zamanda disiplinin krizi haline gelmektedir. Sosyoloji, toplumların krizlerine paralel olarak, “sürekli bir görünmez kriz ile karakterize olmaktadır” (Boudon 1980). Bu bir yandan sosyolojinin epistemolojisinden kaynaklanmakta iken, diğer yandan alanın organizasyon zayıflığından dolayı dışsal tesirlere karşı hassasiyetinin de bir sonucudur.

3.2. DİSİPLİNİN YAPISAL SORUNLARI VE DERS KİTABI SOSYOLOJİSİNDEKİ YANSIMALARI

3.2.1. Disiplinde Parçalılık: “Paradigma-öncesi” Konum ya da Demokratik Çoğulluk

Sosyolojinin yukarıda söz edilen krizlerinin bir sonucu olarak geniş bir yelpazede yapılan tartışmalar, ders kitaplarının sunduğunun aksine oldukça tutarsız, parçalı, ideolojik ve dışsal tesirlere karşı hassas ve kırılabilir bir *sosyoloji* manzarası çizmektedir. Bu tartışmalar sosyolojinin disipliner yapısı dolayısıyla bir bilim olamayacağından (Turner 1994); problemlerin sosyolojinin *derin yapılarında* bulunabilecek kimlikli ikilemleri ile ilgili olabileceği ve kurucu figürlere kadar izlenebileceğine (Ben-Rafael ve Sternberg, 2003) değin temel düzeylerde ve iyimserlik ile karamsarlık arasında salınan bir sarkaçla yapılmaktadır. Sosyolojinin bilimselliğine zarar veren ciddi disiplinler sorunlarının başında, sosyolojinin tutarsızlığı, parçalılığı gösterilmiştir (Davis,1994:179). Bu parçalılık/heterojenlik yalnızca sosyolojideki *düşünce okullarının* ve yaklaşımların çeşitliliğinden ileri gelmez, aynı zamanda sosyolojinin ne anlam ifade ettiği ve gerçekte ne olduğu hakkındaki çok çeşitli anlayışların da sonucudur.

Daha 1970’lerde Becker, sosyologların kafasındaki “sosyoloji imajının” 1950’lerdeki sosyolojinin durumuna benzediğini yazmıştır (Becker, 1979:14). Bu anlamda sosyoloji daha bütünsel, ortak bilimsel bir bilgi kümesi yaratmak amacıyla olan ve bunun nasıl yapılacağı konusunda uzlaşının bulunduğu bir pratikmiş gibi düşünülür. Birbiriyle karşıtlık içindeki bilimsel yaklaşımlar ve “teorilere” rağmen, sosyolojinin hâlâ birlik içinde olduğu izlenimi yansıtılır. Bunun bir nedeni, Bourdieu’nün ifadesiyle, önemli üniversitelerdeki (Amerikan üniversiteleri) başat konum sahibi profesörlerin sosyolojiye birleşik bir bilim *görüntüsü* kazandırmak üzere bir “geçerli mutabakat” içerisinde olmalarıdır. Bu bilim görüntüsü, akademik saygınlık ve politik tarafsızlık ile tanımlanabilir (Bourdieu, 1988:773). Bourdieu bu türden bir kurgusal oybirliğini, “simgesel düzeni muhafaza etmek ile yükümlü dinî ve hukukî ortodokslerinkine” benzetmektedir; bu da *communis opinio doctorum*’dur⁶ ve Bourdieu bunu “bilimsel disiplinin kolektif başarıları üzerindeki (sahte bir konsensüsün üretimine hizmet etmeyen) anlaşmanın mutlak bir anti-tezi” olarak tanımlar. Becker, sosyolojinin artık yalnızca bir isim olarak disiplin olduğunu yazmıştır ve bunun disiplinler bütünleşme

⁶ Latince “Eğitilmişlerin ortak görüşü” anlamına gelir ve esasen bir hukuk tabiridir. Gereken ya da yasaklanan eylem veya pratikler hakkında yasal uzmanların ya da akademisyenlerin ortak görüşlerini ifade etmektedir (A. Fellmeth ve M. Horwitz. *Guide to Latin In International Law*, 2011:Oxford University Press)

ile ilgili gelişmelere yol açmayacağını, çünkü sosyologların disipliner düzen adına denetim sağlanmasına rıza göstermeyeceklerini yazmıştır (Becker, 1979:24).

Sosyolojinin bu parçalı hâli, gerek bazılarınca öne sürülen disiplinin görece “genç oluşundan”⁷ gerekse de sosyal evrenin içsel karmaşıklığından kaynaklansın, Kuhn’un perspektifinden yola çıkılarak, “paradigma-öncesi” (preparadigmatic) durum olarak algılanmıştır (Fuchs ve Turner, 1986:148). Kuhn, sosyal bilimler söz konusu olduğunda esasen bunu doğa bilimlerinin paradigma öncesi uğraklarına benzeterek (1996:160) doğrudan ve konsensüse ulaşmanın ne kadar çetin olduğunu vurgulayarak dolaylı yoldan ifade eder (1996:15). Bazılarınca sosyolojideki parçalılığın, sonraki süreçte tıpkı doğa bilimlerinde olduğu üzere bir disipliner uzlaşıya götürebileceği biçiminde okumaları yapılmıştır (Lynch ve Bogen, 1997). Başkalarına göre de bu organizasyon sorunlarından kaynaklanan “yüksek görev belirsizliğinden ve bilim insanlarının karşılıklı bağımlılığının düşük olmasından” ötürü sosyolojinin bilimsel meşruiyeti zayıflamaktadır. Bu durum aynı zamanda sosyolojinin, disiplin dışı insanlardan ve rakip organizasyonlardan (medya, din vb.) özerkliğini sağlayamamasına sebep olmaktadır ve “bu güçlerin bilgi üretim mekanizmalarını kontrol etmeleri sayesinde sosyolojik bilginin gündelik kavramlardan kopamamasına ve epistemik meşruiyet konusunda akademik olmayan standartların kurumsallaşmasına” sebep olmaktadır (Fuchs ve Turner, 1986:149). Bu organizasyon problemi esasen en iyi şekilde, Bourdieu’nün bilimsel alanın özerkliğini, dışarıdan gelen etkileri “kırpıp yeniden tanımlayarak yansıtma” yeteneğine bağlaması ile anlaşılabilir. Eğer alan bu kırpıp yeniden tanımlama becerisine sahip değilse oldukça dışa bağımlıdır ve özellikle siyasal sorunlar alan içine doğrudan doğruya sirayet edecektir (Bourdieu, 2015:64). Organizasyondaki bu problemler sosyoloji üzerindeki dışsal tesirlerin oldukça etkili bir seviyede işlemesine sebep olmaktadır. Belli farklılıklar gözetmek kaydıyla denebilir ki bu yalnızca sosyolojiye münhasır bir durum değildir. Örneğin ekonomi alanında Haring ve Douglas (2012) ekonomi disiplininin tarihsel gelişiminin eleştirel bir tartışmasını yürütürlerken makro düzeydeki politik gelişimlerin ekonomi bilimindeki yaklaşımları ve ortodoksiyi nasıl dönüştürdüğünü de gösterirler: örneğin Soğuk Savaş’taki kutuplaşmanın yeni ekonomi teorilerinin doğuşuna yol açması ve bu yeni kuramların nasıl oluyor da *eski* birtakım politik kayguların defansı niteliğinde olduğunun bir tartışması, sosyolojideki paralel gerilimlerin de anlaşılmasına katkı sağlayabilir. “Ağır bilimler” bile

---

⁷ Sosyolojinin “genç” bir bilim oluşu ile ilgili iddiaları kesinlikle reddettiğini vurgulayan Giddens şöyle yazmaktadır: “*Sosyal bilimler doğa bilimleri kadar eskidir; ikisi de kabul edilebilir ‘modern’ halleriyle Avrupa’da Rönesans sonrası döneme kadar götürülebilir*” (2005[1979]:430).

belirli ölçülerde dışsal tesirlere karşı bağışık olamaz iken, bu tesirler sosyal bilimler söz konusu olduğunda bilhassa başattır.

Sosyoloji üzerindeki tesirlerin bu içsellik ve dışsallık düzeyleri, kesin tanımlanmış ve ayrıştırılmış kategoriler değildir. Bu, Smelser’ın sosyoloji üzerindeki içsel ve dışsal kuvvetlerin net bir şekilde ayrıştırılmasının zorluğuna işaret ederken dikkat çektiği şeydir. Örneğin neo-Marksist sosyolojiyi şekillendiren kuvvetlerin durumu ele alındığında, Marx’ın kapitalizmin teşhisinden çıkarsadığı “içsel farklılaşmadan kaynaklı olarak kapitalist sınıfların kutuplaşacağı ve işçi sınıfının dünya-devrimsel bir güç olacağı” gibi bir kısım öngörülerinin tarih sınavından geçememesinin Marksist kurama içsel mi yoksa dışsal mı olduğu kesin değildir (Smelser 1989:419). Diğer bir ifadeyle, bu Marx’ın öngörülerini çıkarsadığı teorisinin kendisinden kaynaklı bir problem midir, yoksa kapitalizmin tarihsel gelişiminin belirli bir evresindeki sonucu mudur? Yanıtın ne olduğuna bakılmaksızın denebilir ki her durumda bu, sosyolojinin başa çıkmaya çalıştığı kompleksitenin iyi bir ifadesidir: İçsel ve dışsal kuvvetler sosyolojinin nesnesinde olduğu gibi bizzat kendisinde de iç içe geçmiştir. Sosyolojinin “meşhur bir muarızı” (Turner 1992) olarak Lakatos’un Marksizmin öngörü eksikliğini sahte-bilimselliğine bağlayan cümlelerini sarf ederken dikkate almadığı da, aslında sosyolojinin iştigal ettiği bu kompleksliktir (Lakatos 2014:25). Sosyolojinin toplumsal güçlerle doğrudan ilişkisi, diğer yandan bilimsellik arayışı ve değerlerin yarattığı derin ikilemi bunda etkili bir rol oynamaktadır. Öyle ki, sosyolojinin temel probleminin evvela iyi bir ülkeye duyulan ihtiyaç olduğu bile vurgulanmıştır (Molotch, 1994:222). Şu halde sosyolojinin parçalılığı ve bunların ders kitabı sosyolojisindeki yansımaları, birkaç düzeyde incelenebilir.

3.2.2. Adhokrasi, Jargon, Söylem

Bilimin geleneksel olarak en yoğun şekilde akademide kurumsallaşması göz önüne alındığında organizasyonlardaki hiyerarşi ve söz gelimi mertebeler ve maaşlar arasındaki derecelenme, akademik enstitülerin ilk bakışta diğer bürokratik ve idari kurumlardan pek de farklı olmadığını akla getirir. Ancak bilimsel pratik ve yenilikçi araştırma, pratisyenler için belli derecede bir özerkliği gerektirmektedir ki bu, diğer bürokratik organizasyonlardan bilimi ayıran temel bir farktır (Elias, 1982:4). Ancak özellikle kurumlar arası ilişkiler açısından düşünüldüğünde, gerçekte bilimsel kurumlar “mutlakiyetçi devletlerin karakteristiklerini” yansıtırlar ve ilişkileri de devletlerarası ilişkilere benzemektedir (*ibid*:25). Aralarında itibar temelinde derece farklılıklarının bulunmasının yanı sıra, aynı zamanda “geleneksel ideolojileri ve değer şemaları” açısından da farklılaşırlar ve bu

durum araştırmaları yönlendiren ve sonuçları nesnellik aleyhine bozan temel bir faktördür (*ibid*:26). Organizasyonların birbirleriyle olan ilişkileri göz önüne alındığında bilimsel organizasyonlar görel bir otonomiye sahip olmak zorundadır ve üyeler arasında belli derecede bir uzlaşı ve dayanışma temelinde kurulur. Ancak dünyanın hiçbir yerinde sosyoloji, birleşik bir disiplin olarak ortaya çıkmamıştır; birçok ülkede “sosyolojinin ya da ana metotlarının ne olduğuna dair küçük bir uzlaşı bulunmaktadır” (Harley ve Wickham, 2014:40).

Bir bilimsel organizasyonun temelinde akademik topluluk yer alır. Zald, akademik toplulukların “epistemik topluluklar” olduğunu yazar. Epistemik topluluklar ilkin, belli başlı konular/başlıklar etrafında örgütlenmeyle ayırt edilirler. İkinci olarak bu topluluklar “iyi ya da kötü organize bulgular ve bu bulgulara dair izahlar, konulara yönelik bir söylem ve başvurulabilir bir yazın birikimi” barındırırlar. Üçüncü olarak bulguların nasıl elde edileceğine yönelik metodolojik bir bağlılık içerirler ve dördüncüsü de bu topluluklar kurucu düşüncelere, yorum ve izahlara dair açık ve örtük varsayımlara sahiptirler (Zald, 1995:463). Bir disiplinin birçok alt-disiplini (uzmanlık sahası) bulunur ve topluluk üyeleri, bunlara yakın olabilir. Ancak sosyoloji söz konusu olduğunda, epistemik toplulukların ayırt edici özellikleri sıklıkla işlemez hale gelmektedir. Söz gelimi sosyoloji belli bir konu veya problem etrafında örgütlenen bir bilim niteliğinde değildir. Diğer sosyal disiplinlerdeki bilim insanlarından farklı olarak “sosyologlar belirli bir empirik alanda hak iddia edemezler” (Berger, 1993:18). “Tarih geçmişe, antropoloji batı-olmayan egzotikaya hükmeder. Psikolojinin bireyi, ekonominin piyasası, siyaset biliminin de devleti vardır. Sosyoloji geriye kalanı alır” (Becker ve Rau, 1993:70). Bu geriye kalan aileden suçta, göçten ırkçılığa değin uzanan geniş bir toplumsal problem sahasıdır. Ancak bunlar ne yalnızca sosyolojinin konusudur ne de sosyoloji yalnızca bunları konu almaktadır. Aksine “incelediğimiz her konu aynı zamanda ekonomistler, psikologlar ve siyaset bilimciler tarafından da çalışılmıştır” (Davis, 1994:181). Metodolojik bağlılık konusu da böyledir. Sosyoloji birçok farklı ve sıklıkla uzlaşmaz metodolojiyi benimsemiş yaklaşımlar barındırır. Davis, akademik sosyolojide neyin meşru olup olmadığı konusundaki belirsizlik yüzünden birçok farklı metodolojik yaklaşımın doğduğunu vurgular (1994:188). Sosyolojinin alt-disiplinleri söz konusu olduğunda da aynı durum geçerlidir. Zald’ın ifadeleriyle “nerede çok sayıda başlık ve alt-disiplin varsa ve başlıklar arasındaki bağlantılar çok az tanımlanmışsa, nerede yöntemler üzerinde güçlü uzlaşmazlıklar varsa, o disiplin bir adhokrasiyi andırır” (1995:466). Buna göre adhokrasi, alt-disiplinler arasında son derece düşük düzeyde bir entegrasyonun bulunduğu ve her birinin bilimsel girişim hakkında farklı yaklaşımları benimsediği bir organizasyondur. Nihayetinde disiplin, alanın tutarlı bir tanımından yoksun ve her şeyin içine dâhil edilebildiği demokratik bir yaklaşımla

“kutsanmış” şekilde işlevsiz bir döngüye takılmaktadır (Davis, 1994:189). Disipliner sınırların belirsizliğinin yarattığı bu problem konusunda belki de en sert eleştirilerden biri, Birnbaum tarafından yapılmıştır:

“Sosyoloji engin ve biçimsizdir, kopuk ve kendisiyle çelişkilidir; hakkında her şey söylenebilir. Bir entelektüel zaaf yoktur ki içermesin, kimi sosyologların altından kalkamayacakları bir beceriksizlik, sosyolojinin kimi versiyonlarının savunamayacağı bir siyasi ideoloji yoktur. Sosyologlar eğitilmiş ve kültürlü insanlardan hantal ve yorucu cahillere kadar çeşitlilik gösterirler (...) Sosyoloji çağımızın muhteşem piyango torbasıdır: King’s College dekanından London School of Economics’te mantık profesörüne dek, tam olarak istediğini bulacağından emin şekilde herkesin eli içine uzanabilir.” (Birnbaum 1971:201).

Büyük sayıda konu başlığının gözlem ve analize tabi tutulması, aynı zamanda her bir konu başlığına uygulanabilen çok sayıda yaklaşım ve yöntemin bulunması sosyolojide karakteristiktir. Tüm bu konu, varsayım, teorik ve metodolojik yaklaşım bolluğu, sosyolojiyi bir “düşük konsensüs bilimi” haline getirmektedir (Zald, 1991:172). Elbette ki sosyolojinin bilimsel başarılarına dayanan bilimsellik savunuları da bulunmaktadır. Collins (1989) sosyolojinin bilimsel temellerini, söz gelimi, keşfettiği “bilimsel yasalara” dayanarak göstermeye çalışmış, ancak daha sonra bunun iyimser bir temellendirme olduğunu ve sosyolojinin kognitif içeriğine dayanan bu argümanların bir disiplin olarak sosyal organizasyonunu görmezden geldiğini kabul etmiştir (1994:169). Disiplinin parçalılığı aynı zamanda başka ideolojik düzeylerde, söz gelimi kurucu figürlere olan bağlılıklarla da meydana gelmektedir. Bourdieu ister Marksist ister Weberyen olsun, sosyal bilimlerdeki bu tür bağlılıkların arkaik sınıflandırmaların bir formu olarak ortaya çıktıklarını ve bunların bilimsel değil, dinsel alternatifler olduklarını vurgular (Bourdieu, 1988:779-80). Diğer yandan mikro-makro sosyoloji, nicel-nitel yöntem, uzlaşma-çatışma, yapı-tarih gibi başka ikincil karşıtlıkların daha akademik zihniyete musallat olduklarını yazmaktadır (*ibid*:780).

Sosyolojideki parçalılığın etkilerini tespit etmek üzere bakılabilecek ilk yer, sosyoloji ders kitaplarındaki standartlaşmamış dildir. Çünkü ders kitapları aynı zamanda dilsel inşalardır ve Crismore’un ifadesiyle ders kitabı yazarları, diğer yazarlar gibi ortak bilgi ve değerleri paylaşan bir retorik topluluğun üyeleridirler (Crismore, 1984:279). Dolayısıyla disiplinlerin ders kitaplarında ayırt edici ortak bir dilsel şema bulmak mümkündür. Bu konuda farklı disiplinlerin jargonlarını karşılaştırmalı inceleyen çalışmalar önemli bulgular sunmaktadır. Söz gelimi Stephan ve Massey

(1982) doğa bilimlerinde ve sosyolojideki giriş derslerinin jargonlarını karşılaştırmışlardır. Jargonlar arasındaki en belirgin farklılık, ilkin kavramlar düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Yazarlara göre başlangıç düzeyinde sosyolojinin ayırt edici iddiası, uzmanlaşmış bir jargonu sunuyor olmasıdır. Ancak doğa bilimlerinden farklı olarak sosyoloji tanıdık olmayan fenomenlerden doğan uzmanlaşmış bir dile değil, “çoğunlukla tanıdık olan şeyleri egzotik sözcüklerle tanımlayan” bir dile sahiptir (1982:427). Bu sebeple sosyoloji daha en başta inceleme nesnesinden ötürü bir çıkmazdadır. Bu çıkmaz, disiplinin uzmanlaşmış bilgisi ile sıradan insanın veya popüler medyanın bilgisi arasındaki çoğunlukla rekabet temelli gerilimlerden kaynaklanır. Sosyoloji bu sebeple hem akademi dışında kalan bu bilgi ve dilin karşısında hem de diğer akademik disiplinler ile ilişkisinde sınırlarını belirleme ihtiyacı duymuştur. Bu durum, ders kitaplarının giriş başlıklarındaki *bilim felsefesi* içeriğinde gözlemlenen sosyolojinin bilimselliği konusundaki uzlaşmada açıkça görülebilir. İlk etapta böylesi önemli bir konudaki uzlaşma ile disiplinler parçalılık arasında ilişki kurmak kafa karıştırıcıdır. Ancak daha sonra detaylı şekilde tartışılacağı üzere, sosyolojinin kökenleri itibariyle bilimsel hiyerarşide hedeflediği konunun esasen bir disiplinler ideoloji haline geldiği ve bu ideolojinin ders kitaplarında disiplinin parçalı yapısını gizleyecek şekilde nasıl yeniden ortaya çıktığı görülecektir. Bir diğer önemli nokta da oldukça çeşitlilik ve uyumsuzluk gösteren bir içeriğin görünürdeki bu uzlaşmayı takip etmesidir.

Ders kitaplarındaki dilsel inşa söylem boyutu itibariyle de disiplinler parçalılık konusunda aydınlatıcıdır. Söylem boyutunda standartlaşma yokluğu ve disiplinler tutarsızlık dramatik seviyelerde açığa çıkar. Bu konuda, ders kitaplarının “metafenomenal söylemlerini” disiplinler-arası düzeyde karşılaştıran Moore’un (2002) çalışması önemli bulgular sunmaktadır. Herkes tarafından bilinen şeylerin ifadeleri ve “*A ile B arasında kesin bir ilişki vardır*” biçimindeki bilimsel “gerçek” ifadeleri dışında kalan, genellikle başkaları tarafından işaret edilen ilişkiler ve gerçekler hakkındaki ifadelerin dili metafenomenal söylemi oluşturur (Moore, 2002:350). Bu kategori üzerinden sosyoloji, ekonomi ve fizik ders kitaplarını inceleyen Moore, sosyoloji metnindeki metafenomenal söylemin katılımcıları⁸ olarak sosyologların ve ekollerin çeşitliliğinin diğer disiplinlerden çok yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ekonomi ve fizik kitaplarındaki metafenomenal söylemin katılımcıları “*ekonomistler*” ya da “*biz (fizikçiler)*” iken, sosyoloji ders kitabının hiçbir yerinde disipline ait böylesi

---

⁸ Metafenomenal söylem ifadesinin katılımcısı, “*X ifade ediyor ki A ile B arasında kesin bir ilişki vardır*” ifadesindeki Xtir. “*Ekonomistler der ki*” cümlesindeki “*ekonomistler*” bu anlamda katılımcıdır.

bir “kolektif ses” resmedilmemektedir⁹ (*ibid*:357). Bu bulgu sosyoloji disiplinindeki parçalılığın dil düzeyinde nasıl ortaya çıktığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

3.2.3. Meslekî İdeoloji, Ekümenizm ve Yüceltilmiş Yetersizlik Duygusu

Bilimsel bilgi, başka bilgi biçimlerinin ve dolayısıyla güç ilişkilerinin hak iddia ettiği alanlarda ve bu alanlara dair üretilir. Sosyal bilimlerin bilgi alanları söz konusu olduğunda güç ilişkilerinden kaynaklı gerilimler daha şiddetlidir. Sosyolojinin akademi dışı bilgi alanları ile olan ilişkilerindeki konumu bu anlamda özellikle aydınlatıcıdır. Sosyolojinin zayıf bir metodoloji ve kesin olmayan bulgularıyla ideolojik bir disiplin olduğu suçlaması sıklıkla üniversite idarecileri, hükümet yetkilileri ve “medya âlimleri” tarafından dile getirilir (Lynch ve Bogen, 1997:490). Medyanın sosyolojinin dili ve ismi ile kendi bilgi alanını sosyologların aleyhine genişletmesi Türk sosyologlarınca da ifade edilmiştir (Köktürk, 2013:138). Bilgi alanları arasındaki bu gerilimler sosyolojinin halk nezdindeki imajı temelinde kendi disiplinler sınırlarını belirlemeye zorlamıştır. Bu da kendisini ders kitaplarındaki disiplinler sosyoloji imajında yeniden üretir.

Ancak görüldüğü üzere bu gerilimler yalnızca bilgi alanları arasındaki rekabet temelli gerilimlerden kaynaklanmaz, aynı zamanda disiplinlerdeki organizasyon sorunlarının da doğrudan bir sonucudur. Kendi içinde tutarlı bir bilimsel yaklaşım oluşturulamaması, sosyolojinin başlangıç programındaki hedefinden oldukça uzak bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu başlangıç programı, pozitif bilim statüsündeki bir toplum biliminin yaratılmasına yönelikti. Sosyolojinin bugün baştan sona uygunsuz olduğu düşünülen bilim modeli (Lieberson ve Lynn, 2002) temelde 19. yüzyıl fiziğinden esinlenmişti. “Ağır bilimlerin” metodolojik ve bilimsel titizliğini ilke edinen ve üniversitede yer edinmiş bilimsel bir disiplin olarak sosyoloji, er ya da geç simya ya da astroloji gibi bilim-öncesi veya sahte-bilimsel bilgi türlerinden farklı olarak sınanabilir, tutarlı ve genelleştirilebilir bilimsel bir bilgi halini alacaktı. Bu program Avrupa’daki gelişmelerin aksine, 20. yüzyıl boyunca Amerikan sosyolojisi tarafından özellikle içselleştirilip geliştirilmiştir. Araştırmada değer yargılarının etkisizleştirilmesi ve bilimsel yöntem ve süreçlere yönelik bu vurgu, Ben-Raphael ve Sternberg tarafından *metodoloji sendromu* olarak adlandırılmıştır (2003:122). Metodoloji sendromu, bugünün sosyolojindeki kimlik krizinin

⁹ Sosyolojide bilimsel metinlerin dilinin bile parçalılığın etkisi altında olduğu gerçeği göz önüne alındığında, ders kitaplarında bunun daha yoğun olacağı beklenebilir. Öyle ki Davis, “X konusu” hakkında bir sosyolojik makale okunduğunda, “çeşitli sosyolojik okulların X üzerinde uzlaşamadıkları” ve “X’e yönelik çeşitli metodolojik yaklaşımların olduğu” hakkında bilgiler edinileceğini, ancak X’in kendisi hakkında çok şey öğrenilemeyeceğini yazmaktadır (1994:183).

önemli bir faktörüdür. Sosyolojinin değer yargılarına yanıt verecek şekilde toplumsal problemlere yaklaşımı açısından yeniden ele alınması gerektiği tartışmaları bir tarafa, bu kriz disiplinin mevcut durumunda sosyologların bilim iddialarındaki ısrarı sürdürme ya da “bilim insanı” statülerinden feragat etme arasında bir kararsızlık durumu ile iç içe geçmiştir. Bu aynı zamanda 21. yüzyıl sosyolojisinin, “postmodern relativizm batağına doğru yürümek” ama aynı zamanda “19. yüzyıl pozitivismine geri dönmek” arasında bir yerde durduğu anlamına da gelir (Keith ve Ender, 2004a:30).

Disiplinin hâlihazırdaki durumu göz önüne alındığında, belli istisnalar ve vurgu farklılıkları bir tarafa, ders kitaplarında sosyolojinin bilimselliği hâlâ mantıksal-pozitivizmin bilim çizgisine yakın durmaktadır. Lynch ve Bogen sosyoloji ders kitaplarında “birbiriyle rakip metateorik perspektiflerin ya da paradigmanın” varlığının kabul edildiğini, ancak bunun “disiplinin tutarsızlığı ve bilim-öncesi bir konumda oluşu” hakkında bir içerikle değil, aksine onları uzlaştıran bir söylem aracılığıyla üretildiğini yazmaktadırlar (1997:486). Bu “paradigma modeli” ders kitaplarında “çok paradigmalı bilim” olarak sosyoloji imajını doğuran söylemdir. Sosyolojide fonksiyonalizm, çatışmacılık ve simgesel etkileşimcilik biçiminde üç “teorik” yaklaşımın ya da “paradigmanın” varlığına işaret eden bu model esasen 1975 tarihli Light ve Keller’ın başarılı ders kitaplarında ilk olarak öne sürülmüş ve daha sonraki metinlerce de kabul edilmiştir (Manza vd. 2010:280). Bu modele yönelik en temel eleştiriler, disiplinin gerçek durumu hakkında oldukça yanlış yönlendirici bir rolünün olmasında yoğunlaşır. Dar ve birkaç isimle ilişkilendirilmiş *bütünleşik* bir fonksiyonalizm algısı, diğer yandan Amerikan sosyolojisinde gerçekte fonksiyonalizm kadar etkili olmadığı halde kendi içinde tutarlı bir çatışmacılık yaklaşımı üretilir (*ibid*:283). Diğer yandan Agger, sosyologların empirik araştırmalarını çerçevlendirmek üzere teoriyi kullanırlarken gerçekte bu üçünden daha geniş ve çeşitli sosyolojik kuramlardan faydalandıklarını yazar. Üstelik simgesel etkileşimciliğin gerçekte bir “teori” olmadığını, aslında bir araştırma stratejisi olduğunu ve çatışmacılığın da Marksizm anlamına gelmediğini vurgular (Agger, 1989:367). Bir ders kitabı yazarının disiplinin gerçekte bu şekilde bölünmediğini, aslında daha kompleks ve çok yönlü olduğunu ve bu konuda bir değişiklik yapmak istediği halde öğretim görevlilerinin bunu istemedikleri için değişikliğin yer almadığını aktardığı bir mülakat, Manza vd. tarafından sunulmuştur (2010:290). Bu örnek vaka bir boyutuyla ders kitabı sosyolojisinde doğru olmadığı halde bu modelin neden kalıcı olduğunu açıklamaktadır.

Diğer yandan ders kitaplarında sosyolojinin ya da sosyolojideki yaklaşımların Kuhn’un paradigma kavramıyla yanlış şekilde ilişkilendirilmeleri de tartışılmıştır. Ders kitabı sosyolojisi paradigma kavramını sosyolojiye uygulayarak Kuhn’un kavradığı biçimiyle fraksiyon çatışması, “savaş

manevraları” ve devrim biçiminde bir bilimsel gelişim algısından uzakta “işlevselci, çatışmacı ve etkileşimci sosyolojilerin barış içinde bir arada var oldukları” bir portre çizerler (Lynch ve Bogen, 1997:487) ¹⁰. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nda kavramı doğa bilimlerini niteleyecek ve birden fazla anlama gelecek şekilde kullanmıştır. Öyle ki Margaret Masterman, Kuhn’un kavramı kitap boyunca en az 21 farklı anlamda kullandığını tespit etmiştir ki söz gelimi “temel teori”, “genel bir metafiziksel bakış açısı”, “mit”, “felsefe” ya da “analoji” bunlardan bazılarıdır (Masterman, 1970:61-62). Benzer şekilde Gieryn, Masterman’dan bu yana kavramın kullanıldığı anlam sayısının belki on katına çıktığını vurgulamıştır (Gieryn, 2010:114). Buna rağmen sosyologlar henüz “gerekli koşulu sağlamadan sosyolojinin ‘disiplinleşmemiş’ boyutunu paradigma etiketiyle” taçlandırmaktadırlar (Harvey, 1982:85). Oysa disiplin içindeki uzmanlaşma ve kopuşlar sosyolojide o denli derindir ki farklı departmanlardan mezun olan sosyoloji öğrencileri profesyonel hayatlarında da birbirinden farklı sosyoloji algılarına sahip olmaktadır (Becker, 1979:24). Bu sebeple doğa bilimcilerin aksine sosyologlar “güçlü şekilde organize olmuş bir grubun izlediği açık normatif ilkeler” ile donatılmamışlardır (Eckberg ve Hill, 1979:935). Sosyolojinin yanlış bir şekilde bu kavramla ilişkilendirilmesi izleri Comte’a kadar sürülebilen, sosyologlar arasındaki yaygın ve uzun süreli bilimsel statü kaygısının bir sonucudur (*ibid*:933). Bilimsel statüye dönük bu güçlü kaygı, Zald’ın ifadesiyle, sosyolojinin meslekî ideolojisi halini almıştır (1991:168).

Elias bilimsel organizasyonun akademik formunun kendisine has dinamikleri olduğunu yazar ve bunlar ilkin uzun vadede artan uzmanlaşma, ikinci olarak uzmanlaşan disiplinler arasında statü ve güç farklılaşmalarının meydana gelmesi ve nihayet bu iki dinamiği birleştiren “meslekî ideolojilerin” ortaya çıkmasıdır (Elias, 1982:26). Sosyolojinin meslekî ideolojisi, onun bilimsel projesi, yani toplumun bilimi olmaktır. Bilimsellik projesi aracılığıyla sosyolojiyi doğa bilimlerine bağlayan bu ideoloji sosyologların itibarını ve kaynaklara erişimlerini artırmıştır. Dolayısıyla sosyoloji, akademi dışındaki bilgi kaynakları ve diğer sosyal bilimlerle ilişkisinde daha çok sınır belirlemiş, metodoloji ve bilimsel süreçler aracılığıyla da doğa bilimlerine yakın durmaya çalışmıştır. Böylece farklı bilgi kaynakları arasındaki nüfuz ve kaynak rekabetindeki konumunu ve akademik prestiji koruma amacına yarayan bu ideoloji, ders kitabı sosyolojisinde sosyolojinin bilimselliği üzerinde bir

---

¹⁰ Sosyolojik paradigmlar konusunda da çeşitlilik vardır ve bu sebeple sadece “üçlü modele” dair paradigma atıfları yoktur. Söz gelimi Ritzer paradigma kavramının bir disiplini ya da alt disiplinleri diğerlerinden ayıran ve araştırma nesnesi/konusuna dair en küçük “uzlaşma birimi” olarak sınırlı bir şekilde tanımlandığında sosyoloji için işe yarar bir hale geleceğini savunmaktadır (Ritzer, 2001:60). Buna göre bir paradigmayı belirleyen bileşenler model (exemplar), konunun imajı, kuramlar ve yöntemdir. Bu şekil bir tanım merkeze alındığında çok farklı sosyolojik paradigmlar ortaya çıkar: Toplumsal gerçekler, toplumsal tanım ve toplumsal davranış paradigmları gibi (*ibid*:62).

uzlaşmayı doğurmuştur. Bourdieu'nün "sahte konsensüs" kavramı burada özellikle belirgindir. Ders kitapları farklı metodolojik bağlılıklara ve hatta farklı bilim algılarına sahip sosyologlarca yazılıyor olsa da sosyolojik bilginin topluma dair bilimsel bir bilgi olduğu yönündeki bilim vurgusu korunmaktadır. Kurtz ve Maiolo, sosyologların bilim felsefecisi olmadıkları halde sosyolojinin bilimselliğini ispatlamak üzere sürekli bu stratejiye başvurdıklarını yazarlar. Bu stratejiye göre "bilim yöntemdir, sosyoloji bu yöntemi kullanır, o halde sosyoloji bilimdir". Burada tüm bilimler kardeştir ve sosyoloji yalnızca nesnesi itibarıyla farklılaşır (1968:39). Fizik, kimya gibi doğa bilimlerinin yanı sıra diğer sosyal bilim ders kitaplarını da inceledikten sonra yazarlar sosyoloji metinlerindeki bilim felsefesi içeriğinin ezici çoğunlukta olduğunu tespit etmişlerdir. Öyle ki sosyoloji ders kitapları, bu içeriği kullanmak konusunda ikinci sırada olan psikoloji metinlerini ikiye katlamaktadır (*ibid*:40). Yazarlar bu bulguyu sosyologların aynı statüde olmaya çalıştıkları doğa bilimleri karşısında "yüceltilmiş yetersizlik duygularının" bir kanıtı olarak görmektedirler. Farklı disiplinlerin ders kitapları arasındaki bu içerik dağılımının sosyolojiye doğru basık olması bir rastlantı değildir. Disiplinin daha sonra meslekî ideolojisi ve kimlik krizinin bir parçası haline gelmiş olan bu bilim modeli sosyolojinin bilim imajını yaratan temel dürtüyü oluşturur. Bu yüzden disiplin içerisindeki kopukluk ve uzlaşmazlığı gizlemek üzere ders kitaplarında açık ya da örtük şekilde pozitif-kümülatif bir bilim imajı ve "paradigmatik model" aracılığıyla bütünleşmiş bir disiplin izlenimi yaratılmaktadır. "Ders kitapları, sosyolojik kuramların güçlü ve zayıf yanları olduğunu" ve "bu kuramların verimli bir sentezi ya da dengeyi amaçladıklarını iddia ederler". Agger, ders kitabı sosyolojisinin bu yaklaşımını Hristiyanlıktaki farklı kiliseleri uzlaştırma ve birlik yaratma çabalarına benzeterek "teorik ekümenizm" olarak adlandırır (1989:367). Kurtz ve Maiolo'nun 1960'larda ders kitaplarında eleştirdikleri bu içerik günümüzde hâlâ çok az değişikliklerle bir trend olmayı sürdürmektedir. Bu, bilim modelinin ders kitaplarında doğrudan 19. yüzyıl fiziğine referansla savunulduğu anlamına gelmez. Fizik bilimlerinin yirminci yüzyıldaki dönüşümleri sosyologlarca kabul edilen bilim algısını da değiştirmiştir ve bu değişiklik bazı metinlerde güçlü bir vurguyla içerilmektedir. Daha ileride görüleceği üzere bu söylem değişikliği, birçok yanlışlık içeren ve ilginç şekilde Comte'un motivasyonu ile aynı düzlemi paylaşan bir taktiktir. Ancak sosyolojideki araştırma süreci, aşamalar, teori ve veri arasındaki ilişki birkaç istisna dışında hâlâ ders kitabı sosyolojisinde yer almaktadır ve gerçekte uzun bir süredir bunun bir karşılığı bulunmamaktadır. Teorinin problemi belirlemek, gözlemi ve varsayılan ilişkileri oluşturmak üzere empirik araştırma üzerindeki zorlayıcı etkisi, buna cevaben de bulguların teoriyi test etmesi ve yeni problemlerin formülasyonu biçimindeki bu prosedürün sosyal teoride bulunmadığı Herbert Blumer tarafından henüz 1950'lerde ifade edilmiştir. "Empirik araştırmaya uygulandığında sosyal teori, kuramın uygunluğunu anlamak üzere

empirik olguların zahmetli bir birikimi değil, dünyayı kendi kalıbına uyduran bir yorumdur” (Blumer, 1954:4). Sosyolojiye uygun olmayan bu *saf bilim* modelinin gereksiz yere sosyolojik girişimi sınırlandırdığı iddiası, sosyolojinin gerçekçi olmayan projelerden vazgeçip aynı zamanda yarı yarıya bir beşerî bilim olduğunu kabul etmesi gerektiğine dikkat çekmek üzere ileri sürülmüştür (Zald, 1991:168). Elbette sosyolojinin 19. yüzyıl fiziğinden esinlenen bilim modelinin kullanışsızlığı onun toplumun bilimsel bilgisi üzerindeki hak iddiasından ödün vermesini de gerektirmez. Nitekim sosyolojinin epistemolojisi ve metodolojisi açısından fizik ile değil, evrimsel biyoloji ile daha benzer bir temele sahip olduğu ve evrimsel biyolojinin bilimsel gelişiminin sosyoloji için son derece yararlı ipuçları sağladığı konusunda önemli bir çalışma Lieberson ve Lynn (2002) tarafından sunulmuştur. Evrimsel biyolojideki prosedürel modelin, söz gelimi veri ve teori arasındaki etkileşimin ve teori, nedensellik ve açıklama ile ilgili kavrayışların sosyoloji için çok daha uygun olduğu savunulmuştur (2002:2).

3.2.4. Sosyoloji'nin Çekirdeği: Konsensüs ya da Hegemonik Kontrol

Daha yukarıda ders kitabı sosyolojisinin bilim felsefesi içeriği üzerindeki uzlaşısının temelleri, sosyolojinin bilim modeli ve meslekî ideolojisi üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Sosyolojinin nesnesi üzerindeki farklı bilgi alanlarının mücadelesinin ve disiplinin diğer bilimlerle olan ilişkisinin bu konsensüs üzerindeki etkilerinin, parçalı ve tutarsız yapı ile nasıl ilişki halinde olduğu tartışılmıştır. Disiplinin bu yapısal problemlerinin aynı zamanda ders kitabı sosyolojisinin dilsel inşasında ve söyleminde nasıl ortaya çıktığı yapılmış araştırmalar üzerinden açıklanmıştır. Yani disiplinin paradigmatik ön gereklilikleri sağlanmadan bilimsellik konusunda neden böylesi bir uzlaşının olduğu ve metinlerin genelindeki metafenomenal söylemin yoğunluğu disiplinin parçalılığı üzerinden kavranmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında ders kitabı sosyolojisinin bilim imajları üzerinde görünürdeki konsensüsü izleyen, ancak üzerinde disiplinler bir uzlaşma sağlanmamış içeriği hakkında bir tartışma yürütülecektir. Bu içerik, disiplinler standartların ve uzlaşının sağlanmadığı kavram, tanım, tarih ve metodoloji gibi bileşenlerin oluşturduğu sosyolojide çekirdek bilgi tartışmalarının kaynağıdır. Disiplinin çekirdek bilgisi, ilkin bilimsel teorinin merkezindeki kavramlar ve varsayımlar üzerinde bir uzlaşmaya, ikinci olarak da bilim eğitiminde öğrencinin edinmesi beklenen bilgiler, erdemler ve ilkeler konusunda disiplinler standartların belirlenmiş olmasına atıf yapar. Elbette ikincinin de belirleyicisi birinci anlamdaki çekirdek, yani disiplinler konsensüsüdür.

Diğer bilimlerin aksine sosyoloji “bir grup birbiriyle bağlantılı sorunların incelenmesiyle sınırlanmamıştır” (Olzak, 1981:214). Sosyoloji “toplumdaki büyük, merkezî bir probleme” odaklanmamaktadır (Lieberson ve Lynn, 2002:7) ve alt-disiplinlerin bilgisi birbirleriyle disiplinler standartlarda ilişkilendirilmemiştir. Becker, bu birbirleriyle gevşek şekilde bağlantılı olan uzmanlık çoğulluğundan ötürü (adhokrası), polisentrizmin sosyolojinin meslekî politikası olduğunu ve hiçbir okul ya da departmanın tüm disiplini kontrol edemeyeceğini vurgulamıştır (1979:24). “Tek ve homojen bir disiplinler organizasyon epistemik meşruiyet standartlarını kontrol etmediğinden” disiplin, bilimlerin paradigma-öncesi koşullarını andırmaktadır. Sosyolojinin “kendi problemlerini ve teknik uzmanlıklarını üreten entelektüel hareketler” ile dolu olduğunu vurgulayan Randall Collins, Rule’a atfen “rasyonel seçim, network analizi ve feminist kuram gibi birbirinden farklı hareketlerin de kendi içlerine kapanma patolojisini paylaştığını ve etraflarını ezoterik kelime dağarcığından bir duvar ile örttüklerini” yazmaktadır (Collins, 1998:4). Diğer yandan başka bir patoloji olarak sosyolojideki aşırıcılık da işaret edilmiştir: “sosyal bilimlerde bizler, bir teoriyi yok etmeye ya da diğer uça ona tapmaya daha hevesliyizdir, bu sebeple de onun değişimine veya modifikasyonuna direniriz” (Lieberson ve Lynn, 2002:6). Bu muhafazakâr manzara içerisindeki sosyoloji diğer sosyal bilimlere nazaran oldukça riskli bir konumdadır ve onlarla karşılaştırıldığında “yöntemleri ve kuramları bir kargaşadır” (Abbott, 2000:297). Bu durumun sosyoloji öğretimindeki yansıması belki de en sert biçimde Davis tarafından eleştirilmiştir. Söylediği her bir kelimenin doğru olduğunu vurgulayarak sosyolojiye giriş derslerini “yüzeysel, bilim dışı, aşırı derecede eklektik, ahlakî yargılamaya hazır, zayıf içerikli, demode kavramlara sıkıcı biçimde odaklı” olmakla suçlamış ve bu dersi öğretmek zorunda olmadığına sevindiğini dile getirmiştir (Davis, 1983:186). Dolayısıyla disiplinin mevcut durumu ders kitaplarındaki temsillerde çekirdek içeriğin de sorunsallaştırılmasına sebep olmuştur.

Sosyoloji pratiğinde ve öğretiminde bir çekirdeğin varlığı kavramlar, başlıklar ve beceriler konusunda bir uzlaşma ve standartlaşma gereği anlamına gelir. Üstelik disiplinin parçalı yapısı kendi içinde böyle bir standartlaşmaya imkân sağlayamayacağından, böyle bir girişimin bile hegemonik kontrol olarak tercüme edilebildiği vurgulanmıştır (Wagenaar, 2004). Ancak yine Wagenaar, “bir disiplin, benzersiz bir içeriğe işaret etmeden ya da bu içeriğe benzersiz bir şekilde yaklaşımdan nasıl ayrı bir disiplin olarak tanımlanabilir” sorusunu da yöneltmektedir (*ibid*:4). Bu nokta, disiplinin çekirdeği üzerindeki bir uzlaşmayı zorunlu kılan etmenleri beraberinde getirmektedir. Becker’ın sosyoloji öğrencilerinin farklı disiplin algıları hakkındaki vurgusu hatırlandığında, çekirdeğin varlığı ilkin sosyoloji eğitimi için önem kazanır. Ballantine vd. sosyolojik bir çekirdeğin öğrenci eğitiminin

değerlendirilmesinde ve sosyolojinin genel eğitimdeki rolünün meşrulaştırılmasında katkı sağlayacağını, ikinci olarak da disiplini güçlendireceğini yazmaktadır. Diğer yandan bu konsensüsün sağlanamaması durumunda sosyoloji mezunlarının bağımsız bir profesyonel kimlik geliştirmekte zorlanacakları vurgusu vardır (Ballantine vd. 2016:152-3). Aynı şekilde Wagenaar da çekirdeğin sosyoloji öğretmenlerine sosyolojinin temellerinin ne olduğu hakkında uzlaşım sağlanmış bir bilgiyi sunacağını, bu bilginin aynı zamanda ders kitabı açısından gelişim ve seçim sağlayacağını ve en önemlisi de sosyoloji alanında uzmanlaşmak isteyen öğrenciler için daha nitelikli ve derinlikli çalışma imkânı yaratacağını yazar (2004:1-2). Bu entelektüel faktörlerin yanı sıra disiplinde çekirdek bir içeriğin oluşumunu zorunlu kılan dışsal faktörler de bulunmaktadır. Eğitim politikalarındaki dönüşümler sosyoloji müfredatında öğrencilere kazandırılmak istenen yetenek ve erdemler hakkında standartlar belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sosyolojiye giriş dersleri, sorunları ve çözümleri hakkında eskiden bu yana yapılan tartışmalarda çekirdek bilgi önemli bir yer tutmuştur. Örneğin McGee vd. sosyolojiye giriş derslerinde öğretilenlerin yanlış bir içeriği oluşturduğunu, “alternatif yaklaşımlar belirlemede yapılması gereken ilk işin, öğrencilerin neyi bilip anlamaları gerektiği konusunda karar verilmesi” olduğunu vurgulamışlardır (1985:25). Benzer öneriler, bu tezde başvurulan literatürün büyük çoğunluğunda yapılmıştır. Ancak paradoksal biçimde sosyolojide uzlaşma hakkında bir uzlaşmayı da bulmak zordur. Son on yıllarda sosyolojiye giriş müfredatında ve metinlerinde çekirdek içeriğin varlığı ve niteliği ile ilgili üç farklı yaklaşımın geliştiği söylenebilir. Bunlardan ilki, sosyolojide dikkate değer bir çekirdeğin bulunmadığı düşüncesidir. Wagenaar’ın araştırmasında 301 sosyologtan sosyolojiye giriş derslerinde kapsanması gereken en önemli 5 başlık, kavram ve yeteneği sıralamaları istenmiştir. Sonuçta “toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik” gibi başlıklar, “sosyolojik imgelem” gibi kavramlar ve “eleştirel düşünce” gibi yetenekler vurgulanmış ise de tüm kategorilerdeki en yüksek uzlaşma %9,5’tir. Türkiye’de konu ile ilgili bazı bulgulara Kasapoğlu’nun araştırmasından ulaşılabılır. Kavram ve başlık düzeyinde olmasa da sosyologların sahip olması gereken özellikler ile ilgili olarak akademisyenlerin algıları bu konuda fikir vermektedir. Nitekim araştırma sonuçlarına göre, sosyologların sahip olması gerektiği düşünülen ilk özellik %70,7 gibi büyük bir oranla “eleştirel bakış açısı” olarak gösterilirken, ikinci sırada “ötekiden yana tavır” yer almıştır. İlginç olan da “bilimsel değerlere göre çalışma” ve diğer bilimsel nitelikleri merkeze alan özelliklerin %1’lik bir uzlaşmaya bile sahip olmamasıdır (Kasapoğlu, 2014). Ders kitabı sosyolojisindeki kavramlar üzerinde uzlaşmayı araştıran Keith ve Ender, “sosyoloji metinlerde içerildiği biçimde bir bilim ise disiplinin giriş düzeyindeki temsilleri bir grup çekirdek kavrama dayanan, kalıcı ve metinler arası düzeyde ortaklaşmış bir dile sahip olmalıdır” varsayımına dayanmaktadır (2004a:21). Böylece 1940’larda ve 1990’larda yazılmış toplamda 35 sosyolojiye

giriş kitabındaki kavramları, metinler-arası uzlaşma ve bunların zaman içindeki değişimleri üzerinden incelemiştir. 1940'lardaki metinlerin, toplam 1568 kavram içerisinde, üzerinde %100 uzlaştıkları 11 adet kavram vardır, 90'ların metinlerindeki 2273 kavramın da 11 tanesi üzerinde konsensüs vardır. Her iki dönemden metinlerin üzerinde %100 uzlaştıkları yalnızca 2 kavram tespit edilmiştir. Üstelik üzerinde uzlaşılan kavramların sayısı ile metinlerin sayısı arasında ters bir orantı bulunmaktadır (2004a:25). Bu da sosyoloji ders kitaplarının çekirdek içeriğinin birbirinden farklı olduğu ve ders kitabı sosyolojisinin daha bireysel nitelikte yazıldığı anlamına gelmektedir.

İkinci bir yaklaşım, disiplinin çekirdeğinin “zihinsel bir alışkanlık” olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre disiplini bütünleştiren ve diğer bilimlerden ayıran unsur, “toplumsal dünyayı görmek ve analiz etmek” üzere sosyolojinin benzersiz yoludur (Ballantine vd. 2016:155). Yaklaşım, Mills'in “sosyolojik imgelem” kavramını merkeze almaktadır. Bu aynı zamanda Collins'in (1998) “sosyolojik göz” adını verdiği perspektife de atıf yapar. Collins “sosyolojik gözün” sosyal aktivizm ile birlikte sosyolojinin önemli bir bileşeni olduğunu yazar (1998:3). Bu yaklaşıma göre sosyolojiye giriş dersleri, sosyolojik materyalin genelini kapsamaktan vazgeçmeli, disiplinin alanların zayıf bir toplamı olduğunu vurgulamalıdır (Ballantine vd. 2016:157). Sosyolojik çekirdeğin bu tür bir perspektif tarafından temsil edilmesi Olzak (1981), Leming (1990) ve Schweingruber (2005) tarafından da savunulmuştur. Leming (1990) sosyolojik perspektifin kavramlardan daha öncelikli kılınması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak sosyolojik perspektifin, özellikle de Mills'in sosyolojik imgeleminin buğulu ve totolojik olduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır (Davis, 1995:182). Profesyonel söylemin, bu kavram hakkında “eleştirel düşünce” boyutu dışında pek de spesifik olmadığını vurgulandığı ve kavramın öğrencilerce karışık şekilde algılandığının tespit edildiği bir çalışma Eckstein vd. (1995) tarafından sunulmuştur.

Üçüncü bir yaklaşım da hâlihazırda sosyolojinin anahtar çekirdek bir içeriğe sahip olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda birkaç kavram ve başlıktan ibaret listeler de, daha geniş kapsamlı olanları da sunulmuştur (Ballantine vd. 2016:155). En geniş kapsamlı liste, her ne kadar standart yoksunu ve problemlili ise de sosyoloji ders kitaplarındaki içeriğin kendisi olarak sunulmuştur çünkü bu yaklaşıma göre metinler her şeye rağmen görece bir ortaklığa sahiptir ve bu da sosyolojinin -öyle ya da böyle- çekirdek bir içeriği barındırdığını gösterir. Ancak bu içeriğin sorunlarının araştırmalar ile bulgulanmış olması bir tarafa disiplinin kendi standartları ile belirlenmediği, tutarsız olduğu ve daha çok piyasa ilişkilerince zaman içinde meydana geldiği unutulmamalıdır. Üstelik bu araştırmanın bulgularının da gösterdiği üzere ders kitaplarındaki benzerlik içerikten ziyade yapıya dayanmaktadır. Yani metinlerin başlıklar-konular düzeyinde bir benzerlik sergilemeleri, kesinlikle içerik (yani

sunulan bilgiler ve kullanılan dil) konusunda bir benzerlik sergileyecekleri anlamına gelmemektedir. Diğer yandan kuvvetli şekilde belgelenmiş beş adet araştırmanın giriş derslerinde öğretilmesi gerektiği biçiminde en kısa liste de Davis (1983) tarafından sunulmuştur. Nitekim Davis'e göre "önemli sosyoloji" olarak öğretilen birçok şey "belirsiz, totolojik ya da ideolojiktir" (Davis, 1983:209). Bu sebeple de giriş derslerinde "entelektüel olarak uyarıcı" nitelikteki bir niceliksel malzemenin kullanılmaması için bir sebep yoktur. Davis, sosyolojiye giriş derslerinde standartlaştırma aracılığıyla empirik sonuçların öğretilmesinin aynı zamanda uzun ve haricî metodoloji derslerine gerek olmadan yarar sağlayacağını yazmıştır. Bunlar "oldukça doğru, kolay gösterilebilen, nedensel sistemler hakkında ve sosyolojik olan, düşünmeyi teşvik eden" araştırmaların sonuçları olmalıdır (Davis, 1983:189). Ferguson, ASA'nın lise sosyoloji ders standartlarını da buna dâhil etmektedir ve farklı kaynaklardan sosyolojinin çekirdek bilgisini temsil eden 12 kategori listelemiştir (2016:168). Ferguson da sosyolojik perspektifi merkeze alan bir taslak üzerinden "sosyolojik göz, sosyal yapı, sosyalleşme, tabakalaşma, sosyal değişim ve yeniden üretim" kavramlarını *aslî* kavramlar olarak sunmuştur (*ibid*:170).

Disipliner sorunların sosyoloji eğitiminde yarattığı önemli bir problem olarak çekirdek bilgi eksikliği, genel olarak yaklaşımlar tarafından kabul edilmektedir. İlk yaklaşımda sosyolojinin çekirdek bilgisinin yokluğu (varsa da çok kısıtlı olduğu) ya da böyle bir çekirdek tanımlama girişiminin imkânsızlığı vurgulanmaktadır. İkinci yaklaşım, bir zihinsel alışkanlık olarak sosyolojik perspektifi önerirken üçüncü yaklaşım bu perspektifi de kapsayan farklı boyutlarda çekirdekler tanımlamaya/sunmaya çalışmaktadır. Bu tartışmalardaki eleştiri ve öneriler, diğer yandan eğitim sisteminden kaynaklı zorlayıcı faktörler bazı önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Daha yukarıda sözü edilen ASA'nın lise sosyoloji standartları bunlardan biridir. ASA, liselerde sosyoloji dersinin standartlarını belirleme işine 1998'de başlamış ve nihai müfredatı 2014'te *ASA National Standards for High School Sociology* adıyla yayınlamıştır¹¹. Burada amaç lise seviyesindeki öğretime temel sağlayacak asgarî içeriği tanımlamaktır (Ferguson, 2016:165). Benzer adımlar İngiltere ve Avustralya'da da atılmış, sosyoloji öğretimi için gereken standartların belirlenmesine yönelik tartışmalar olumlu sonuçlarını vermeye başlamıştır. Burada disiplinin parçalı yapısından kaynaklı problemleri gidermenin yolu olarak organizasyon gücünün devreye girmesi zorunluluğuna işaret edilebilir. Çünkü Davis'in ifadesiyle ders kitaplarındaki ve genel olarak sosyoloji öğretimindeki sorunlar yalnızca ihmalkârlığın sonuçları değildir (Davis, 1983:189). Fuchs ve Turner'ın ileri sürdüğü

¹¹ <http://www.asanet.org/teaching-learning/resources-high-school-sociology>

üzere ders kitaplarındaki kavrayışın aksine disiplinin “olgunlaşmamış” ve “bilimsel olmayan yapısı” ne sosyolojinin görece “genç bir bilim” oluşuna ne de araştırma nesnesinin “kompleks ve tarihsel” oluşuna bağlıdır. Bu konuda Lieberson ve Lynn’in (2002) evrimsel biyoloji ile karşılaştırmalı incelemeleri önemli kanıtlar sunar. Söz gelimi iki disiplinin araştırma nesnelerindeki kompleksiteye bakılabilir. Her iki disiplin de “bağımlı değişkene etkide bulunan neredeyse sayısız koşul ve tesirin” varlığı ile yüzleşmek zorundadır. Evrimsel biyolojinin de nesnesi “tarihsel” niteliklere sahiptir ve öngörü üzerinde yükselen bir bilimsel girişim değildir. Tıpkı sosyoloji gibi evrimsel biyoloji de normatif problemlerle boğuşmuştur ve boğuşmaktadır. Buna rağmen evrimsel biyoloji sosyolojiden ve diğer sosyal bilimlerden çok ötede bir gelişim sağlamıştır (2002:10). Buradan çıkarılacak sonuç başta bilimsel girişim konusundaki algılar merkezde olmak üzere ciddi bir zihinsel ve organizasyonel dönüşümün gerekliliğidir. Sorunun aslı kaynağı “sosyolojik üretim üzerindeki organizasyonel kontrol örüntüleridir” (Fuchs ve Turner, 1986:148).

3.2.5. İlerleme, Kümülyasyon ve Trend

Ders kitabı sosyolojisindeki disiplin imajının bir diğer bileşeni, sosyolojinin kümülatif ve ilerleyici bir bilim olduğu vurgusudur. Zald, en başta ilerleme ve kümülyasyon kavramlarının iki farklı anlama geldiğini ifade etmektedir. İlerleme (progress) kavramı, “daha iyi bir anlayış ve daha üstün gerçek iddiaları” ile ilişkilidir, bu da “daha iyi yöntem, yeni gözlem teknikleri, daha kesin ve estetik ifade biçimleri ile olayların daha tatmin edici yorumlanması” gibi gelişmeleri içermektedir (Zald, 1995:458). Kümülyasyon ise ilerleme ve gelişme ile ilişkili olarak “izah sistemlerinin daha kapsayıcı ve üniter” hale gelmesine atıf yapar. Nitekim bu da kümülyasyonun “daha üstün teorilerin gerçek iddialarının tutulması, olguların bu teorilere göre asimilasyonu” aracılığıyla gerçekleşmesi anlamına gelir (*ibid*:459). Şu halde kümülyasyon aynı anda hem “yaratıcı” hem de “yıkıcı” biçimde gerçekleşir. Araştırma bulguları izahları sınırlar, daha başarılı izahlar kabul görüp kapsayıcı hale gelirken diğer izahlar (teoriler) terkedilir. Bu tür bir kavrayıştan yola çıkıldığında Keith, en büyük gelişmelerin genel sosyal kuram ve metodoloji alanında yaşandığını vurgulamaktadır. Keith’e göre “sosyal kuramlar, belirsiz evrimsel perspektiflerden organizasyonel yapılar bağlamında birey davranışını izah eden karmaşık çerçevelere” doğru gelişmiştir. Metodolojik açıdan sosyal veriyi incelemek de “basit olasılık tabloları ve korelasyonlardan yapısal eşitlik modellerine, hiyerarşik lineer modellere ve nitel verinin bilgisayar destekli analizine” doğru evrilmiştir. Ancak “teorik ve metodolojik ilerleme, teorik ve metodolojik bütünleşme” anlamına gelmemektedir (Keith, 2000:8). Dolayısıyla, sosyolojinin alt-

disiplin ve yaklaşımlarındaki önemli ilerlemeler, disiplinin kümülatif niteliğini beslememektedir. İşte sosyolojinin parçalı yapısının bir diğer önemli ve olumsuz sonucu da burada ortaya çıkmaktadır. Eğer sosyoloji paradigmatik bir konsensüs üzerinde yükselseydi, ilerleme “paradigmatik uzlaşılar ve varsayımlar ile ilişkili problemler ileri sürme ve çözme” etkinliği aracılığıyla gerçekleşecekti (Zald, 1995:468). Bu Kuhn’un “problem çözme” biçiminde tanımladığı “normal bilim” pratiğidir. Ancak disiplinin bu konsensüsten mahrum oluşu kümülasyonun disiplin çapında değil, ancak alt-disiplinler ve dar akademik topluluklar içinde gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Tam bu noktada Zald sosyolojinin adhokratik yapısından (alt-disiplinlerin farklı problem ve çekirdek bilgileri olmasından) ileri gelen bir diğer problemin, disiplinin “büyük toplumsal olaylardan ve geniş entelektüel akımlardan” etkilenmesi olduğunu yazmaktadır (*ibid*:468). Bu noktada sosyologların temel problemlerini ele alış biçimlerinde bir yanlışlık olduğu vurgulanmaktadır. Bu yanlışlık sosyolojik araştırmadaki “trend ve süreksizlik” açısından ele alınmalıdır. Bir başka makalesinde Zald, sosyolojideki büyüme ve problem değişimlerinin hayret verici hızına işaret etmektedir. Sosyologlar çok hızlı bir şekilde kavramlar ve uzmanlıklar üretmekte, aynı hızda problemleri ele almakta ve bırakmaktadırlar. Zald’a göre bu sorun da diğerleri gibi sosyolojinin araştırma nesnesi itibariyle dışsal tesir altında olmasından değil, sosyolojinin zayıf ve gelişmemiş bir disiplin olmasından ileri gelmektedir (Zald, 1991:175). Bu, Davis’in disiplinindeki “zamana bağlı tutarsızlık” dediği şeydir. Buna göre “sosyologlar olarak bizler kümülatif hiçbir şey üretmeyiz ve ne zaman iyi bir şey bulsak ya onu terk ederiz ya da kurutulmuş metodolojiye çeviririz” (1994:180). Bu anlamda Davis “prestij, demokrasi, otoritaryanizm, kanaat önderleri, kültürel gecikme, rol çatışması, anomi, benliğin sunumu” vb. sosyolojideki önemli problem ve araştırma konularının nasıl demode hale geldiğini yazmaktadır. Ardından problemi şöyle vurgulamaktadır:

“Bunların hepsi modası geçmiş fikirlerdir. Fakat neden? Yanlış oldukları için mi? Bundan şüpheliyim. (...) Bizler fikirleri ne reddeder ne doğrular ne de genişletiriz. Sadece onlardan sıkılırız ve bazı son moda yeniliklere döneriz.” (Davis, 1994:181).

Bu problem sosyoloji algısında ve öğretiminde de ciddi bir yarıklık oluşturmaktadır. Nitekim süreksizlik ve problemlerin sistemli ele alınamamasından ötürü disiplinin toplum imajında bilimselliği geri planda kalırken, sosyolojinin çekiciliği toplumsal problemlerdeki dalgalanmaya bağımlı hale gelmektedir. Stephan ve Massey azınlık problemleri, çatışma, artan suç oranları ve şehir sorunlarının sosyolojiye olan talebi arttırdığına işaret etmekte ve sosyoloji öğrencilerinin gözündeki bu disiplin imajı yüzünden sosyolojinin araştırmacı pratiğine ve bu pratiğe yönelik derslere dair ilginin baştan düşük olduğunu vurgulamaktadırlar (Stephan ve Massey, 1982:425).

4. BÖLÜM

YAPI VE İÇERİĞİN ANALİZİ

4.1. SORUNU VURGULAMAK: ÖRNEK BİR VAKA

Sosyolojinin kümülatif bilgi gövdesi olarak ele alınıp alınamayacağı tartışmaları bir tarafa, ders kitabı sosyolojisinde yılları bulan bir süreç sonunda en azından disiplin sunumlarında bir gelişimin sağlanması beklenebilir. Disiplinin güncel araştırma pratiği ve sorunları ile ilgili hâlihazırdaki eleştiri ve tartışmalar disiplin üzerindeki etkisini belli ülkelerde göstermeye başlamışken 1930’lardan bu yana ders kitabı pratiği ile meşgul olan Türk sosyoloji yazınının hiç olmazsa disiplin ile ilgili bu gelişmelere bir yanıt göstermesi de beklenmelidir. Ancak bu çalışmada incelenen 30 yılı aşkın bir süreçte yazılmış kitapların ve disiplin imajlarının akışı sonunda karşılaşılan ilk *yeni* bilgi, sosyoloji ve toplumbilim kavramlarının aynı anlamda kullanılmasının yanlış olduğu iddiasıdır. Burada elbette ilk akla gelen soru, sosyolojinin Türkçe karşılığının “toplumbilim” sözcüğü olagelmesinin ne tür bir problem teşkil ettiği bir tarafa, bunun 2000’lerden sonra anlaşılmasının disipline ne tür bir katkı sağlayacağını beklediğidir. Okuyucular olarak Türk sosyologlarının on yıllardır toplumbilim sözcüğünü yanlış bir şekilde sosyolojinin yerine kullandıklarını öğrenmemizin gerekçesi olarak Sezal (2002) ve Bahar (2009) tarafından sosyolojinin “toplum bilimlerinin bir parçası” olarak değil, genel bir “toplum bilimi” olarak algılanmasına sebep olması gösterilmektedir. Sezal toplumbilimi kavramının “insanı ve toplumu inceleyen bilimler kümesinin hepsine atfedilecek bir genelleme” olabileceğini söylemektedir (2002:6). Bahar, Sezal’ın bu gerekçelendirmesini kabul ederek *yanlış* başka bir kaynağa daha atıfta bulunarak tespit etmeye çalışmaktadır. Game ve Metcalfe’nin *Passionate Sociology* adlı kitaplarının Türkçe çevirisindeki ilgili kısımda şu ifade yer almaktadır:

*“Ders kitabı sosyolojisi, onun asıl niteliğinden emin olmayan öğrencilerin karşısına çıktığı zaman, kendinden emin bir biçimde, ‘toplumbilimi’ havası atan bir tanım yapar.”*¹² (Bahar, 2009:4).

---

¹² “When textbook sociology encounters students ensure of its nature, it confidently distributes a definition, something bland like ‘the science of society’.” (Game ve Metcalfe, 1996:1).

Buradaki en temel hata, esas metinde “toplumun bilimi” olarak geçen ifadenin Bahar’ın alıntı yaptığı çeviride Türkçede sosyoloji sözcüğünün karşılığı olan “toplumbilimi” kavramı ile karşılanmış olmasıdır. Bu sebeple Bahar, sosyolojinin toplumbilimi ile aynı anlama gelmediğini bu ufak hataya dayanarak savunmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken asıl nokta, Game ve Metcalfe’nin “sosyolojiyi” değil, “ders kitabı sosyolojisini” (textbook sociology) kastediyor olduklarıdır. *Passionate Sociology*, tanıtımında da dendiği üzere, hâkim ders kitaplarına bir meydan okuma ve sosyolojiye yeni yaklaşım yollarını teşvik etme amacıyla yazılmıştır. Bahar’ın alıntılacağı pasajda da yazarlar birçok ders kitabında sosyoloji sözcüğünün disiplin adı altında, sanki gerçek dünyada sabit bir şeye tekabül ediyormuşçasına kullanılmasını eleştirmekte, bir sayfa sonra da sosyolojinin bizzat araştırdığı sosyal ilişkilerce belirlenmiş olduğunu vurgulamaktadırlar (1996:2). Bu daha yukarıda incelenen çalışmalarda yer alan “iki sosyoloji arasındaki uçuruma” yönelik temel eleştirinin aynısıdır. Game ve Metcalfe’nin alıntısı yapılan cümlelerdeki amacı “sosyolojinin” “toplumbilimi” ile karşılanamayacağını göstermek değil, tıpkı bu tezde de kabul edildiği üzere, sosyolojinin sabit bilimsel bir girişim olduğu algısının yanlışlığını göstermektir. Buradaki esas ironi de yazarların bu cümlelerinin Bahar’ın pratiğine dönük birinci elden bir eleştiri olmasında gizlidir.

Peki, bu tartışma ders kitabı sosyolojisi hakkında neler gösterebilir? İlk işaret edilmesi gereken şey, sosyoloji ders kitabı yazma pratiğindeki temel bir sorun olarak bireysellik ve karışıklıktır. Nitekim 80’li ve 90’lı yılların metinlerinde görülmeyen bu tartışma 2000’li yıllarda dile getirilmeye başlamıştır. Söz gelimi, Bahar’ın metniyle aynı basım tarihli bir diğer metinde (Suğur, 2009:4) “sosyoloji terimi toplumbilim terimiyle, sosyal terimi de toplumsal terimi ile eşanlamlıdır ve birbirlerinin yerine kullanılabilirler” denmektedir. Aynı ifadeler daha eski bir metinde de (Özkalp, 1993:1) yer almaktadır. İkinci olarak işaret edilmesi gereken nokta da bunun neden bir hata olduğu hakkındaki savunmada gizlidir. Sezal tıpkı ekonomi, tarih ya da siyaset bilimi gibi sosyolojinin de toplum bilimlerinin bir parçası olduğunu ve bu yüzden genelleştirici bir adlandırmanın yanlış olduğunu söylemektedir. Fakat sosyoloji ile sosyal bilimlerdeki ilişki konusunda Sezal’ı önceleyen metinlerin büyük çoğunluğu zaten aynı vurguya sahiptir. Söz gelimi Tan (1981:7), Tolan (1993:10) ve Doğan (2008:21) sosyolojinin sosyal bilimlerdeki yeri konusunda Sezal ile hemfikirdirler. Sosyolojinin diğer sosyal bilimleri içine alacak biçimde bir genişlikte düşünülmesinin sakıncaları vurgulanırken, sosyolojinin konusu ve ilgi sahasının genişliği başlı başına bir problemdir. Bu sebeple sosyolojiyi tanımlamanın neden kendi içinde bir sorun olduğu açıklık kazanır. Örneğin Sezal iktisat, tıp, hukuk ve tarih alanlarına değin geniş bir sahada belirleyici etken ve aslı izah olarak sosyolojiyi gösterirken (2002:5) zaten sosyolojinin sınırlarını diğer sosyal bilimleri de içine alacak

şekilde genişletmiş olmaktadır. Bu da en temel kavram olan “sosyoloji” sözcüğü örneğinde, ders kitaplarındaki sosyolojinin diğer sosyal bilimlerle ilişkisi ve sosyolojinin büyük bir genişlikte tanımlanması arasındaki tutarsızlıktan ötürü bir gerilim yaratmaktadır. Sosyolojinin bu problemleri ile ilgili uzun tartışmalar ve ders kitaplarındaki bu sorunlar açısından düşünüldüğünde disiplin, Sezal’ın ifade ettiği şekilde bir “yol haritası” olmaktan ziyade aldatıcı bir “define haritası” gibidir.

Birkaç metnin örnek bir durum üzerinden karşılaştırıldığı bu tartışma bile, ders kitabı sosyolojisinin temel birtakım özellikleri ve problemleriyle Türkiye’de nasıl yeniden üretildiği hakkında başlangıç için ipuçları sunmaktadır. Yalnızca buradaki tartışmadan, sosyoloji ders kitaplarında rastlanabilecek birkaç önemli problem tespit edilebilir:

- Öğrencilere sosyoloji disiplinini tanıtmak gibi önemli bir işleve sahip olan bu metinler, en temel kavramlarda bile sıklıkla uzlaşmazlığa düşmektedirler. Bu yalnızca yazarlar ile ilgili bir sorun değil, aynı zamanda disiplinin organizasyonundaki temel ve derin problemlerin de bir yansımasıdır.
- Bu yüzden özellikle bazı metinlerde temsiller, disiplinin yazarın zihnindeki algısından fazlasıyla etkilenmektedir.
- Dolayısıyla metinler-arası düzlemde sosyolojinin son derece dağınık, bireysel ve kopuk sunumlarına rastlanmakta, bir tür *disipliner bilgi kirliliği* meydana gelmektedir.

Söz konusu problemler detaylı bir şekilde sunulup tartışılacaktır. Bu bölümde, Türkiye’deki ders kitabı sosyolojisinin temel özelliklerini ve bulgularını tartışmadan önce farklı düzeylerde elde edilen bulgular sunulacaktır.

4.2. BAŞLIK YAPISININ ANALİZİ

4.2.1. Genel Başlık Yapısı

Türkiye’de 1980-2015 arasındaki 40 yıla yakın dönemde, sosyolojiye giriş kitaplarında başlıklar düzeyinde ciddi bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir. 1980-99 dönemi metinleri ortalama 287 sayfa ve 13 başlıktan oluşmaktadır. 2000’lere doğru metinlerin ortalama hacimlerinde bir artış meydana gelmiş ise de (287’ye karşı 345) başlıkların ve giriş bölümü sayfalarının ortalama sayılarında önemli bir farklılık gözlenmemektedir.

Tablo 3. Temel Veriler

	<i>Toplam Sayfa</i>	<i>Giriş Başlığı Sayfa</i>	<i>Ana Başlık</i>	<i>Temel Başlıklar</i>	
1980-1999 (N=16)	Minimum	153	20	5	7
	Maksimum	525	223	25	38
	Ortalama	286,75	81,38	13	18
2000-2015 (N=14)	Minimum	150	49	5	6
	Maksimum	779	186	30	35
	Ortalama	344,71	79,29	15,21	22,79

“Ana başlıklar” daha çok yazarların konuları sınıflandırma tarzlarına ve sosyolojiye yaklaşımlarına göre kitaplarını bölümlere ayırdıkları üst birimlerdir. “Temel başlıklar” ise metinler-arası yaygınlığa sahip olan daha spesifik konular ile ilgili bir sınıflandırmadır. Bu spesifik başlıklar Tablo 4’te detaylı bir şekilde listelenmiştir. Bu başlıklar kitapların ilgili dizinlerine, birincil ve ikincil başlıklara dayanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4’tekiler ağırlıklı olmak üzere ve sınıflandırılmayan başlıklar ile birlikte toplamda 85 farklı başlık ayrıştırılmıştır ve elbette yalnızca giriş bölümlerindeki daha alt düzey başlıklarla birlikte bu sayı yüzü aşmaktadır. 1980-99 dönemindeki farklı başlıkların sayısı 67 iken, bu sayı 2000’lerde 61’e düşmüştür. Sınıflandırılmış başlıklar içerisinde, üzerinde en yüksek uzlaşma bulunanlar Tablo 5’de listelenmiştir. Giriş başlıkları, doğal olarak büyük uzlaşmalarla iki dönemde de yer alırken, ilk dönemde *toplumsal değişme* başlığı bir sonraki en yüksek uzlaşma sahiptir. *Toplumsal tabakalaşma* ve *kültür* başlıkları ile birlikte, ikinci dönemde %80 ve üzeri uzlaşma sahip 3 başlık bulunmaktadır. 1980-99 dönemindeki başlıkların 28’i (%41,8) yalnızca tek bir kitapta yer almış tekil başlıklar iken, 2000-15 döneminde tekil başlıkların sayısı 26 (%42,6) olarak tespit edilmiştir. Bu sayısal değerler iki dönem arasındaki değişimlerin önemsiz derecede az olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan ilk dönemde hiç yer almayan başlıkların sayısı 18, ikinci dönemde de 24’tür. Başlıklar üzerindeki uzlaşma oranlarında da küçük bir artışa rastlanmaktadır. Böylece her iki dönemde de ortak olarak yer alan başlıkların oranı %70,6 ($n=60$) olarak gözlenmiştir. Ancak bu oran içerisinde giriş başlıkları dışında %90 ve üzeri uzlaşma sahip herhangi bir başlık yoktur. %80 (24 kitap) ve üzerinde uzlaşmış başlıkların oranı %4’e bile ulaşmamaktadır ($n=3$). Bir diğer husus, bazı başlıkların bir sonraki dönemde yer almaması ile ilgilidir. Söz gelimi *norm*, *bütünleşme*, *sosyal ilişki* veya *sınıf* gibi başlıkların birinci dönemde yer alıp ikincisinde yer almaması, yazarların birincil ya da ikincil derecede başlıklar kullanmaması ile ilgili olabilir. *Toplumsal küme* gibi başlıkların “eskimesi” dışında

Tablo 4. Sosyolojiye Giriş Metinlerinde Başlıkların Dağılımı

	1980-1999		2000-2015			1980-1999		2000-2015	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
GİRİŞ					SOSYAL KURUMLAR				
Teori	16	100	14	100	Devlet	1	6,3	1	7,1
Yöntem	12	75,0	11	78,6	Aile	10	62,5	10	71,4
TOPLUMSAL SÜREÇLER					Bilim-Teknoloji	1	6,3	0	0
Gelişmişlik, Az Gelişmişlik	1	6,3	1	7,1	Din	4	25,0	5	35,7
Kültür	11	68,8	12	85,7	Eğitim	6	37,5	9	64,3
Norm, Değer	2	12,5	0	0	Ekonomi	4	25,0	6	42,9
Otorite, Güç	1	6,3	0	0	Hukuk	0	0	3	21,4
Sistem	2	12,5	0	0	Sağlık	0	0	1	7,1
Bütünleşme	4	25,0	0	0	Siyaset	5	31,3	7	50,0
Sosyal İlişki	3	18,8	0	0	SOSYAL PROBLEMLER				
Organizasyon	1	6,3	1	7,1	Gecekondu	1	6,3	1	7,1
Planlama	3	18,8	0	0	Sapma, Suç	6	37,5	6	42,9
Sosyal Kontrol	6	37,5	3	21,4	Sosyal Çözülme	2	12,5	0	0
Tabakalaşma	12	75,0	13	92,9	Şiddet	0	0	3	21,4
Cinsiyet	0	0	1	7,1	Yoksulluk	0	0	2	14,3
Rol	2	12,5	4	28,6	Terör	1	6,3	0	0
Yapı	8	50,0	5	35,7	TOPLUM TÜRLERİ				
Sosyalleşme	11	68,8	9	64,3	Bilgi Toplumu	0	0	2	14,3
Yabancılaşma	1	6,3	1	7,1	Sanayi Toplulukları	4	25,0	0	0
DEĞİŞİM, HAREKETLİLİK					Şehir ve Köy Toplulukları	1	6,3	0	0
Göç	0	0	3	21,4	TOPLUMSAL YAŞAM				
Kentleşme	3	18,8	5	35,7	Bilgisayar ve İnternet	0	0	1	7,1
Küreselleşme	0	0	6	42,9	Birey	4	25,0	4	28,6
Modernleşme	5	31,3	1	7,1	Boş Zaman	1	6,3	2	14,3
Nüfus	6	37,5	4	28,6	Çalışma Hayatı	1	6,3	1	7,1
Değişme	14	87,5	11	78,6	Gençlik	1	6,3	1	7,1
Gelişme	2	12,5	1	7,1	Kadın	1	6,3	1	7,1
Mobilite	6	37,5	4	28,6	Medya, İletişim	2	12,5	1	7,1
Kalkınma	1	6,3	0	0	SOSYAL KATEGORİLER				
KOLEKTİVİTE					Topluluk	2	12,5	0	0
Etnisite	0	0	1	7,1	Grup	9	56,3	7	50,0
Örgütler	1	6,3	1	7,1	Küme	2	12,5	0	0
Sivil Toplum	0	0	2	14,3	Sınıf	1	6,3	0	0
Davranış	3	18,8	3	21,4	Statü	3	18,8	4	28,6
Toplumsal Hareketler	1	6,3	1	7,1	Çevre	3	18,8	4	28,6

“grup” ve “statü” gibi *Sosyal Kategori* başlıkları 2000’li yıllarda da geçerliliğini koruyan temel sosyolojik konulara aittir. Ancak söz gelimi *bilim ve teknoloji* gibi sürekli güncelliğe sahip bir konunun daha eski metinlerde yer alıp yenilerinde bulunmuyor olması ilginç bir husustur. Diğer yandan *küreselleşme ve bilgisayar* gibi konular da metinlere 2000’lerden itibaren girmeye başlamıştır.

Tablo 5. İlk %10’da En Çok Uzlaşılan Başlıklar

1980-99 (n=16)			2000-2015 (n=14)		
Başlık	Frekans	Yüzde	Başlık	Frekans	Yüzde
Giriş	16	100	Giriş	14	100,0
Toplumsal Değişme	14	87,5	Tabakalaşma	13	92,9
Tabakalaşma	12	75,0	Kültür	12	85,7
Yöntem	12	75,0	Yöntem	11	78,6
Kültür	11	68,8	Aile	10	71,4
Toplumsallaşma	11	68,8	Eğitim	9	64,3
Aile	10	62,5	Toplumsallaşma	9	64,3

Tablo 5’teki verilere göre Türkiye’deki sosyolojiye giriş metinlerinin başlık yapılarında *aile, kültür, tabakalaşma, toplumsal değişme, toplumsal grup* ve *sosyalleşme* konularının önemli bir yere sahip olduğu ve yıllara göre önemli bir uzlaşma ile işlendiği görülmektedir. Farklı uzlaşma seviyelerinde olmalarına rağmen belli başlı toplumsal kurumlar (aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve din) ile ilgili başlıkların da belli bir kalıcılığı bulunmaktadır. Ancak sosyal sorunlar gibi oldukça önemli bir alanın Türkiye’deki sosyolojiye giriş kitaplarında pek yer etmemesi çarpıcıdır. Bu özellikle *yoksulluk* ve *kadın* başlıkları için geçerlidir. Yoksulluk sorununun doğrudan bir başlıkla ve ancak %14’lük bir uzlaşıyla 2000’li yıllarda konular arasına girmesi dikkat çekicidir. Kadınlar ve kadınların toplumsal sorunları genellikle *toplumsal cinsiyet* ve *aile* başlıkları altında işlenmekte ise de, kadınlarla ilgili doğrudan bir başlığa yalnızca Suğur’un metninde (2009) rastlanmaktadır. Toplumsal çözülme ile ilgili başlıkların da 2000’li yılların metinlerinde yer almadığı görülmektedir.

Tablo 6’daki veriler kategorilerdeki başlık ve alt başlıkların her bir gruptaki toplam başlık sayısına oranlarını göstermektedir. *Diğer Başlıklar* kategorisi, herhangi bir sınıflandırmaya alınamayan başlıklardır. Bu başlıkların en çok yer aldığı kitabın Şener’in metni (1998) olduğu görülmektedir. Diğer kitaplardan farklı bir yapısı bulunan ve görünüşe göre daha bireysel olan metnin bu başlıkları arasında *Batıda Bilim ve Medeniyet, Ahlâkın Sosyal Yönü, İslam Toplumu ve Değişim* gibi başlıklar

bulunmaktadır. Benzer bir farklılık Tuna'nın (2012) metninde de görünmektedir. Ancak bu kitaptaki farklılık konuların *değişme, kurumlar* vb. kategorilerle bölünmesinden ziyade “sosyolojinin çalışma alanları” adı altında başlıkların tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 6. Başlık Kategorilerine Ait Oranlar Ve Değişimleri

KATEGORİ	1980-99	2000-15	TOPLAM
Giriş	11,20	11,21	11,21
Toplumsal Süreçler	28,22	22,42	25,43
Değişim, Hareketlilik	15,35	15,70	15,30
Kolektivite	2,07	3,59	2,80
Sosyal Kurumlar	12,86	18,83	17,03
Sosyal Problemler	3,73	5,38	4,53
Toplum Türleri	2,07	0,90	1,51
Toplumsal Yaşam	4,15	4,93	4,74
Sosyal Kategoriler	7,05	4,93	6,03
Çevre	1,24	1,79	1,51
Diğer	7,08	6,73	5,6
Toplam	100	100	100

Tablo 6’da özetlenen veriler, ders kitaplarındaki “yapısal inşa” hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Kategorilerin toplam başlık hacmindeki oranlarına bakıldığında bir dönemden diğerine önemli değişikliklerin olmadığı göze çarpmaktadır. Bu da kitaplarda hangi konuların ne oranda yer alacağına dair belli bir şablonun kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu şablonun kaynağının başka ders kitapları olduğunu anlamak zor değildir. Bunun en kolay yolu, sosyolojiye giriş metinlerinde öğrenciye hangi konuların ağırlıklı olarak sunulduğuna bakmaktır. Türkiye’deki sosyolojiye giriş metinlerinde bileşenleri ağırlıklı olarak kullanılan kategoriler “toplumsal süreçler”, “kurumlar” ve “değişim” kategorileridir. Bu kategorilere ait oranların bir dönemden diğerine en yüksek oranlar olduğuna dikkat edilmelidir. Diğer yandan “kolektivite”, “toplumsal problemler”, “sosyal kategoriler” ve “çevre” gibi sosyolojideki önemli araştırma ve problem alanlarının en azından birincil başlıklar düzeyinde gerekli yeri bulamadıkları görülmektedir. Üstelik en az yer alan kategorilere ait oranların da iki dönemde birbirlerine yakın değerler almaları, ders kitaplarındaki başlık organizasyonlarında benzerlik biçiminde tanımlanan izomorfizmin kaynağının yine ders kitapları olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2.2. Giriş Başlıkları

Giriş başlıkları, oldukça farklı uzunluklarda ve genellikle belli bir düzeni izlemeyen bölümlerdir. Bu araştırmada “giriş başlığı” ifadesi yalnızca kitapların açılış bölümlerini değil, aynı zamanda “sosyolojiye giriş” konseptine uygun içerik ve başlıkları da içerdiğinden (bazı başlıkların son bölümlerde olması gibi) metin içinde dağınık halde de bulunabilmektedirler. Söz gelimi sosyolojinin ne olduğu ile ilgili tartışmalar, çeşitlilik ve uzlaşmazlıklarla birlikte çoğunlukla kitapların başlangıç bölümlerinde sunulurken kimi metinlerde bu tür içeriklerin yüzlerce sayfa sonra yer alabildiği görülmektedir. Bu durum, yazarların kendi üsluplarını sosyolojiye giriş metinlerine yansıtılmalarının bir problem olarak görülmemesinin sonucudur. Dolayısıyla disiplinler temelindeki bir standart eksikliğinin ilk hissedilebileceği yerlerden biri hangi konuların nasıl içerileceği konusundaki bu çeşitliliğindir. Giriş başlıklarında belli türden konular bir araya getirilerek sosyoloji ve misyonu hakkında genel bir izlenim yaratmak amaçlanır. Bu konular belirli ve ayrıştırılabilir bir düzen oluşturmamakla birlikte, toplamda bir “giriş” başlığının içeriğini meydana getirecek şekilde bir şablona sahiptirler. Bu içeriği şu şekilde sınıflamak mümkündür: Temel tanım ve kavramlar, tarih, sınırlar, farklılaşma, isim ve yaklaşımlar ile yöntem konuları. Bu bileşenlerin kitaplarda hangi oranda bir ortaklıkla yer aldıkları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Giriş Başlığı Bileşenlerinin Dağılımı

	1980-99		2000-15		TOPLAM	
	F	%	F	%	F	%
Tanım	15	93,75	14	100	29	96,67
Tarih	11	68,75	13	92,86	24	80
İsimler	13	81,25	13	92,86	26	86,67
Kuram/Ekol	8	50	8	57,14	16	53,33
Sınırlar	9	56,25	8	57,14	17	56,67
Farklılaşma	8	50	6	42,86	14	46,67
Yöntem	12	75	11	76,67	23	76,67
Türkiye’de Sosyoloji	5	31,25	7	50	12	40

“Temel tanım ve kavramlar” bilim ve sosyolojinin tanımlanıp ilişkilendirilmesi, birtakım terimlerin tanıtılması amacını güderler ve tüm metinlerin %97’sinde yer alan bir içeriktir. Sosyologların farklı sosyoloji algılarına göre “bilimsellik” ya da “özgün sosyolojik perspektif” (sosyolojik imgelem) gibi temalar etrafında şekillenir. Tarihsel içerik, kendi içinde birkaç bileşene sahiptir. Bunlar “sosyoloji öncesi toplum düşüncesinin”, “bilimsel ve sosyolojik düşüncenin” ve kısmen de “Türkiye’de

sosyolojinin” gelişimleri ile ilgili bir tarih bilgisi sunarlar. Tarihsel içerik, farklı detay ve vurgulara rağmen sosyolojiye giriş kitaplarında oldukça yaygındır (%80) ve bunun en önemli sebeplerinden biri sosyolojik (nesnel) düşünceyi sosyal felsefenin (öznel) düşüncesinden ayırt etmektir. Bu, sosyolojinin bilimselliğini ve elbette özgünlüğünü vurgulayan meslekî söylemin bir parçası olarak gerek “kurucu figürlere” gerekse de “bilimsel düşünce” temasına dayanılarak geliştirilmiş bir tarihsel anlatıdır. Sınır belirleyici içerik de tarihsel içeriğe paralel biçimde sosyolojinin diğer sosyal bilimlerle olan ilişkisini ve onlardan farklılıklarını göstermek üzere ortaya çıkmaktadır. Farklılaşma hakkındaki içerik, sosyolojinin uzmanlaşması ve konusunun genişliği sebebiyle farklı alt-disiplinlere ayrışmasını işlemektedir. İsimler ve yaklaşımlar/ekoller hakkındaki içerik de bazen tarihsel içerikte bazen de kendilerine ait başlıklar altında ele alınmaktadır. Yöntem konusu da diğerleri gibi belli bir standarda sahip olmadığı halde metinlerin büyük kısmında bu içeriği oluşturan bileşendir. Bu konuların içerik ve hacimleri, daha ileride görüleceği üzere, yazarların kendi üslup ve sosyoloji algılarına göre farklılıklar taşımaktadır. Ancak bunlar biçimsel düzeyde giriş başlıklarını oluşturan temel bileşenlerdir. Bileşenlerin dağılımlarındaki dönemsel farklılıklara bakıldığında ciddi bir değişimin gerçekleşmediği görülmektedir. Bu, yazarların sosyolojiyi tanıtmak üzere daha eskiden gelen bir şablonu sürdürdüklerine işaret etmektedir. Bileşenler üzerindeki uzlaşma da çeşitlilik sergilemektedir. Sosyolojinin ve temel kavramların tanıtıldığı bölümlerdeki doğal uzlaşmanın haricinde, yazarların %80’i sosyoloji tarihi ve %86,67’si önemli isimler ile ilgili başlıklara metinlerinde yer vermişlerdir. Bu da bazı yazarların sosyologlar hakkında temel bilgilerin ve onlara ait kavramların bulunduğu herhangi bir başlığı açmadıkları anlamına gelir. Bunun dışında sosyolojinin yöntemi ile ilgili konularda da önemli bir uzlaşmanın olduğu görülmektedir. Ancak teori ve yaklaşımlara, sosyolojinin uzmanlık alanlarına ve diğer sosyal bilimlerle ilişkilerine dair bölümlerde uzlaşma çok daha azdır.

4.2.3. İsimler

Buraya kadar, yazarların genel olarak belli bir giriş konseptini ve buna ait bir şablonu korudukları görülmüştür. Kitapların genelinde ele alınan konular ve bunların sıralanışına bakıldığında bir tür benzerliğin olduğu fark edilebilir ve bu Best ve Schweingruber’ın (2003) söz ettikleri “metinsel izomorfizmi” doğrular niteliktedir. Ancak bu iyi kötü uzlaşma, konu içeriğe geldiğinde yerini oldukça yoğun bir bireyselliğe bırakmaktadır. Bu kısımda başlıklar odağa alındığından, bu bireyselliği daha iyi görebilmek üzere belki de en iyi yol önemli isimler hakkındaki başlıkları incelemektir. 1980-2015

yılları arasında incelenen 30 kitapta toplam 85 isim hakkında başlık açılmıştır. Bu isimler Antik Yunan filozoflarından Ortaçağ Avrupa ve İslam düşünürlerine, modern batı filozoflarından nihayet klasik ve çağdaş sosyologlara değin oldukça çeşitlilik göstermektedir. Hangi isimden ne kadar söz edileceği tamamen yazarın sosyolojiye ve disiplinin tarihine dair algısına dayanmaktadır. Kimi yazarlar, söz gelimi sosyologları kendi adlarına ait başlıklar altında incelemektense farklı konular içinde onlara atıflar yapmayı ya da haklarında birer paragrafı geçmeyen özet bilgiler sunup geçmeyi tercih etmişlerdir. Bazı yazarlar da sosyologlar hakkında detaylı bilgiler verip disipline katkılarını ve onlara yöneltilen eleştirileri ayrı başlıklar halinde tartışmayı uygun bulmuşlardır. Kimi yazarlar, söz gelimi İbn Haldun ile birlikte Ahmed Cevdet Paşa ve Naima'nın adını zikrederken, kimileri de Yunus Emre ve Şeyh Bedrettin'e işaret etmişlerdir. Yazarların tercihlerindeki bu serbestlik birçok içerik kategorisinde gözlemlenen eğilime bir örnektir. Önemli isimleri başlıklar altında inceleyen metinlerin toplam sayısı 26'dır (%86,67). Bu oldukça yüksek bir uzlaşma oranı olmasına rağmen asıl önemli olan kriter, sosyolojiyi tanıtırken bahsi edilen isimlerin bir standarda dayanıp dayanmadığıdır. Tablo 8, her bir dönemde metinlerin farklı oranlardaki uzlaşma aralıklarına kaç ismin karşılık geldiğini göstermektedir.

Tablo 8. *Dönemlerdeki Uzlaşma Dilimine Göre İsim Başlıklarının Kümülatif Yüzdeleri (Sadece Başlık Açan Yazarlar)*

1980-99 (n=13)			2000-15 (n=13)		
Uzlaşma	F	% (Küm.)	Uzlaşma	F	% (Küm.)
100%	0	0	100%	3	6,25
90%	0	0	90%	2	10,42
80%	2	3,08	80%	0	10,42
70%	1	4,62	70%	0	10,42
60%	1	6,15	60%	2	14,58
50%	1	7,69	50%	1	16,67
40%	0	7,69	40%	0	16,67
30%	7	18,46	30%	4	25
20%	4	24,62	20%	4	33,33
10%	8	36,92	10%	8	50
< 10%	41	100	< 10%	24	100
Toplam	65		Toplam	48	

“Uzlaşma” sütunlarında gösterilen oranlar ilgili dönemdeki metin sayısına göre gruplandırılmıştır. Oranlar tek bir kitap (-%10) ile gruptaki kitapların tamamı (%100) arasında değişmektedir. Frekans (f) sütununda da bu oranlara karşılık gelen isim başlığı sayısı gösterilmektedir. Bir gruptaki metinlerin

%70 uzlaşıyla bir içeriği barındırması, bu içeriğin kitapların en az %70'inde yer aldığı anlamına gelmektedir. Örneğin 1980-99 dönemi metinlerinde “%70” kategorisi (yani %70-80 aralığı), en az 10 kitapta (başlık açan 13 kitabın %77'si) ne kadar içeriğin ortak şekilde yer aldığını göstermektedir. 1980-99 dönemindeki sosyolojiye giriş metinleri toplam 65 isme (tüm dönemlerdeki isimlerin %76,47'si) başlık ayırmıştır ve bu sayı 2000-15 metinlerinde 48'e (%56,47) düşmektedir. Bu da ilk dönemdeki 17 ismin, bir sonraki dönem metinlerinde hiç yer almadığı anlamına gelmektedir. Bu isimler arasındaki sosyologlardan örneğin Baldwin, Dilthey, Gumplowicz, Le Bon ve Von Wiese'nin adları sayılabilir. İlk dönemdeki metinlerde de sosyoloji için önemli olan Blumer, Coser, Habermas, Homans, Smelser ve Tocqueville gibi isimlerin yer almadığı görülmektedir. Eğer Tablo 8'deki metinler-arası uzlaşya bakılacak olursa, 1980-99 dönemindeki metinlerin en az %90'ında ortak olan (çekirdek) bir isme rastlanmamaktadır. Metinlerin en az %70'inde 3 başlık (başlıkların %4,62'si), 5 başlık da metinlerin en az %50'sinde yer almıştır (tabloda metinlerin %50'si ve yukarısında toplam 5 ismin bulunduğu dikkat ediniz). Ancak çarpıcı olan, başlıkların %63'ünün birden fazla metinde yer almayan özgün (tekil) isimlere ait olmasıdır. Yani 41 ismin her biri yalnızca tek bir kitapta zikredilmekte, başka bir kitapta yer almamaktadır. İkinci döneme bakıldığında da isimlerin %26 oranında azaldığı görülmektedir (65'e karşı 48). Başlık sayısındaki bu azalmayla birlikte ikinci grupta bazı isimler belirgin bir uzlaşıyla yer almışlardır. Metinlerin en az yüzde 90'ında 5 isim (%10,42) bulunmaktadır. Bu da birinci dönem metinlerinde yüksek uzlaşıyla hiçbir isim bulunmazken ikinci dönemde metinlerin 5 adet çekirdek isim üzerinde uzlaştıkları anlamına gelmektedir (bkz. Tablo 9). Tek kitapta adı geçen isimlerin oranında da ufak bir azalma gerçekleşmiştir. Tekil başlık sayısındaki değişimin anlamlı olup olmadığını anlamak üzere yapılmış Mann-Whitney testinin sonuçları aşağıdadır.

Hipotez 1: “Güncel metinlerde tekil başlık bileşenlerinin sayısı azalır” (H_0 : Grup medyanlarının eşitliği, $p > .05$).

Tekil İsim				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=13)		2000-15 (n=13)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	81.5	-.165	.869
41	0	24	1			

2000-2015 dönemi metinlerinde bir önceki döneme göre gözlemlenen tekil isim oranındaki azalmanın istatistiksel olarak anlamlı bir trendi yansıtmadığı görülmektedir ($p = .869$). Dolayısıyla sıfır hipotezi reddedilememiş ve bireysel başlık kullanımında azalmayı öngören hipotez doğrulanamamıştır.

Buradan çıkarılacak sonuç, her ne kadar birkaç isim üzerinde yüksek uzlaşma sağlanmışsa da 2000’li yılların metinlerinde bir önceki bireysellik trendinin korunduğudur. Sosyoloji ve disiplinin tarihi için önemli görülen isimlerin büyük oranda yazarların kendi tercihleri biçiminde metinlere girdiği anlaşılmaktadır. Söz gelimi ilk gruptaki yazarların bazıları Proudhon ya da Schmoller’e sosyolojik düşünce tarihinin bir parçası olarak yer verirken diğer metinlerin hiçbirinde bu isimlere rastlanmamaktadır. Daha ilginç olan ise Ogburn, Mills, Mead gibi sosyolojinin önemli isimlerine ayrılmış başlıklara aynı anda iki kitapta rastlanmazken, Aristoteles ve Platon gibi sosyoloji tarihi ile dolaylı yoldan ilişkileri bulunan filozofların daha fazla uzlaşma ile yer almasıdır. Bir sonraki dönemde de yazarların bireysel tercihlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Gurvitch, Giddens¹³, Homans, Le Play, Simmel ve Smelser gibi sosyologlara ait başlıkların başka metinlerde yer almamaları ilginçtir. Elbette her iki dönemde de önemli bir uzlaşma ile metinlerde yer alan sosyologlar bulunmaktadır. Bu sosyologlara ayrılan başlık sayılarının iki grupta çok az değişikliğe uğradığı tespit edilmiştir. Dönemlere göre metinlerde en yüksek uzlaşma ile yer alan sosyologlar Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. *Başlık Sayısına Göre İlk %10’daki Sosyologlar (Sadece Başlık Açan Yazarlar)*

1980-99 (n=13)			2000-15 (n=13)			Toplam (n=26)		
	F	%		F	%		F	%
Comte	11	84,6	Comte	13	100	Comte	24	92
Durkheim	11	84,6	Durkheim	13	100	Durkheim	24	92
Marx	10	76,9	Saint-Simon	13	100	Marx	22	85
Weber	9	69,2	Marx	12	92,3	Weber	21	81
Saint-Simon	7	53,8	Weber	12	92,3	Saint-Simon	20	77
Spencer	5	38,5	Spencer	9	69,2	Spencer	14	54
Pareto	4	30,8	İbn Haldun	8	61,5	İbn Haldun	11	42
Parsons	4	30,8	Pareto	5	38,5	Pareto	9	35
Simmel	4	30,8	Parsons	5	38,5	Parsons	9	35

Tablo 9’da ilk dikkat çeken husus, 1980-99 dönemi metinlerinde en çok ortaklığa sahip isimlerin bir sonraki dönemde daha yüksek bir uzlaşma ile ulaşmasıdır. Tüm zamanlarda en yüksek uzlaşma ile metinlerde yer alan isimler Comte, Durkheim, Marx, Weber ve Saint Simon olarak görünmektedir. Türkiye’de sosyolojiye giriş kitaplarında, disiplinin gelişimi ve temelleri ile ilgili içerikteki en ağırlıklı isimler disiplinin “kurucu figürleri” olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci dönem listesinde daha

¹³ Giddens, daha ileride de görüleceği üzere, Türkiye’deki sosyolojiye giriş metinlerinde en çok başvurulan üçüncü ders kitabı yazarıdır. Ancak disiplinler çalışmalarına referanslar yapılmakla birlikte sosyoloji için önemli bir isim olarak çalışmalarını ve fikirlerinden yalnızca tek bir metinde (Tuna, 2012) söz edilmektedir.

aşağıda bulunan bazı isimlerin 2000-15 döneminde adeta “yeniden keşfedildikleri” söylenebilir. Özellikle Saint-Simon’un ikinci grupta %100’lük bir uzlaşıyla çekirdek isimler arasına girdiği görülürken, İbn Haldun’a ait başlıkların büyük oranda arttığı da görülmektedir (%23’e karşılık %61,5). Parsons ve Pareto’ya ayrılan başlıklar eşit miktarda dağılmış ve görüldüğü üzere pek değişikliğe uğramamıştır. Bu iki sosyolog görece düşük uzlaşma seviyelerinde (daha az kitapta) yer almışlardır. Son derece önemli olan iki sosyoloğun, Marx ve Weber’in, ikinci grupta daha yüksek seviyede uzlaşıyla yer almaları bir diğer önemli husustur. Bu liste başlık sayılarına dayalı olduğundan sosyologların adıyla başlık açılmamış metinlerde de listedeki isimler Comte ve Durkheim ağırlıklı olmak üzere belirli oranlarda referans almışlardır. Elbette buradaki bir başka problem, referansların birincil ya da ikincil kaynaklara ne oranda dayandığıdır. Bunun için de referans ve sitasyonların analizi önemli bilgiler sunacaktır.

4.2.4. Değerlendirme

Sosyolojiye giriş kitaplarında konu başlıklarının incelenmesi, öğrencilere “sosyolojinin kapsamı” olarak sunulanlar hakkında oldukça önemli bilgiler sunar. Ancak içeriğin farklı dönemlerde incelenmesi yazarların sosyoloji hakkındaki algılarının metinleri ne kadar bireysel bir girişim halinde belirlediğini ortaya koymaktadır. Oldukça standart birkaç başlık dışında metinlerin tamamında ortak olarak bulunan bir içeriğe rastlanmaması, neyin önemli olup olmadığı konusundaki disiplinler standart yokluğunun ve bireyselliğin ilk işaretidir. Bu sorunun birinci düzeydeki başlıkların kendi içinde detaylı şekilde incelenmesiyle daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik uzlaşma düzeyi ne olursa olsun içeriğin kendisi bu uzlaşmayı yansıtmayabilmektedir. Söz gelimi sosyolojinin gelişimi için yazarların %80’inin “tarih” içerikli başlıklar açtığı görülmektedir. Ancak bu içeriğin kapsamı son derece değişkendir. Kimi yazarlar yalnızca sosyolojinin doğduğu dönemdeki şartlara kısaca değinip doğrudan kurucu figürlere geçmeyi yeğlerken kimi yazarlar da “bir insanlık tarihi” anlatısını tercih etmektedirler. Bunlar *öylesine* farklılıklar değildir ve karşılaştırmalı incelendiklerinde, farklı disiplin profillerinin bir yansıması oldukları görülebilir. Schrecker, Fransız ve İngiliz sosyolojiye giriş kitaplarını karşılaştırdığı çalışmasında Fransız metinlerinin diğerlerinden çok daha hacimli ve çok başlıklı bir “sosyoloji tarihi” içeriği barındırdığını ortaya koymuştur. Çünkü Fransız sosyolojisinde “tarih” önemli bir bileşen olarak disiplinin öğretiminde yer almaktadır¹⁴ (Schrecker, 2008:204).

¹⁴ Bir Fransız sosyoloji metninde (Mariette, 2004) kuruculardan ekollere değin bu anlatının yüz sayfadan fazla bir içeriğe denk düştüğü görülebilir. Anglo-Amerikan metinlerinde ise genel olarak bu içerik kısaca bir başlık altında sosyolojinin ve sosyolojik düşünce biçiminin ne olduğu ile birlikte işlenmektedir. Metinler (örneğin

Dolayısıyla bu, Türkiye’de ilk sosyoloji metnlerinin Fransız kökenli olmasından ve yazarların çoğunlukla bir önceki yazarların izinde gitmesinden kaynaklı bir durum olabilir. Ancak bu yine de içerikteki bireyselliği açıklamamaktadır. Söz gelimi, tek bir metinde adı geçen isimlerin sayısında bir değişimin olmaması yazarların hâlâ sosyoloji tarihi için kimlerin önemli olup olmadığı konusunda bir mutabakata sahip olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla metinler aracılığıyla sosyolojiyi tanıyan öğrencilerin bir kısmı Pareto’nun disiplin için oldukça “önemli işler” çıkardığını öğrenmekteyken bir kısmı Pareto’nun adının zikredilmediği bir sosyolojiye giriş dersi alabilmektedirler. Bu durum aynı zamanda Marx, Spencer ve Simmel gibi önemli isimler için de geçerlidir. Benzer bir durumla, sosyoloji tarihindeki akımların sınıflandırılmasında karşılaşılmaktadır. “Aksiyonalist Teori”, “Birleşimci Okul”, “Biyolojik Okul”, “Coğrafya Okulu”, “Darwinci Okul”, “Demografya Okulu”, “Fenomenoloji”, “Frankfurt Okulu”, “İrkçi Okul”, “Genetik Strüktüralizm”, “Kozmolojik Okul”, “Formel Okul”, “Mekanist Okul”, “Realist Yaklaşım”, “Toplumbilimi Okulu”, “Sosyobiyojoloji”, “Üniversalist Okul”, “Zoolojik Okul” gibi onlarca adlandırma içinde yalnızca birkaçının en fazla iki metinde geçtiği ve diğerlerinin yalnızca tek bir metinde yer aldığı görülebilmektedir. “Frankfurt Okulu” veya “Fenomenoloji” gibi sosyoloji tarihi içinde önemli akımlara ek olarak “Feminizm” veya “Postyapısalcılık” gibi akımlar da aynı durumdadır¹⁵.

Sosyolojiye giriş metinlerini diğer bilimlerdeki örneklerle kıyaslayan çalışmalarda tespit edilen bir başka sorun daha bulunmaktadır. Bu da neyin hangi sırada öğretileceği noktasında düğümlenmektedir. Stephan ve Massey, diğer bilimlerde öğrencilerin *başlangıç* konularının son derece ilksel bir içerikten, yani ilgili bilim dalının erken bulgularına dair konulardan oluştuğunu söylemektedirler. Bunlar fizikte Newton mekaniği, kimyada inorganik bileşikler ve onların öğeleri ile biyolojide hücrenin tanımı ve kavranması gibi son derece temel ve aynı zamanda başlangıç düzeyindeki öğrenciler için *basit* konulardır. Son olarak bu konular disiplinlerdeki güçlü mutabakata dayanmaktadırlar (Stephan ve Massey, 1982:428). Sosyoloji metinlerinde böylesi bir içeriği en fazla andıran konu “Sosyolojinin ilgi sahasının tanımlanması” olabilir. Bu da “toplum” kavramının ne olduğu ve nasıl incelenebileceği konusundaki içeriktir. Ancak bu konudaki oldukça belirsiz ve mutabakata dayanmayan içerik sosyolojinin söz konusu yapısal sorunlarının en önemli yansıması olmaktadır. Kurtz ve Maiolo’nun 1960’larda gözlemledikleri (ve hâlâ geçerli olan) “bilim

---

Macionis, 2012) hemen ardından, söz gelimi “sosyolojik araştırma” gibi sosyolojiye giriş müfredatı için daha aslı konulara devam etmektedir.

¹⁵ Metinlerdeki kuramsal yaklaşımların bir karşılaştırması için daha ileride bkz. Tablo 33.

felsefesine” dair içeriğin sosyoloji metinlerinde yoğun olması bir başka probleme işaret etmektedir. Sosyolojinin bilimselliği, içeriği ve yöntemi ile diğer sosyal bilimlerden ayrılması (sınırlar) ve uzmanlık dallarına bölünmesi (farklılaşma) ile ilgili konular sosyoloji ders kitaplarına özgü bir içerik gibi durmaktadır. Ancak Kurtz ve Maiolo’nun da ifade ettiği üzere “sosyologlar bilim felsefecisi değildirlirler” (1968:39) ve sosyoloji öğrencileri, üzerinde uzlaşmış net kavramlar ve konularla disiplinler birikime hazırlanmaktansa değişik disiplin ve ilgi sahası tanımları, gereksiz detaylandırılmış tarih anlatıları ve bir başka metinde yer almayan ama yazarın “önemli” bulduğu isimlerle tanışmayı sürdürmektedirler. Üstelik Stephan ve Massey’in vurguladıkları konu sıralaması bakımından hiçbir trend de gözlemlenmemektedir. Sosyolojinin ilgi sahasının ve sınırlarının tanımlandığı başlıkların ilk sırada olması gibi bir eğilim var ise de bazı yazarlar doğrudan “sosyoloji tarihi” ya da “sosyoloji ve diğer sosyal bilimler” gibi konularla giriş yapmaktadır. Bazı yazarlar “bilim nedir” sorusu ile başlayıp “yöntem” konusu ile devam ederken, kimileri de detaylı bir “sosyoloji tarihinden” sonra “kuram ve ekoller” konusuna girebilmekte ve sosyolojinin etrafıca tanımlanmasına ihtiyaç duymamaktadırlar.

Görüldüğü üzere başlıkların incelenmesi, ilk bakışta, sosyolojiye giriş metinlerindeki standart ve bireysellik sorunlarının basit bir şekilde anlaşılmasında etkilidir. İlk bakışta fark edilemeyen ve zahmetli bir veri toplama süreci ile ortaya çıkabilen diğer içerik bileşenlerinin incelenmesi de bundan sonraki başlıklarda yer almaktadır.

4.3. REFERANS VE SİTASYONLARIN ANALİZİ

Bu incelemede sosyolojiye giriş metinlerindeki kaynaklar (referanslar) ve giriş başlıkları altında yapılan alıntılar (sitasyonlar) birbirlerinden ayrı iki aşamada incelenmekte ve hep birlikte değerlendirilmektedir. Buradaki amaç, Türkiye’deki metinlerin referans ve sitasyon trendlerini anlamaya çalışmak ve bunu yapmak üzere her iki bileşeni temel niteliklerine ayırıştırarak incelemektir. Başlıklarla ilgili incelemede elde edilen bulguların gösterdiği üzere, bu metinlerin görünürdeki benzerlikleri içerik düzeyinde büyük farklılıklara dönüşmektedir. Sosyolojiye giriş metinlerinde referanslar düzeyinde de benzerliklerin yerlerini çeşitliliğe bıraktığı vurgulanmıştır (Babchuk ve Keith, 1995:215). Başka bir eleştiri, diğer bilimlerdeki metinlerle kıyaslandığında sosyolojiye giriş metinlerindeki karşılaştırılabilir referansların yalnızca marjinal düzeyde kaldığına yöneliktir (Keith, 2000:7). Sitasyonlar ile ilgili olarak da Hedley ve Taveggia, sosyolojiye giriş metinleri yazarlarının orijinal çalışmalardan ziyade ikincil kaynaklardan alıntı yapmak biçiminde bir

taktiğe başvurduklarını vurgulamışlardır (1977:113). Sonuç olarak ders kitaplarındaki içeriğin niteliğine doğrudan tesir edebilecek olan referans ve alıntıların kapsamlı bir incelemesi disiplinin özsunumuna dair önemli bilgiler sunmaktadır ve bu araştırma özelinde ayrıca Türkiye’deki sosyolojiye giriş kitaplarının niteliklerini açığa çıkarmaktadır.

4.3.1. Veri Analizi

Referansların kapsamlı bir incelemesini yapmak üzere toplamda 30 ders kitabı yazarının kaynakçalarında sundukları farklı tür ve güncellikteki metinler çeşitli niteliklerine göre kodlanmıştır. Kaynakçalarda sunulan referanslar, kaç kere alıntılındığına bakılmaksızın her bir kitap için yalnızca bir kere kodlanmıştır. Yazarların birbirinden farklı kitap dizaynları ve referans sunma alışkanlıklarından dolayı kitap sonlarındaki kaynakçalardan farklı olarak “bölüm sonu” kaynakçalarında referanslar tekrar edebilmektedir (örneğin “a.g.e.” biçimindeki sitasyon ifadeleri). Bu tür listelerdeki her kodlanan referans tek tek not edilmiş ve tekrar kodlanmamaya çalışılmıştır. Sitasyonlardan farklı olarak referanslar kitapların bütününe ele alacak şekilde incelenmiştir ve bu sayede hem sitasyonlara yer vermeyen yazarların incelemeye dâhil edilmesi hem de Türkiye’deki “ikinci sosyolojinin” başvuru kaynaklarına dair genel bir betimleme amaçlanmıştır. Bu sayede dönemler arası değişimlerin nicel verilere dayanan bir dökümünü yapmak ve bunları karşılaştırmalı şekilde incelemek mümkün hale gelmiştir.

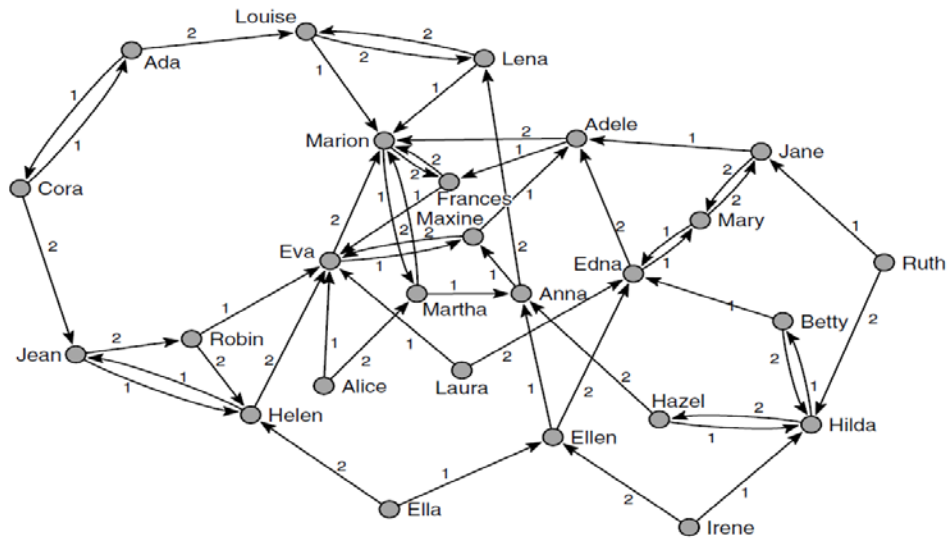
Referans ve sitasyonların dönemlere göre normal olmayan dağılımlara sahip oldukları görülmüştür. Parametrik testlerin “normal dağılımlı örneklem” gerektiren temel varsayımı ihlal edildiğinden grup ortalamalarının karşılaştırılmasına yönelik t-testleri yapılamamaktadır (Abbott, 2017:246). Dolayısıyla gerek genel gerekse de spesifik kategorilerdeki verilerin analizinde, ilgili kategorilerde grup medyanlarını dikkate alan ve normal dağılımı varsaymayan non-parametrik Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

4.3.2. Referans Ağlarının (Network) Analizi

Bugün yapısal analiz (structural analysis) olarak da adlandırılan ve bilgisayar destekli gelişmiş bir saha haline gelen sosyal ağ analizinin (social network analysis) kökenleri sosyometrik analizin buluşuna dek izlenebilmektedir. Bu analizlerde temel prensip, bireyler (ya da gruplar) arasındaki sosyal bağların networkünün “sosyal yapıyı” oluşturmasıdır. Dolayısıyla bu tür analizlerde

davranışları, tutumları ya da bilgiyi iletmesinden ötürü bireyler (ya da gruplar) arası bağlantılar önem arz etmektedir (De Nooy vd. 2005:3). Ağlar toplumsal varlıklar arasındaki ilişkileri temsil ederler. Toplumsal varlıklar arasındaki gözlemlenebilen bu ilişkiler “arkadaşlık/dostluk gibi duygusal değerlendirmeler, maddî (ürün) ve maddî olmayan (bilgi, tavsiye) varlıkların transferi ya da doğrudan fiziksel etkileşimler” olabilir (Falkowski, 2009:2). Dolayısıyla bu tür analizlerde asıl amaç aktörler arasındaki toplumsal ilişkilerin örüntülerini tespit etmek ve yorumlamaktır (*ibid*:11). Veriler yaygın kabul görmüş algoritmalar aracılığıyla bilgisayar destekli analiz edilir ve görsel temsiller aracılığıyla yorumlanır. Grup yapılarının görsel temsilleri “sosyogram” olarak adlandırılır. Sosyogramlar, sosyal ağları görselleştirmenin temelleri olarak son derece önemli araçlardır (De Nooy vd. 2005:4).

Şekil 3. Sosyogram Örneği

Kaynak: De Nooy vd. (2005:4).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere bir sosyogramda birey ya da grupları temsil eden *düğüm*ler (nodes) ve onları birbirlerine bağlayan *doğrular* (edges/arcs) olmak üzere iki bileşen bulunmaktadır. Örüntüyü daha estetik bir görüntü aracılığıyla sunan sosyogramlar elde etmek üzere ilişkilerin çeşitli nitelikleri (attributes) ve algoritmalar kullanılmaktadır. Birey ya da gruplar arasındaki bağlantılar bir etkileşimi (bilgi ya da hastalık aktarımı) temsil edebileceği gibi bir hiyerarşiyi (güç ilişkileri) veya jeneolojiyi de (soy ağacı) temsil edebilir. Bağlantılar arkadaşlıklardaki gibi *karşılıklı* (undirected) veya bir çalışmayı referans göstermek üzere *yöneltilmiş* (directed) olabilir. Dolayısıyla bir ağdaki bazı

birey ya da gruplara daha fazla yönelim veya aktarım gerçekleşirken bazılarında daha az yönelim bulunmaktadır. Tam bu noktada algoritmalar, grafikteki düğümleri konumlandırmak üzere etkileşimi yüksek düğümleri daha merkezî bir konuma alıp diğerlerini daha çepere itmekte kullanılırlar. Bu tür algoritmalar *force-directed* olarak adlandırılırlar ve Fruchterman-Reingold ile Kamada-Kawai algoritmaları bu türün en yaygın örnekleridir (Falkowski, 2009:52). Bu tezde sosyolojiye giriş metinleri üzerindeki yerli ve yabancı ders kitaplarının etkilerini kolaylıkla gözlemleyebilmek üzere söz konusu bu tekniklerden faydalanılmıştır. Görüleceği üzere Türkiye’deki ikinci sosyolojinin başvuru kaynakları arasında başka yazarlara ait ders kitaplarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Şu halde bu referansların oluşturduğu ağ, aynı zamanda bir etki ağı olarak ele alınmalıdır. Bu etki ağlarının belirli kriterlerle görselleştirilmesi ve değişimlerinin incelenmesi Türkiye’deki sosyoloji imajlarının kaynakları ve dolayısıyla sosyoloji öğretiminin nitelikleri hakkında dikkate değer bilgiler sağlayacaktır.

4.3.3. Etki Büyüklükleri (Effect Sizes)

Son on yıllarda geleneksel “sıfır hipotezi anlamlılık testlerinin” geçerlilikleri ile ilgili tartışmalar, günümüzde “iki istatistik” arasındaki farklılığı vurgulamaya götürmüştür. Burada esas, farklılıkların önemli olmadığı (nonsignificant) “istatistiksel anlamlılık” ile farklılıkların önemli olabileceği “pratik anlamlılık” arasındaki gerilimdir. Bu gerilimin temel dayanağı da anlamlılık testlerinin çoğu zaman farklılıkların büyüklüğü hakkında bir bilgi vermemesidir. Günümüzdeki yazın bu noktada oldukça ikna edici bulgularla ortaya çıkmaktadır (Ellis, 2010; Grissom ve Kim, 2005; Cumming, 2012). Söz gelimi iki bağımsız grup arasında istatistiksel olarak “anamlı olmayan” bir test sonucu, iki grup arasında bir farkın olmadığı anlamına gelmemektedir (Ellis, 2010:4). Burada önem kazanan, farklılıkların pratikte bir önemlerinin olup olmadığıdır. Söz gelimi iki tedavi yaklaşımının sonuçları arasındaki fark (bağımlı değişkenin grup ortalamaları farkı) istatistiksel bir anlamlılık arz etmediği durumlarda bile pratikte büyük bir önem ortaya koyabilmektedir. Bu gerçekten hareketle uzun bir dönemdir “etki büyüklüğüne” (effect size) yönelik indekslerin araştırma raporlarında artan oranda yer aldıkları görülebilmektedir. Etki büyüklüğü farklılığın ne derecede büyük olduğunu gösteren bir indekstir. İstatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın tespit edildiği yerde bu farklılığın ne kadar büyük olduğu sorusunu yanıtlamak üzere kullanılırlar. Buradaki temel nokta istatistiksel olarak farklı olmamanın “farklı olmamak” ile karıştırılmaması gerektiğine yönelik vurgudur. Etki büyüklükleri “ortalama, ortalamalar arası farklılık, yüzde, medyan ya da korelasyon kadar tanıdık olabileceği gibi

Cohen d , regresyon katsayısı” gibi standartlaşmış değerler halini de alabilmektedirler (Cumming, 2012:38).

Farklılıkların, anlamlı olup olmadıklarına bakılmaksızın ne derecede büyük oldukları önemli bir sorundur. Ancak bununla ilişkili bir diğer önemli problem bu büyüklüklerin yorumlanmasında ortaya çıkmaktadır. Etkinin yorumlanmasındaki güçlük, etki büyüklüğünün farklı bağlamlarda farklı anlamlar içerebilmesinden kaynaklanmaktadır ve önemli olarak kabul edilmesi için ne kadar büyüklüğe sahip olması gerektiği sorusu burada devreye girmektedir. Her ne kadar bu soruya ulaşılmış bir yanıt verilmediyse de araştırmanın bağlamının önemli bir payı olduğu, bağlama göre “küçük etkilerin bile anlamlı” olabileceği vurgulanmıştır (Ellis, 2010:35). Etkilerin kıyaslanıp yorumlanabileceği bağlam ilgili alandaki önceki çalışmaların yer aldığı “bilgi birikimidir” (*ibid*:38). Bu “aynı ya da benzer sorular üzerine daha önceki bulguları dikkate alan” meta-analitik düşüncenin de temelini oluşturmaktadır (Cumming, 2012:9). Dolayısıyla, ikinci sosyolojideki gerek referans ve sitasyonlarda ve gerek kavram düzeyinde zamana bağlı meydana gelen değişimlerin büyüklüğünü anlamının yolu değişimleri kendi bağlamında incelemekten geçmektedir.

Referans ve sitasyonlarda gruplara göre dağılımlar parametrik testlerin varsayımlarını ihlal ettiği için, parametrik olmayan etki büyüklüğü indeksleri kullanılmalıdır. Mann-Whitney testi için z değeri kullanılarak hesaplanabilen r etki büyüklüğü ölçüsü Cohen tarafından geliştirilmiştir ve aşağıdaki formül önerilmiştir (Fritz ve Morris, 2012):

$$r = \frac{z}{\sqrt{N}}$$

Bağımlı değişkenlerdeki varyansların ne kadarının bağımsız değişken tarafından “açıklanabildiğini” gösteren bir η^2 (eta-kare)¹⁶ değeri, r^2 biçiminde kolayca elde edilebilir (Fritz ve Morris, 2012:12). Etki büyüklüklerini daha da anlaşılabilir kılan “Ortak Dilde Etki Büyüklüğü” (Common Language Effect Size, kısaca CL), standartlaşmış indeksleri olasılık belirten bir ifadeye dönüştürür¹⁷ (McGraw ve Wong, 1992).

¹⁶ η^2 indeksleri kolay hesaplanabildikleri için yaygındırlar ve etki büyüklüğü değerlerini daha kolay anlaşılır bir değere dönüştürmektedirler.

¹⁷ Bu değer, bir dağılımdan rastgele alınan bir puanın başka bir dağılımdaki rastgele bir puandan daha büyük olacağının olasılığını ifade etmektedir. McGraw ve Wong’un meşhur örneklerindeki $CL=.92$ değeri, rastgele alınmış yetişkin çiftler içerisinde erkeklerin kadınlardan daha uzun olma olasılıklarının %92 olduğunu ifade etmektedir (1992:361).

4.3.4. Referans Türleri

Tablo 10, iki döneme ait sosyolojiye giriş metinlerindeki referansların kaynak türü ve diline göre değerlerini göstermektedir. İlk dönemdeki yazarlar toplam 2904 referansa (tüm referansların %44,7'si) başvurmuşken, ikinci dönemde bu sayı 3594'e yükselmiştir (tüm referansların %55,3'ü). Her iki dönemde de yazarların büyük oranda kitaplara dayandığı görülmektedir. İlk dönem referanslarının %84,3'ü ile ikinci dönemdeki referansların %71,95'ini kitaplar oluşturmaktadır. Bu, toplamda 6498 referansın %77,47'sine karşılık gelmektedir. 1980-99 dönemindeki referansların diğer bileşenlerini 278 makale (%9,57), 107 kitap bölümü (%3,68), 10 tez (%0,34), 53 rapor ve bildiri/konferans sunumu (%1,83) ile 8 medya referansı (%0,28) oluşturmaktadır. 2000-15 dönemi metinlerinde ise makale referanslarının 321 (%8,93), kitap bölümlerinin 430 (%11,96), tezlerin 48 (%1,34), rapor ve tebliğlerin 98 (%2,73) ve medya referanslarının da 111 (%3,09) olduğu görülmektedir.

Tablo 10. *Dönemlere Göre Türkiye'de "İkinci Sosyoloji" Referanslarının Genel Nitelikleri*

1980-1999 (n=16)							
	Makale	Kitap	Kitap Bölümü	Tez	Rapor-Tebliğ	Medya	Toplam
F	278	2448	107	10	53	8	2904
%	9,57	84,30	3,68	0,34	1,83	0,28	100,00
Türkçe				Yabancı			
	F	%		F	%		
	1137	39,15		1767	60,85		
2000-2015 (n=14)							
	Makale	Kitap	Kitap Bölümü	Tez	Rapor-Tebliğ	Medya	Toplam
F	321	2586	430	48	98	111	3594
%	8,93	71,95	11,96	1,34	2,73	3,09	100,00
Türkçe				Yabancı			
	F	%		F	%		
	2396	66,67		1198	33,33		

İkinci dönemdeki referansların yüzdelerine bakıldığında bir önceki döneme göre kitap ve makalelerin oranlarında azalma, buna karşılık kitap bölümlerinin oranında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Toplam referans hacmindeki dönemlere göre değişimlerle ilgili hipotez ve test sonuçları şöyledir:

Hipotez 2: “Güncel metinlerde toplam referans hacmi daha büyüktür” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği, $p < .05$).

Toplam Referans Sayısı				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	97.5	-.603	.547
2904	115	3594	227			

2000-15 döneminde kullanılan referansların toplam sayısında bir önceki döneme kıyasla gerçekleşen artışın anlamlı olmadığı görülmektedir ($p = .547$, $r = .11$). Dolayısıyla, iki döneme ait toplam referans hacimleri arasında bir değişme olmamış ve bir önceki döneme göre güncel metinlerde gözlemlenmesi gereken referans hacmindeki büyümeyi öngören hipotez doğrulanamamıştır.

Kitapların kaynakçalarındaki referansların akademik içeriklerini değerlendirebilmek birçok bakımdan son derece zordur. Yazarların başvurularındaki akademik referansların ağırlığını tespit etmenin en etkili yollarından biri akademik süreli yayınların oluşturduğu kitleyi ayrıştırmaktır. 1980 ve 1990’lardaki referansların toplamında akademik süreli yayın makalelerinin oranı %9,57’dir ($n = 278$). Bir sonraki dönemde makalelerin toplamdaki payının %8,93’e ($n = 321$) gerilediği görülmektedir. Makale referansları ile ilgili hipotez ile kitap ve makale referanslarındaki değişimlerle ilgili test sonuçları aşağıdadır.

Hipotez 3: “Güncel metinlerde akademik süreli yayınlara dönük toplam referans hacmi daha büyüktür” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği, $p < .05$).

Kitap				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	108	-.166	.868
2448	90.5	2586	169.5			
Makale				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	101.5	-.437	.662
278	6.5	321	22			

Test sonuçları göstermektedir ki 2000’lerdeki metinlerin kitap referansları bakımından ($Mdn = 169,5$) bir önceki dönem ($Mdn = 90,5$) ile aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($p = .868$, $r = .03$). En önemlisi, 2000-15 dönemi metinlerindeki makale referanslarında da ($Mdn = 22$) bir önceki döneme ($Mdn = 6,5$) kıyasla anlamlı bir değişimin gerçekleşmemesidir ($p = .662$, $r = .08$). Sıfır hipotezi

reddedilememiştir ve güncel grupta makale oranının artışını öngören hipotez doğrulanamamıştır. Akademik süreli yayınlara dönük referanslar açısından daha güncel metinlerde gözlemlenmesi beklenen artışın gerçekleşmediği görülmektedir. Bu oldukça önemli bulgu, güncel sosyolojiye giriş kitabı yazarlarının özellikle akademik süreli yayınlara dönük başvurularında, daha eski yazarlara kıyasla önemli bir değişiklik yapmadıkları anlamına gelmektedir. Bir diğer husus, yakın standart sapma puanlarının gösterdiği üzere (23,88'e karşılık 24,26) her iki dönemde de makale başvurularındaki çeşitliliğin çok değişmediğidir. Dolayısıyla her iki referans türündeki artan hacim ve simetriye dair öngörüler doğrulanamamıştır. Diğer yandan iki döneme ait en çok referans gösterilmiş 10 akademik süreli yayının bir listesi Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Dönemlere Göre En Çok Referans Gösterilen Süreli Yayınlar

Akademik Yayın	1980-99	
	F	%
American Sociological Review	39	14,0
American Journal of Sociology	25	9,0
Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi	8	2,9
Ankara Üniv. Eğitim Fak. Dergisi	6	2,2
Social Problems	6	2,2
Amme İdaresi Dergisi	5	1,8
Journal of Personality and Soc. Psychology	5	1,8
Revue Française de Sociologie	5	1,8
Sociological Quarterly	4	1,4
Psychological Report	4	1,4
	2000-15	
	F	%
Toplum ve Bilim	13	4,05
American Journal of Sociology	10	3,12
American Sociological Review	9	2,80
Cogito	7	2,18
Birikim Dergisi	6	1,87
Criminology	6	1,87
Ankara Üniv. Eğitim Fak. Dergisi	5	1,56
Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi	5	1,56
Journal of Environmental Education	5	1,56
Qualitative Inquiry	5	1,56

Her iki dönemde referans gösterilen toplam 253 akademik süreli yayın bulunmaktadır. İlk dönemdeki makale referansları bu yayınların toplamının %47,8'ini ($n=121$), ikinci dönemdekiler de %61,3'ünü ($n=155$) barındırmaktadır. Her iki grupta da ortak referans gösterilen süreli yayınların oranı toplamın

sadece %9'unu ($n=23$) oluştururken, yalnızca bir yerde referans gösterilmiş olanlar %65,22'lik ($n=165$) bir orana sahiptir. Ortak dergilere ait makale referansları ($n=185$) toplam makale sayısının %30,9'una tekabül etmektedir. Tablo 11, her iki dönemde referans sayılarına göre ilk sıradaki 10 süreli yayını göstermektedir. İki grupta da ortak olan yayınlardan toplamda en yüksek referansı alanlar sırasıyla şunlardır: *American Sociological Review*, *American Journal of Sociology*, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* ve *Social Problems*.

Tez ve rapor/tebliğ referanslarında önemli bir farklılık tespit edilememesine rağmen kitap bölümleri ve medya referanslarında dikkate değer bir değişim gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 10). Bu kategoriye ait veriler üzerinde yapılan Mann-Whitney testi sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Kitap Bölümü				Mann-Whitney U		
1980-99 ($n=16$)		2000-15 ($n=14$)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	55	-2.381	.017
107	4	430	26.5			
Medya				Mann-Whitney U		
1980-99 ($n=16$)		2000-15 ($n=14$)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	39	-3.159	.002
8	0	111	4.5			

Test sonuçları göstermektedir ki güncel metinlerdeki kitap bölümlerine yönelik referanslar ($Mdn=26,5$) daha eski metinlere göre ($Mdn=4$) anlamlı derecede fazladır ($p=.017$, $r=.43$). Medya referansları da benzer biçimde 2000'li yılların metinlerinde ($Mdn=4,5$) bir önceki döneme göre belirgin şekilde fazladır ($p=.002$, $r=.58$). Görüldüğü üzere Türkiye'de güncel sosyolojiye giriş kitabı yazarları, akademik süreli yayın ve kitap referanslarında eskilere göre anlamlı bir artış söz konusu değilken bir tarafta kitap bölümlerine ve diğer tarafta internet, gazeteler ve dergiler biçiminde medya kaynaklarına önceki döneme göre daha fazla başvuru yapmışlardır.

Genel niteliklerin özetlendiği Tablo 10'da dikkate değer bir başka husus ilk dönemdeki referansların büyük oranda yabancı dildeki kaynaklardan oluşmasıdır. Türkçe kaynaklar ilk döneme ait toplamın %39,15'ini oluştururken yabancı kaynakların oranı %60,85'tir. Bununla ilişkili bir diğer önemli nokta, 2000-15 döneminde Türkçe referansların oranında gerçekleşen ciddi artıştır (%66,7). İki dönem arasında Türkçe ve yabancı dildeki referans hacimlerinin medyan farklarına dayanan test sonuçları şöyledir:

Türkçe Referanslar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	48	-2.661	.008
1137	48.5	2396	138			
Yabancı Referanslar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	91.5	-.852	.394
1767	76.5	1198	38.5			

Türkçe referanslarda bir önceki döneme göre gerçekleşen artışın anlamlı olduğu ($p=.008$, $r=.48$) ancak yabancı kaynaklara yapılan başvurularda anlamlı bir değişimin gerçekleşmediği ($p=.394$, $r=.15$) görülmektedir. Buna göre 2000’li yıllardaki yazarlar, sosyolojiye giriş metinlerinde çok daha fazla Türkçe kaynağa başvurmuşlardır. Zaman içinde Türkçe referanslardaki artışın sebepleri hem önemli başvuru kaynaklarının çevirilerinin yapılması hem de Türkçe yazılmış sosyoloji metinlerinin sayısındaki artıştır. Buradan yola çıkıldığında önceki dönem metinleri yazarlarının daha fazla yabancı dilde kaynaklara dayanmaları anlam kazanmaktadır. Yabancı dildeki referansların en büyük oranını İngilizce kaynaklar oluştururken bunları Fransızca (özellikle 80’li yılların metinleri) ve Almanca kaynaklar takip etmektedir.

Bir diğer önemli detay kitaplardaki referans sayılarının oldukça değişken olmasıdır. Türkiye’de sosyolojiye giriş metinlerindeki referans sayıları ilk dönemde 181,5 ortalamaya sahiptir ve bir kitaptaki minimum referans sayısı 63, en yüksek 518’dir. 2000’li yılların metinlerinde ise ortalama 256 referans bulunmaktadır ve metinlerdeki toplam referanslar 36’dan 617’ye değişmektedir. Bu son derece anormal dağılım bilimsel bir disiplin için giriş kitabı yazarken yazarların belli bir standarda dayanmadıklarının bir başka kanıtıdır. Buradaki standart yoksunluğunu başka bir husustaki nicelik problemi takip etmektedir. Bu problem Türkiye’deki metinlerin referans hacimleri ile ilgilidir. Yukarıda iki grup arasında gözlemlenen toplam referans sayısındaki farklılığın anlamlı olmadığı not edilmişti. Dolayısıyla Türkiye’de sosyolojiye giriş metni yazarlarının zaman içinde başvurdukları referans sayısında istatistiksel olarak önemli bir değişimin gerçekleştiği söylenemez. Sürekli olarak metinlerin gözden geçirilip geliştirildiği Anglo-Amerikan ders kitaplarında referans hacimlerinin büyük bir dönüşüm geçirdiği görülebilir. Söz gelimi 70’lerdeki bir ders kitabının (örneğin Worsley, 1972) kaynakçası toplamda birkaç yüz referansla sınırlı iken bugün piyasadaki önemli metinlerin referansları toplamda 2000’e yaklaşmaktadır. Güncel metinlerdeki referans hacimlerini odağa alan basit bir karşılaştırma bile yapıldığında görülebilir ki yalnızca Giddens (6. edisyon, 2009), Macionis

(13. edisyon, 2012) ve Schaefer'ın¹⁸ (2. edisyon, 2013) metinlerindeki toplam referans hacmi burada incelenen 30 kitabın toplam referanslarının %70'ine yakınına oluşturmaktadır. Bu, sosyoloji disiplini örneğinde nitelikler baz alındığında öğretim stratejilerindeki karşılıklı değişimi anlamak bakımından son derece güzel bir örnektir. Referanslar yalnızca yazarın disiplinler bilgisinin “hacmini” ya da “erimini” göstermenin araçları olarak görülemezler. Metinlerdeki içeriğin entelektüel seviyesi referansların sürekli güncel ve araştırma yazınına odaklı olmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

4.3.5. Referansların “Yaşları”

Referans trendlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir sonraki aşamada başka bir önemli kategori olan “referans yaşlarının” incelenmesi gerekmektedir. Bir referansın yaşı, başvuru kaynağın ders kitabının basım yılına göre ne kadar eski olduğunu ifade etmektedir. Örneğin sosyoloji ders kitabının basım yılına göre son 5 yıllık kaynaklar en güncel referans grubuna dâhil iken, 16 yıl ve daha eski kaynaklar da en eski referans grubunu oluşturmaktadır. Bu sınıflama Spiegel-Rösing (1977) ve Perrucci (1980) tarafından kullanılmıştır. Referansların, buldukları kitapların basım yıllarına göre ayrı ayrı kodlanmaları ile kaynakların yaş gruplarına dağılımları elde edilmiştir. Tablo 12’de kitap, makale ve toplam referans kategorilerinin dört farklı yaş grubundaki dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 12. Üç Kategorideki Referansların Yaş Gruplarına Dağılımları

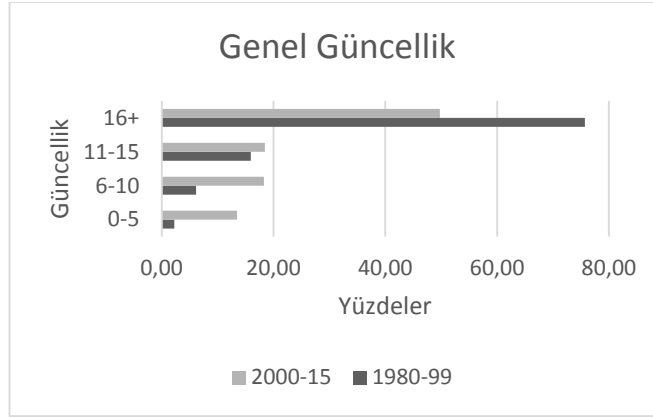
	Referans	0-5		6-10		11-15		≥ 16	
		F	%	F	%	F	%	F	%
1980-99	Kitap	40	1,63	140	5,72	344	14,06	1923	78,59
	Makale	11	3,96	28	10,07	89	32,01	150	53,96
	Genel	65	2,24	178	6,13	462	15,91	2198	75,71
2000-15	Kitap	302	11,69	460	17,8	468	18,11	1354	52,4
	Makale	35	10,9	72	22,43	70	21,81	144	44,86
	Genel	483	13,44	657	18,28	663	18,45	1786	49,69

Burada öncelikle vurgulanması gereken nokta 7 yazarın 0-5 yaş aralığındaki hiçbir referansa başvurmamış olmasıdır. Bu yazarlar içinden 4 tanesi aynı zamanda 6-10 yaş grubundan bir referansa sahip değilken bunlardan biri (Meray, 1982) 11-15 yaş grubundan da herhangi bir referans göstermemiştir (sadece 16 yıllık ve daha eski metinler). 1980-99 dönemi kitaplarındaki en güncel

¹⁸ Bu ders kitabı yazarları, Türkiye’deki sosyolojiye giriş metinlerinin önemli referansları arasındadırlar.

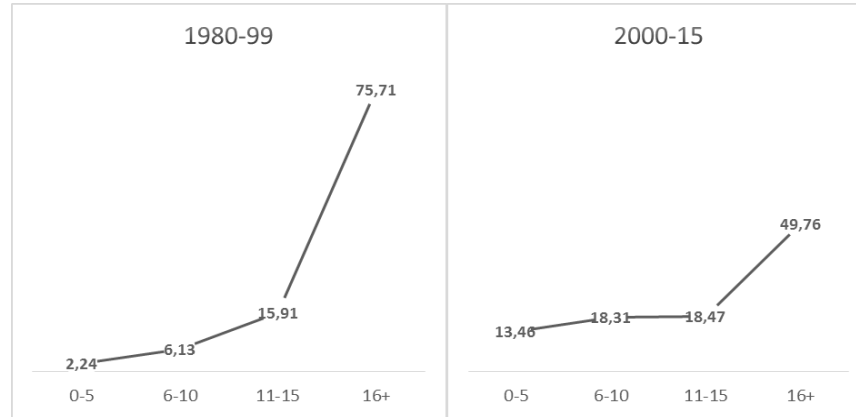
gruptan referansların sayısı 0 ile 21, 2000’li yılların metinlerinde 0 ile 112 arasında değişkenlik göstermektedir.

Grafik 1. İki Dönemdeki Tüm Referansların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Grafik 1’de, dönemlerdeki referansların yaş gruplarına göre dağılımları gösterilmektedir. Her iki dönemde de en güncel yaş grubundan referanslar en düşük, en eski yaş grubundan referanslar da en yüksek orana sahiptir. 2000’li yıllardaki sosyolojiye giriş kitaplarının en güncel yaş kategorisinde bir önceki döneme göre daha fazla referansa sahip oldukları görülmektedir. 0-5 yaş aralığındaki kaynakların toplama oranı ilk grupta %2,24 iken bu oran ikinci grupta %13,44’e yükselmektedir. 6-10 ve 11-15 yaş aralıklarındaki referansların oranları da %18’in üzerinde birbirlerine yakın değerlere ulaşmıştır. Burada önemli olan nokta, 16 yaşındaki ve daha eski metinlerin toplam oranındaki düşüştür (%75,7’ye karşılık %49,7). Söz konusu artış ve düşüşlerdeki trend referans türlerine göre de eş zamanlı gerçekleşmiştir.

Grafik 2, en güncel referanslardan en yaşlı referanslara gidildikçe dönemlere göre gerçekleşen değişimleri göstermektedir. İlk göze çarpan, 2000’li yıllardaki değişimlerin bir önceki döneme kıyasla daha az “dramatik” olmasıdır. Güncel sosyolojiye giriş kitaplarında ilk üç yaş grubundaki değişimler daha düzenli ve uçlar arasındaki farklar daha az olmasına rağmen, referansların yaşları ve ağırlıkları arasındaki doğru orantı genel bir trendi yansıtmaktadır: Kaynaklar eskidikçe toplamdaki oranları da artmaktadır. Daha da önemli olan nokta, ilk üç yaş grubundaki görece düzenli değişmelerin 16 yıldan daha yaşlı referanslara gelindiğinde tam bir kırılmaya uğramasıdır.

Grafik 2. *Dönemlere Göre Referansların Yaş Grupları Oranlarındaki Değişmeler (Genel)*

Tablo 12'deki verilere göre ilk dönemdeki en güncel referansların çoğunluğunu makaleler oluşturmaktadır. Makalelerin yaklaşık %4'ü 0-5 yaş aralığında iken, kitap kategorisindeki en güncel referanslar toplamın %1,6'sını oluşturmaktadır. Aynı eğilim 6-10 ve 11-15 yaş gruplarındaki referanslarda devam etmektedir. En yaşlı referanslara gelindiğinde bu kez eski kitapların oranının eski makalelerin oranını geçtiği görülmektedir. Bu da 1980-99 dönemi yazarlarının daha az güncel kitap ve daha çok güncel makale referansına sahip oldukları anlamına gelmektedir. 2000'li yıllarda ise en güncel yaş grubundaki kitapların oranında büyük bir artış olduğu görülmektedir (%1,63'e karşılık %11,69). Bu kez en güncel yaş aralığındaki makale ve kitapların oranları birbirlerine yakın değerler halini almıştır. Bu yakınlığın diğer yaş gruplarında da sürdüğü görülebilir. Bu durum genel olarak 2000'li yıllardaki referansların yaş gruplarına göre daha düzenli dağılmasından ileri gelmektedir. En eski referans grubunda makaleler kitaplara göre yine daha az bir oranda yer almaktadır. Sonuç olarak 2000'li yıllarda bir önceki döneme kıyasla en güncel yaş grubundan daha fazla, en yaşlı yaş grubundan daha az referans bulunmaktadır. Makale ve kitap referanslarının yaş gruplarına göre değişimleri, genel yaş kategorilerindeki değişimlere oldukça benzer bir seyir izlemektedir.

En güncel ve en eski referansların oluşturduğu iki uçta gözlemlenen dikkate değer değişmelerin anlamlı olup olmadıklarına bakmak üzere yapılan Mann-Whitney U testinin sonuçları aşağıda gösterilmiştir. En güncel yaş grubundaki referanslar odağa alındığında, 2000'li yıllardaki 0-5 yaş arası kaynakların sayısı (Mdn=17,5) bir önceki döneme göre (Mdn=2) istatistiksel olarak fazladır ($p=.002$, $r=.55$). Aynı zamanda, 0-5 yaş grubundaki kitapların sayısı da (Mdn=13) bir önceki döneme göre (Mdn=1) belirgin biçimde fazladır ($p=.001$, $r=.60$).

Hipotez 4: “En güncel yaş grubundaki kaynaklara dönük toplam referans hacmi güncel metinlerde daha büyüktür” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği, $p < .05$).

0-5 Yaş Genel				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	39.5	-3.041	.002
65	2	483	17.5			
0-5 Yaş Makale				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	81	-1.384	.166
11	0	35	1			
0-5 Yaş Kitap				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	34	-3,275	.001
40	1	302	13			

Güncel referansların artışı konusundaki öngörünün kısmen doğrulandığı görülmektedir. Ancak bilimsel ders kitabı başvurularındaki en önemli bileşen olan akademik süreli yayın makalelerine dönük en güncel gruptaki referanslar temelinde, iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p = .166$, $r = .25$). Toplam makale ve kitap sayısındaki değişimlerin istatistiksel olarak önemli olmadığı göz önüne alındığında 2000’li yıllarda yazarların daha çok güncel kitapları tercih ettikleri, ancak makaleler gibi önemli disiplinler yazın ürünlerinde görece eski metinlere dayanmayı sürdürdükleri ortaya çıkmaktadır. İki dönem arasında 16 yıllık ve daha eski referansların sayısındaki farklılıklar bu anlamda önemlidir. En eski yaş grubundaki referanslarda gözlemlenen değişimler için test sonuçları aşağıdadır.

Hipotez 5: “En eski yaş grubundaki kaynaklara dönük toplam referans hacmi güncel metinlerde daha küçüktür” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği, $p < .05$).

16+ Yaş Genel				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	107	-.208	.835
2198	106.5	1786	99			
16+ Yaş Makale				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	102.5	-.401	.689
150	3	144	6			

16+ Yaş Kitap				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan			
1923	75	1354	75	101.5	-.437	.662

Test sonuçları göstermektedir ki ikinci döneme ait 16 yıllık ve daha eski referansların toplam sayılarındaki ($Mdn=106.5$) bir önceki döneme ($Mdn=99$) kıyasla gerçekleşen azalma istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p=.835$, $r=.04$). Bu durum hem makaleler ($p=.689$, $r=.07$) hem de kitaplar için ($p=.662$, $r=.08$) geçerlidir. Dolayısıyla 2000’li yıllardaki metinlerin en güncel uçtaki kitap referansları 1980 ve 90’lı yılların referanslarından önemli ölçüde fazlayken, herhangi bir kategoride 16 yıllık ve daha eski referansların azalması konusunda önemli bir değişim gerçekleşmemiştir. Disipline giriş metinlerindeki referansların zaman içinde daha sistemli hale gelmesi beklendiğinden zamanla güncel metinlere dönük referans ve atıfların eski metinlere göre daha da artması ve dolayısıyla en eski metinlere ait referansların azalması gerekmektedir. Ancak iki grubun söz konusu kategorilere ait değerleri arasında bu öngörüyü doğrulayacak biçimde bir farklılık gözlemlenmemiştir.

4.3.6. Birincil ve İkincil Referanslar

Referanslar ile ilgili bir diğer önemli husus, sosyolojiye giriş kitaplarındaki orijinal (birincil) çalışmalara ve yerli-yabancı ders kitaplarına ait (ikincil) referansların karşılıklı oranlarıdır. 1980-99 dönemi metinlerinde adına başlık açılmış sosyologların 33’ünün eserlerine başvurular yapılmıştır ve bu sosyologların 24’ü (%72,7) en az iki metinde referans gösterilmiş iken 9’u (%27,3) birden fazla kitapta yer almamıştır. 2000-15 dönemindeki referanslarda da adına başlık açılan sosyologlardan yine 33’ünün yazmış olduğu eserler bulunmaktadır ve bu sosyologların 6’sına ait çalışmalar (%18,2) yalnızca tek bir kitapta referans gösterilmiş iken 27’si (%81,8) de en az iki kitapta referans gösterilmiştir. Çalışmalarına referans verilmiş bu sosyologlar Tablo 13’te listelenmiştir. İlgili dönemde bu referanslara yer vermiş metinlerin sayısı parantez içinde gösterilmektedir. Buna göre ilk dönem metinlerinde en büyük ortaklıkla (toplamda 11 metinde) çalışmalarına referans gösterilmiş sosyolog Parsons iken, onu 10 metinde referans gösterilmiş olan Aron, Durkheim, Merton ve Weber’in çalışmaları takip etmektedir.

Tablo 13. Dönemlere Göre Çalışmaları Referans Gösterilen Sosyologlar

1980-99			2000-15		
Aron (10)	Goffman (4)	Ogburn (7)	Aron (9)	Goffman (1)	Mills (10)
Baldwin (1)	Gökalp (5)	Pareto (1)	Berkes (5)	Gökalp (4)	Ogburn (5)
Berkes (1)	Gurvitch (4)	Parsons (11)	Blumer (2)	Gurvitch (2)	Pareto (3)
Blumer (2)	Homans (6)	Saint-Simon (1)	Bourdieu (5)	Habermas (5)	Parsons (7)
Bourdieu (2)	Hunt (1)	Simmel (3)	Comte (2)	Homans (2)	Sabahattin (1)
Comte (5)	Kıray (6)	Smelser (5)	Cooley (2)	İbn Haldun (7)	Simmel (2)
Cooley (4)	Le Bon (1)	Spencer (1)	Coser (5)	Kıray (7)	Smelser (3)
Coser (2)	Marx (5)	Tönnies (2)	Dahrendorf (6)	Le Bon (1)	Spencer (1)
Dahrendorf (8)	Mead (6)	Von Wiese (1)	Dilthey (1)	Marx (8)	Tocqueville (1)
Durkheim (10)	Merton (10)	Weber (10)	Durkheim (8)	Mead (4)	Tönnies (4)
Giddens (3)	Mills (7)	Tarde (1)	Giddens (9)	Merton (4)	Weber (9)

2000’li yılların metinlerinde de en çok ortaklıkla (toplamda 10 metinde) çalışmalarına referans gösterilmiş isim Mills iken onu 9 metinde referans gösterilen Durkheim, Giddens ve Weber’in çalışmaları izlemektedir. Burada önemli bir detay, söz konusu sosyologlar üzerinde başlıklar ve referanslar düzeyindeki uzlaşımın karşılaştırılması aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Comte için toplamda 24 kitapta başlık açılmasına rağmen (bkz. Tablo 9) çalışmalarına referans veren sadece 7 kitap bulunmaktadır. Marx’a ait başlıklar toplamda 22 metinde bulunmakta iken referans veren kitapların sayısı 13’e düşmektedir. Saint-Simon’a başlık açan metin sayısı da 20 iken, referans düzeyinde bu sayı 1’dir. Buradan çıkan sonuç, bazı büyük isimler haricinde yazarların önemli sosyologlar hakkındaki içeriklerde orijinal çalışmalardan çok ikincil kaynaklara başvurduklarıdır. Metinler-arası uzlaşım oranına göre çalışmalarına başvurulmuş sosyolog sayılarının dağılımı kümülatif yüzdelerle Tablo 14’te gösterilmektedir. Görüldüğü üzere, 1980-99 dönemi metinlerinin %70’i ve yukarısında ortak olarak yer alan herhangi bir referans bulunmamakta iken en az yarısında ($n=8$) sadece 6 sosyoloğun çalışmalarına referans verilmiştir. 2000-15 dönemi metinlerinde de benzer şekilde %70 ve yukarısında uzlaşım bir referans bulunmamaktadır ve metinlerin en az yarısında referans gösterilmiş sadece 6 isim yer almaktadır.

Tablo 14. *Uzlaşma Oranına Göre Sosyologlara Yönelik Referansların Kümülatif Yüzdeleri*

1980-99 (n=16)			2000-15 (n=14)		
Uzlaşma	F	% (Küm.)	Uzlaşma	F	% (Küm.)
100%	0	0	100%	0	0
90%	0	0	90%	0	0
80%	0	0	80%	0	0
70%	0	0	70%	0	0
60%	5	15,15	60%	1	3,03
50%	1	18,18	50%	5	18,18
40%	2	24,24	40%	3	27,27
30%	8	48,48	30%	6	45,45
20%	2	54,55	20%	4	57,58
10%	6	72,73	10%	8	81,82
< 10%	9	100	< 10%	6	100
Toplam	33		Toplam	33	

İlk dönemdeki kitaplarda, adına başlık açılan sosyologlara ait toplamda 337 (%11,6) referans varken yerli-yabancı 68 yazara ait diğer sosyolojiye giriş kitapları toplamda 156 (%5,38) yerde referans gösterilmiştir. İkinci dönemde orijinal çalışmalara yönelik referans sayısı 263 (%7,32) ve toplam 90 yazarın ders kitaplarına dönük referansların sayısı da 207'dir (%5,76). Orijinal çalışmalar ve ders kitaplarına dönük başvuru sayılarının farkının anlamlı olup olmadığına yönelik test sonuçları aşağıdadır.

Hipotez 6: “Daha güncel metinlerde orijinal çalışmalara dönük referansların hacmi büyürken ders kitabı referanslarının hacmi de küçülür” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği, $p < .05$).

Orijinal Çalışmalara Referanslar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	111	-.042	.967
337	12	263	16			
Ders Kitaplarına Referanslar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
F	Medyan	F	Medyan	74.5	-1.563	.118
156	13	207	8			

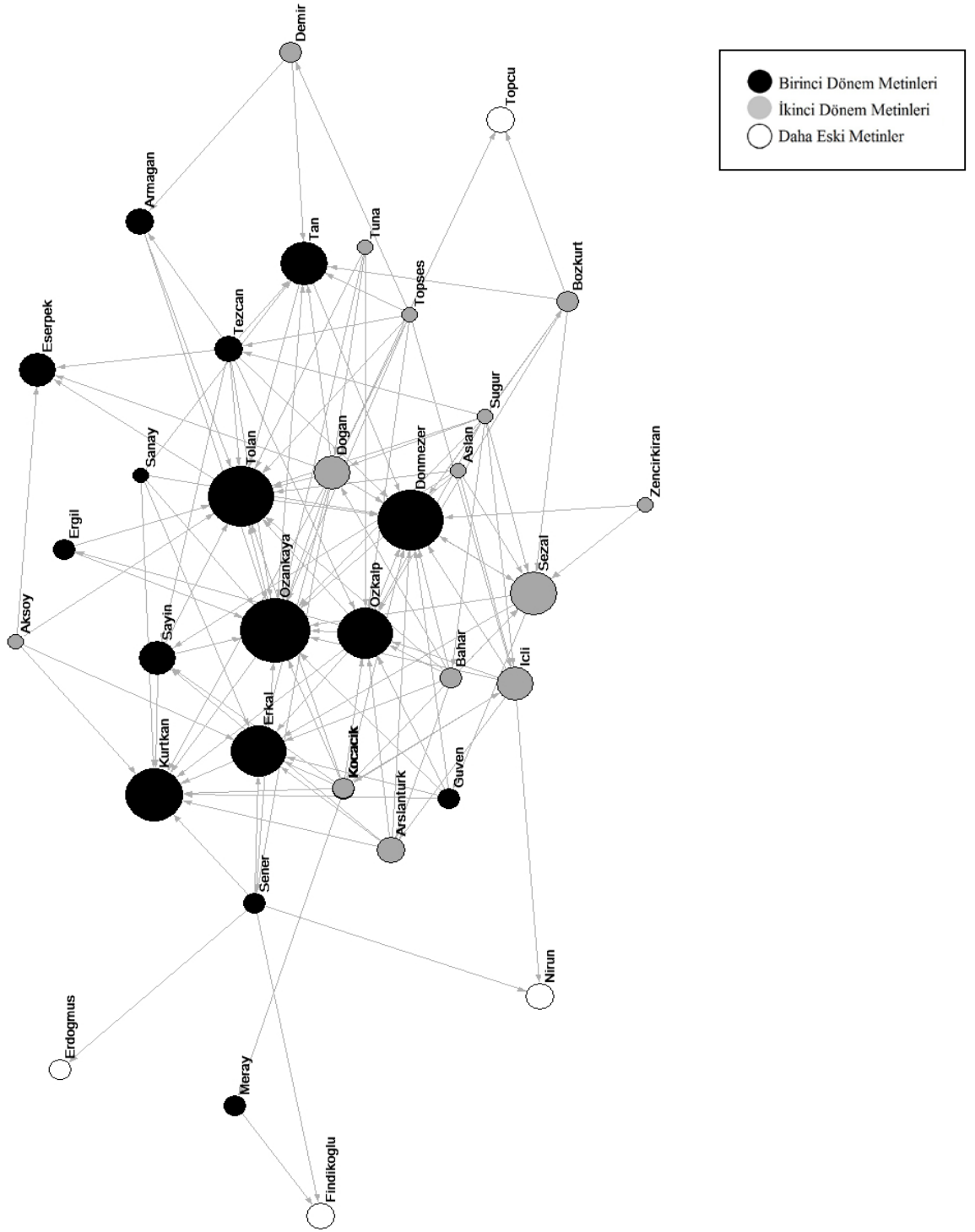
Test sonuçları, her iki gruptaki ortalamalar arasında orijinal çalışmalara ($p = .967$, $r = .01$) ve ders kitaplarına yönelik referanslarda ($p = .118$, $r = .3$) anlamlı bir farklılık ortaya koymamaktadır.

Dolayısıyla sıfır hipotezi reddedilememiş, orijinal çalışmalara dönük referans hacminde büyümeyi ve ders kitaplarına dönük başvurularda anlamlı bir azalmayı öngören hipotez doğrulanmamıştır. Toplam referanslarda belli bir trend söz konusu ise de metin düzeyinde bakıldığında yazarlar arasında oldukça büyük farklılıklar vardır. İstisnasız tüm metinlerde diğer giriş kitaplarına referanslar bulunmaktadır. Ancak bazı yazarlarda bu referansların sayısı ortalamanın oldukça üzerindedir. 1980-99 dönemi metinlerinde diğer sosyolojiye giriş kitaplarına referansların sayısı 3 ile 27, 2000’li yılların metinlerinde de 4 ile 32 arasında değişmektedir. İlk dönemde adına başlık açılmış sosyologların çalışmalarına yapılmış referanslar 0 ile 87, bir sonraki dönemde de 3 ile 51 arasında değişmektedir. Orijinal çalışmalara referanslar söz konusu olduğunda ilk dönemdeki metinlerin %56’sı ve ikinci dönemdeki metinlerin de %57’si ortalamanın altında kalmaktadır. Orijinal çalışmalara hiç referans vermemiş yazarların olması bir başka dikkat çekici husustur.

Sitasyonlardan farklı olarak referanslar bir yazarın kitabının bütününde faydalandığı çalışmalar hakkında fikir verebilmektedir. Dolayısıyla referanslar sadece metin üzerinde değil, yazarın tercih ettiği kaynaklar olarak bizzat yazar üzerindeki etki ağlarını ortaya çıkarmak üzere önemli veriler sunmaktadır. Görüldüğü üzere orijinal çalışmalarla kıyaslandığında Türkiye’deki sosyoloji ders kitaplarındaki referansların önemli bir bölümünü diğer ders kitaplarına dönük referanslar oluşturmaktadır. Böylece ders kitaplarının yazarlar üzerindeki tesirini daha iyi anlayabilmek üzere referans ağlarından faydalanılabilir. Aşağıdaki sosyogramlar Türkiye’deki sosyolojiye giriş metinlerinin ve başvuru yaptıkları diğer ders kitaplarının oluşturduğu iki referans ağını göstermektedir. Sosyogram 1, 1980-99 ve 2000-15 dönemi metinlerinde başvurulan yabancı ders kitabı yazarlarının yer aldığı referans ağını ve Sosyogram 2 de Türkçe yazarların etkileşimini temsil etmektedir. İkinci referans ağının aynı zamanda bir etkileşim ağı olarak adlandırılmasının sebebi, ilk ağın aksine ilişkilerin büyük oranda *karşılıklı* (undirected) olmasıdır. İlk ağdaki ilişkilerin tamamı tek taraflı *yöneltilmiş* (directed) ilişkilerdir, çünkü yabancı metinler sadece referans gösterilen konumundadır. İki sosyogramı da elde etmek üzere öncelikle her bir metnin referansları listelenmiştir. Daha sonra bu referanslar düğümler (nodes) oluşturacak şekilde kodlanmış ve birbirleriyle olan ilişkileri (edges) tanımlanmıştır. Her bir yazarın metni için aynı zamanda iki niteliğe ait değerler girilmiştir. İlk nitelik, Türkiye’deki metinlerin ait oldukları dönemlere göre ve yabancı metinlerin de kendi kategorilerinde sınıflandırılmasına yöneliktir. İkincisi de her bir kaynağın kaç metin tarafından referans gösterildiğini tanımlayan değerlerdir ve bunlar sosyogramlarda *in-degree* (bir düğümün başka kaynaklardan aldığı *bağlantı* sayısı) değerleri olarak yer almaktadırlar. Nihayet, 500’den daha

Sosyogram 2. Türkçe Ders Kitaplarının Etki Ağı

az düğümlü ağlar için önerildiğinden (De Nooy vd. 2005:17) Kamada-Kawai algoritması ile son aşamaya ulaşılmıştır¹⁹.

Sosyogram 1’de toplam 127 düğüm 243 doğru ile ve sosyogram 2’de de 35 düğüm 129 doğru ile ağ oluşturmuştur. İki grafik karşılaştırıldığında göze çarpan ilk husus, yabancı yazarların tesirinin büyüklüğüdür. Yerli ders kitaplarına dönük referanslara bakıldığında birkaç eski metin dışında yazarların büyük oranda birbirlerine referans verdikleri ancak yabancı ders kitapları söz konusu olduğunda çeşitliliğin son derece fazla olduğu görülmektedir. Diğer yandan, grafiklerde 1980-99 ve 2000-15 metinlerinin genel olarak iki tarafta toplanmış olduğu ve her iki dönemden de en fazla referans alan ders kitabı yazarlarının daha merkezî konumlarda yer aldıkları görülebilir. En az referans verip alan yazarlar da çevrelere doğru yayılmışlardır. Sosyogram 1’de en dikkat çeken nokta, Türk sosyolojisinde Anglo-Amerikan sosyolojiye giriş metinlerinin oldukça merkezî ve yoğun bir tesire sahip oluşudur. İlk dönem metinlerinde 14 yerli ders kitabı yazarına (tüm yazarların %11’i) karşılık 54 yabancı yazar (%43) ve ikinci dönemde de 25 yerli yazara (%20) karşılık 65 yabancı yazar (%51) referans gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda en yüksek uzlaşma oranlarıyla referans gösterilmiş yazarlar listelenmiştir.

Tablo 15. *Tüm Metinlerde En Yüksek Uzlaşıyla Başvurulmuş Yerli ve Yabancı Ders Kitabı Yazarları*

Yabancı*			Yerli		
	F	Yüzde		F	Yüzde
Lundberg vd.	16	55	Ozankaya	17	57
Bottomore	15	52	Tolan	15	50
Giddens	14	48	Dönmezer	15	50
Fichter	12	41	Kurtkan	11	37
Maciver, Page	10	35	Özkalp	10	33
Broom, Selznick	9	31	Erkal	10	33
Inkeles	9	31	Sezal	7	23
Freyer	7	24	Tan	7	23

*29 kitaptaki referanslar.

Lundberg vd. ile Bottomore’un ders kitapları Türkiye’deki sosyolojiye giriş metinleri üzerinde en etkili yabancı yazarlardır. İki yazar da eski ve güncel metinlerde eşit biçimde referans gösterilmiş

¹⁹ Sosyogramlar ve ilgili istatistikler Pajek programının 5.02 sürümü ile yapılmıştır.

olduklarından ilk sosyogramda görüldüğü üzere, her iki gruptan metinlere de eşit mesafede ve merkezde yer almaktadırlar. Bu yazarlar, her iki dönemden metinlerin yarısından fazlasında referans gösterilmişlerdir. Bottomore'un metni, Türkiye'deki daha eski sosyolojiye giriş kitaplarında yabancı dildeki önemli bir referans olarak zaten gösterilmekteydi. Ancak Lundberg, Schrag ve Larsen'in *Sociology*'sinin bu kadar yaygın ve etkili olmasında Özer Ozankaya'nın 1970'te çevirisini yapmış olmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Ozankaya'nın Türk yazarlar içerisinde de en etkili isim olması, bu kitabın yazarların başucu referansları arasına girmesini sağlamış görünmektedir. Aynı şekilde Maciver ve Page'in *Society*'si kitapların üçte birinde ve yine yakın oranlarda referans gösterilmiş bir çalışmadır. Giddens'in *Sociology*'si de merkezî bir referans olmakla birlikte, 2000'li yılların metinlerine daha yakın bir konumda durmaktadır. Bunun sebebi, Giddens'in metninin Türkiye'de popülaritesini 2000'lere doğru kazanmasıdır. İlk dönem metinlerde yalnızca 3 yerde referans gösterilmişken güncel metinlerde kitapların %80'ine yakını tarafından benimsenmiştir. Aksi yönde bir gelişme Inkeles ile Broom ve Selznick'in metinlerinde yaşanmıştır. İlk dönemde her birine 7 yerde (%47) başvurulmuş olan *What Is Society ve Essentials of Sociology* metinleri, güncel grupta yalnızca ikişer (%14) kitapta yer almışlardır. Daha eski bir kitap olan Hans Freyer'in *Sosyolojiye Giriş*'i ise ilginç biçimde güncel sosyolojiye giriş kitaplarında daha çok referans gösterilmiştir (%27'ye karşılık %57). Diğer yandan yabancı ders kitaplarına en çok başvuru yapan yazarlar arasında ilk dönemde Özkalp (toplam 21 referans), Tezcan ve Tan (14'er referans) ile Dönmezer (12 referans) bulunmaktadır. İkinci dönemde de Bozkurt (27), Sezal (19), Arslantürk ve Amman (15) ile Suğur (12) en çok referans veren yazarlar olmaktadır. En az referans gösteren yazarlar ise ilk dönemde Armağan ve Ergil iken ikinci dönemde Topses ve Topses'tir. Sanay ise her hangi bir yabancı metni işaret etmemiştir. Şener'in kitabının görece daha geç bir zamanda yayınlanmış olması, güncel metinlerle benzer referanslara sahip olmasını ve böylece onlara yakın bir yerde konumlanmasını sağlamıştır. Tam tersine daha güncel baskılı olmasına rağmen Doğan'ın metnindeki giriş kitabı referansları ilk dönem metinlerindeki referanslarla ortaklaşmaktadır. İkinci sosyograma bakıldığında en çok etki sahibi yazarların doğal olarak eski yazarlar oldukları görülmektedir. Yabancı yazarlarda olduğu gibi, Türk yazarlar arasında da ilk iki sırada yer alanların eski ve güncel metinler arasında eşit oranlarda referans gösterilmeleri dikkat çekicidir. İlk dönem metinlerde Ozankaya %56 ve Tolan %44 oranında referans gösterilmiştir ve güncel metinlerde bu oran her iki yazar için de %57'dir. Dönmezer'in kitabına güncel metinlerde bir önceki dönemden daha fazla başvuru yapılmış (%38'e karşılık %64) ve ikinci dönemde en çok referans gösterilen yazar olmuştur. Buna karşılık Kurtkan'ın metni daha az benimsenmeye başlamıştır (%44'e karşılık %29). Özkalp'in görece geç (90'larda) yayınlanan metni de yakın dönem yazarları arasında oldukça benimsenmiş, Ozankaya ve Tolan'ın

metniyle birlikte en çok başvurulan kitaplar arasına girmiştir (%13'e karşılık %57). Aynı şekilde Erkal'a da bir önceki döneme göre daha çok başvuru yapılmıştır (%25'e karşılık %43). Güncel metinler arasında en çok referans gösterilen sosyolojiye giriş metni Sezal'ın editoryal çalışması olmuştur (%50). İlk dönemde Türkçe metinlere en çok referans veren yazarlar Tezcan (8) ve Özkalp (6) olurken ikinci dönemde 10'ar referansla Doğan, Suğur ve Kocacık olmuştur. Onları Topses (8) ve Bahar (7) izlemiştir. Dolayısıyla ilk dönemde Özkalp (27) ve ikinci dönemde Bozkurt (32) diğer yazarların ders kitaplarına en çok referans yapan yazarlar olmuşlardır.

Son olarak, bir dönemden diğerine her bir yazarın uzlaşma aralıkları arasındaki geçişlerini (transition) incelemek faydalı olacaktır. Daha aşağıda, ders kitapları ve orijinal çalışmalara yönelik referans ve sitasyonlardaki toplam değişimler karşılaştırılmış ve etki büyüklükleri incelenmiştir. Burada ise ilişkisel veriler iki network üzerindeki her bir yazarın uzlaşma aralıklarındaki dönemsel hareketliliğine göre incelenmekte ve böylece iki dönem arasındaki ilişkinin derecesi tespit edilmektedir. Tablo 16'daki veriler, sosyogram 1'de temsil edilen network üzerindeki toplam 98 yabancı yazara dönük referansların giriş kitaplarındaki uzlaşma aralıklarına göre bir dönemden diğerine değişimlerini göstermektedir. Tablonun en alt satırında da *Rajski Enformasyon İndeksi* değeri yer almaktadır. Bir sınıflandırmada içerilen bilginin diğer bir sınıflandırmada ne derecede bulunduğunu ölçmek üzere bu indeks kullanılmaktadır²⁰ (De Nooy vd. 2005:50).

Tablo 16. Yabancı Yazarların Uzlaşma Aralıklarındaki Hareketliliği

UZLAŞMA ARALIKLARI	0	-%20	20%	40%	60%	80%	TOPLAM
0	-	40	4	0	0	0	44
-%20	32	7	2	0	0	0	41
20%	1	3	3	0	1	1	9
40%	0	2	0	1	1	0	4
TOPLAM	33	52	9	1	2	1	98

Rajski (C1→C2): 0.4680

İlk sütundaki uzlaşma aralıkları 1980-99, ilk satırdaki uzlaşma aralıkları da 2000-15 dönemi metinlerini kapsamaktadır. Dikkat edildiği üzere uzlaşma oranları yükseldikçe değerler düşmektedir. İlk dönemde

²⁰ Benzer bir korelasyon değerine Cramer V indeksi ile de ulaşmak mümkündür, ancak çapraz tablolarda sıfır değerlerin çok olması durumunda Rajski indeksi daha güvenilir olmaktadır. Rajski indeksinde .05 ile .25 arasındaki değerler “zayıf”, .25 ile .60 arası “orta” ve .60 üzerindeki değerler de “güçlü” ilişkileri ifade etmektedir (De Nooy vd. 2005:50).

metinlerin %20'sinden azında (yani bir ya da iki metinde) başvuru yapan yazarların oranı tüm yazarların %42'si ve ikinci dönemdekiler de %53'ünü oluşturmaktadır. 2000-15 dönemindeki metinlerde daha fazla sayıda ve yeni yazarlara başvurular yapılmıştır. Bu yeni yazarların neredeyse tamamı yalnızca bir ya da iki metinde referans verilmiştir. Bu da referansların ne kadar çeşitli ve bireysel tercihlerle yapıldığını kanıtlamaktadır. İlk dönemdeki metinlerde %20-40 aralığında 9, %40-60 aralığında sadece 4 yazar (%4) yer alabilmiştir ve %60 ya da yukarısında ortak referans gösterilen bir yabancı yazar bulunmamaktadır. İkinci dönemde bir öncekinde başvurulmuş 32 yazarın referans almadığı görülmektedir. 2000-15 döneminde, ilk dönemdeki metinlerin yalnızca %20'sinde referans gösterilmiş 9 yazardan biri (Fichter) %60-80 ve biri de (Giddens) %80 aralığına geçmiştir. Bir önceki dönemde en çok uzlaşılan (%40-60) referanslardan biri de (Lundberg vd.) biraz daha artan uzlaşıyla %60-80 aralığına geçiş yapmıştır. 1980-99 metinlerinde %40-60 aralığında bulunan Bottomore da yine aynı aralıkta yer almıştır. Görüldüğü üzere Lundberg ve Bottomore'un metinleri her iki dönemde de önemini korumuştur.

Yabancı yazarlara dönük başvurular esas alındığında Rajski indeksi, iki dönemdeki referans sınıflamaları arasında orta derecede bir ilişkinin varlığını göstermektedir (C1->C2: .4680). Bu değer, referans ağındaki yabancı yazarların 2000'lerdeki uzlaşı konumlarının bir önceki konumlarından kısmen öngörülebileceği anlamına gelmekte ve sosyolojiye giriş kitabı yazarken diğer ders kitaplarından faydalanma biçimlerinde bir örüntünün varlığına işaret etmektedir. Türkiye'deki sosyolojiye giriş kitabı yazarlarının uzlaşı aralıklarındaki hareketlilikleri de Tablo 17'de sunulmaktadır.

Tablo 17. Türk Yazarların Uzlaşı Aralıklarındaki Hareketliliği

UZLAŞI ARALIKLARI	0	-%20	20%	40%	60%	TOPLAM
0	-	11	2	1	0	14
-%20	3	3	1	0	1	8
20%	0	0	1	1	0	2
40%	0	0	1	0	2	3
60%	0	0	0	0	1	1
TOPLAM	3	14	5	2	4	28

Rajski (C1→C2): 0.4085

Tablo 17'ye göre 2000-15 dönemi metinlerinde 14 yeni yazara başvuru yapılırken bir önceki dönemde referans gösterilmiş 3 sosyolojiye giriş metnine yer verilmemiştir. Bu 14 yeni metin yine

neredeysse tamamen bir ya da iki yazar tarafından referans gösterilmiştir. 1980-99 dönemi metinlerinin %20'sinden daha azında başvurulmuş olan Özkalp'ın metni, ikinci grupta %60 oranında referans gösterilmiştir. Bir önceki dönemde %40-60 aralığındaki iki yazarın (Tolan ve Dönmezer) %60'a yükseldiği ve Kurtkan'ın metninin de %20-40 aralığına gerilediği görülmektedir. Bir önceki dönemde en çok uzlaşılan Ozankaya'nın metni de aynı önemini korumuştur. Rajski indeksi iki gruptaki Türkçe yazarların referans sınıflamaları arasında yine orta derecede bir ilişkinin varlığını göstermektedir (C1->C2: .4085). Bu noktada dikkat çeken en önemli bulgulardan biri, her iki kategorideki indeks puanlarının birbirlerine son derece yakın olmasıdır (.4085'e karşılık .4680). Her iki durumda da orta derecede bir ilişki tespit edilmiş olsa da yabancı ve Türk yazarlara dönük referans örüntülerinin son derece benzer olduğu ve daha yukarıda ifade edilen eski metinlerdeki referans alışkanlıklarının sürdürüldüğü yönündeki bulgunun desteklendiği ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Türkiye'de sosyolojiye giriş kitabı yazarları, başvurular konusunda önceki metinlerin izinden gitmektedirler.

4.3.7. Sitasyonlar

Sitasyonlar, yazarların referansları nasıl kullandıkları ve yazarlar üzerindeki tesirleri ortaya çıkarmak konusunda önemli bilgiler vermektedir. Referanslar sosyolojiye giriş kitaplarında yazarların metin boyunca başvurdukları kaynaklardır ve sitasyonlar da bu kaynakların belirli konulardaki kullanımlarıdır. Bir yazar belirli bir konuda dünya üzerindeki birçok sosyoloğun çalışmasından istediğine (veya gerekene) başvurabilir, istediklerinden alıntılar yapabilir. Bu araştırmanın amacı, bilimsel bir disipline giriş niteliğindeki kitaplar arasında ne ölçüde bir tutarlılığın bulunduğunu anlamak olduğundan, referans ve sitasyonlarda “en temel” isimler üzerinden uzlaşmayı incelemek gerekmektedir. Bu temel isimler kümesi de sosyolojiye giriş kitaplarında adlarına başlıklar açılıp incelenen, sosyoloji tarihinde önemli yerleri bulunan sosyologlardır. Disiplin için temel önemdeki bu isimlerin çalışmalarının da belli bir uzlaşma ile referans alınması ve ilgili başlıklar altında bu referanslara göndermeler yapılması beklenir. Sosyologların tanıtıldığı başlıklar altında onlara ait referansların kullanılması bilimsel bir disipline giriş metinlerinde birincil kaynakların kullanıldığı anlamına gelmektedir. Oysa referansların incelemesinde görüldüğü üzere önemli sosyologlara ait kaynakların ve diğer sosyolojiye giriş metinlerinin kullanımlarında son derece asimetric bir dağılım bulunmaktadır. Bu da sosyolojinin tanıtıldığı içerikte ikincil kaynakların önemli bir yoğunluğa sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu durumu daha da anlaşılır kılmamanın yolu giriş başlıklarındaki

sitasyonları incelemektir. Tablo 18, alıntı yapan toplam 22 kitapta sosyologların orijinal çalışmalarına ve diğer ders kitaplarına ait sitasyonların dağılımlarını sunmaktadır.

Tablo 18. *Dönemlere Göre Giriş Başlıklarındaki Farklı Türlerde Sitasyonların Dağılımları*

	1980-99 (N=10)			2000-15 (N=12)		
	Toplam Sit.*	Orijinal Sit.	İkincil Sit.**	Toplam Sit.*	Orijinal Sit.	İkincil Sit.**
	497	235	262	543	244	299
%	100,00	47,28	52,72	100,00	44,94	55,06
Min.	2	0	1	7	0	0
Maks.	183	120	97	98	86	69
Ort.	49,70	23,5	26,2	45,25	20,33	24,92

*Orijinal ve ikincil çalışmalara dönük sitasyonların toplamıdır.

**Ders kitaplarına yönelik sitasyonları ifade eder.

Giriş başlıklarında yer alan orijinal ve ikincil sitasyonlara göre toplam sitasyonların sayısı 1980-99 döneminde 497, 2000-15 döneminde de 543'tür. Minimum ve maksimum değerlere bakıldığında sitasyon sayılarının da ne kadar düzensiz dağıldığı anlaşılabilir. Bazı metinlerde söz gelimi orijinal çalışmalara yönelik 86 sitasyon varken bazılarında hiç bulunmamaktadır. Bu da herhangi bir bilginin veya iddianın neye dayanılarak ileri sürüldüğü hakkında problem yaratmaktadır. Her iki dönemdeki orijinal ve ikincil sitasyonların oranlarına bakıldığında önemli bir benzerlik görülmektedir. Ancak bundan daha da önemlisi, yerli-yabancı sosyolojiye giriş metinlerine dönük sitasyonların sayısının orijinal çalışmalara dönük olanlardan daha fazla olmasıdır. Böylece Türkiye'de sosyolojiye giriş kitapları yazarlarının özellikle de sosyologların tanıtıldığı giriş başlıkları altında daha çok ikincil kaynaklara dayandıkları daha iyi anlaşılmaktadır. Orijinal metinlere ve diğer ders kitaplarına dönük sitasyonların değişimleri ile ilgili hipotez ve test sonuçları şöyledir:

Hipotez 7: “Daha güncel metinlerde orijinal çalışmalara dönük sitasyon hacminde büyüme gerçekleşirken ders kitaplarına yönelik sitasyonlar azalır.” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği, $p < .05$).

Orijinal Metinlere Yönelik Sitasyonlar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=10)		2000-15 (n=12)		U	Z	p (İki Uçlu)
N	Medyan	N	Medyan	55	-.679	.497
235	8	244	14.5			

Ders Kitaplarına Yönelik Sitasyonlar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=10)		2000-15 (n=12)		U	Z	p (İki Uçlu)
N	Medyan	N	Medyan	59	-.753	.451
262	3.50	299	19.50			

İki grup arasında gerek orijinal metinlere ($p=.497$, $r=.14$) gerekse ders kitaplarına yönelik sitasyonlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p=.451$, $r=.16$). Bu da güncel metinlerdeki sitasyon tarzlarının, genel olarak eski metinlerdeki tarzlarla koşutluk içerdiğini göstermektedir. Sitasyonlar aynı zamanda ders kitabı yazarları üzerindeki diğer yazar etkilerini göstermek anlamında da önemli veriler sunmaktadır. Tablo 19’da en az 3 yerde atıf yapılmış sosyologlara yönelik sitasyonlar gösterilmektedir. Bu verilere göre her iki dönemde de en çok metinde eserlerine atıf yapılmış sosyoloğun Durkheim olduğu görülmektedir. Her iki grupta da Durkheim’in çalışmaları metinlerin yarısında alıntılanmıştır. Birinci dönemde onu Aron, Parsons ve Weber izlerken ikincisinde Weber, Aron, İbn Haldun, Marx ve Mills’in çalışmaları takip etmektedir. Yalnızca sitasyon sayılarına bakıldığında söz gelimi Weber toplamda 62 sitasyon ile birinci, Durkheim 48 ile ikinci ve Aron 35 ile üçüncü sırada olacaktır.

Tablo 19. *En Az 3 Kitapta Atıf Yapılmış Sosyologlara Göre Sitasyonlar*

1980-99				2000-15			
	Sıklık	Sitasyon	Yüzde		Sıklık	Sitasyon	Yüzde
Durkheim	5	20	4,02	Durkheim	6	28	5,16
Aron	4	4	0,80	Weber	6	25	4,60
Parsons	4	45	9,05	Aron	5	31	5,71
Weber	4	37	7,44	İbn Haldun	5	33	6,08
Marx	3	9	1,81	Marx	5	11	2,03
Merton	3	5	1,01	Mills	5	5	0,92
				Bourdieu	3	12	2,21
				Coser	3	8	1,47
				Gökalp	3	12	2,21
				Mead	3	6	1,10
				Pareto	3	7	1,29

Ancak sitasyon sayıları bir fikir verse de tek başlarına (her iki dönemdeki sitasyonları toplamak) bu sosyologların sosyolojiye giriş metinleri üzerindeki tesirlerini anlamaya yetmemektedir. Bunun temel sebebi de sosyologların atıf yapılan çalışmalarının sayısı ve farklı etki dereceleridir. Bu noktada sitasyon sayılarının kendi içlerinde kaç çalışmaya yönelik atıflardan oluştuğu önemli bir problem

halini almaktadır. Dolayısıyla burada hem sosyologların referans gösterilen eser sayılarını dikkate alan hem de çok fazla atıf yapılmış az sayıdaki çalışma tarafından “şişirilmemiş” bir değere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu değeri sunabilecek bir teknik Jorge Hirsch tarafından geliştirilmiştir ve *h-indeksi* olarak bilinmektedir. Buna göre “bir bilim insanının N kadar çalışmasının h tanesinin her biri en az h sitasyona sahipse ve diğer $(N-h)$ kadar çalışması da $\leq h$ sitasyona sahipse” bu bilim insanının indeksi h 'dir (Andrés, 2009:61). Bu değeri hesaplayabilmek için çalışmalar en yüksek sitasyona sahip olandan itibaren azalan bir sıraya yerleştirilir ve sıra numarasının sitasyon değerine eşit ya da ondan büyük olduğu en son satır *h-indeksini* verir²¹. Türkiye'deki sosyolojiye giriş metinlerinde etki derecesi yüksek sosyologları tespit edebilmek için her iki grupta birden fazla metnine referans yapılmış ve en az üç yerde sitasyon verilmiş olanlar seçilmiştir. Bu duruma uygun sitasyonlar Durkheim, Weber, Marx ve Aron'un çalışmalarına yönelik olanlardır. Weber'in 16 eserine yönelik toplamda 62 sitasyon, Durkheim'in 7 eserine yönelik toplam 48, Aron'un 4 eserine yönelik toplam 35 ve Marx'ın 10 eserine ait toplamda 20 sitasyon bulunmaktadır. Weber'in 22 sitasyon (orijinal sitasyonların %4,6'sı) alan *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* adlı eseri, Durkheim'in 21 sitasyon (%4,6) ile *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Aron'un 36 sitasyon (%7,5) ile *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* ve nihayet Marx'ın toplamda 5 sitasyon (%1) ile *Komünist Manifesto* adlı eserleri ilk sıradadır. Bu isimlerin diğer eserleri de uygun şekilde sıralandığında aşağıdaki tablo elde edilir.

Tablo 20. *h-indekse göre sosyolojiye giriş metinleri üzerinde en etkili sosyologlar*

	TOPLAM			
	Weber	Durkheim	Marx	Aron
1	22	21	5	36
2	12	8	3	3
3	5	7	2	1
4	4	4		
5	4	2		

Tablo 20'deki değerlere göre Durkheim ve Weber ile Marx ve Aron'un h-indekslerinin eşit değerler aldığı görülmektedir. Buna göre Weber ve Durkheim'a ait 4 eserin her biri en az 4 sitasyon, Marx ve

²¹ Esasen son derece büyük verilerin işlendiği bibliyometri çalışmalarında kullanılan bu indeks, burada bir fikir edinmek üzere kullanılmaktadır.

Aron'un²² 2 eserinin her biri de en az 3 sitasyon almıştır. Böylece çok fazla atıf almış az sayıdaki esere göre değil, hem referans gösterilen eserlerin toplam sayısına hem de sitasyon sayılarına göre düzeltilmiş bir sıralama elde edilmektedir. Diğer yandan toplamda yalnızca 4 sosyoloğa ait değerlerin karşılaştırılabilmesi ve diğerlerinin dâhil edilememesi, sosyolojiye giriş metinlerindeki uzlaş problemi bir yansımasıdır. Bir başka önemli husus çalışmalarına atıf yapılmış sosyologlar ile ders kitabı yazarlarının karşılaştırılmasında ortaya çıkmaktadır. 1980-99 döneminin metinlerindeki giriş başlıklarında toplamda 22 sosyoloğun çalışmaları alıntılanırken, alıntı yapılan farklı ders kitaplarının sayısı 28'dir. Toplamda 29 sosyoloğun çalışmalarından alıntı yapılan 2000'lerdeki metinlerde bu sayı 53'e çıkmaktadır. Her iki dönemde yerli ve yabancı toplamda 66 farklı sosyolojiye giriş kitabından alıntılar yapılmıştır. Referanslar düzeyinde bu sayı 92'ye çıkmaktadır. Eserleri referans gösterilen ve adına başlık açılmış sosyologların sayısı ise her iki dönemde toplam 38'dir. Metinlerdeki yazar etkisini anlamak açısından son olarak ders kitabı yazarlarına dönük atıflara bakılabilir. Tablo 21'de her iki dönemde de alıntı yapılmış yerli ve yabancı ders kitabı yazarlarına ait sitasyon bilgileri verilmiştir.

Tablo 21. *Toplamda En Çok Metinde Alıntılanan Sosyolojiye Giriş Kitabı Yazarları*

Yazar	1980-99		2000-15		Toplam	
	Sıklık	Sitasyon	Sıklık	Sitasyon	Sıklık	Sitasyon
<i>Tolan</i>	3	31	4	39	7	70
<i>Ozankaya</i>	3	24	4	10	7	34
<i>Özkalp</i>	1	7	4	8	5	15
<i>Erkal</i>	2	8	3	6	5	14
<i>Tan</i>	1	6	3	6	4	12
<i>Bottomore</i>	3	39	4	8	7	47
<i>Fichter</i>	1	1	5	13	6	14
<i>Maciver</i>	3	19	2	3	5	22
<i>Inkeles</i>	2	2	3	5	5	7

En çok yerde ve en çok sayıda alıntılanan metinlerin Barlas Tolan ve Özer Ozankaya'ya ait olduğu görülmektedir. Her iki yazar da 7 kitabın giriş başlıkları altında sırasıyla 70 ve 34 defa alıntılanmıştır.

²² Sosyolojik düşünce tarihine yönelik birçok çalışma bulunmasına rağmen, sosyolojiye giriş metinlerinde *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*'nin orijinal çalışmalardan daha çok alıntılanması ve popüler olması, Aron'un Türkiye'deki sosyoloji öğretiminde belli bir ağırlığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu da yazarların öğrenimlerdeki metinlere sadık kaldıkları ve önceki yazarların referans alışkanlıklarını izledikleri hakkındaki kanaati güçlendirmektedir.

Yazarların sitasyonlardaki ağırlıklı konumları referans düzeyindeki ağırlıklarıyla örtüşmektedir. Tolan'ın metni Ozankaya'nınkinden daha az referans gösterilse de giriş başlıkları altındaki sosyoloji ile ilgili temel bilgiler düzeyinde en çok başvurulan yazarın Tolan olduğu görülmektedir. Diğer yandan Bottomore'un metni en çok kitapta ve en çok sayıda alıntılanan yabancı ders kitabıdır. Onunla birlikte Fichter, Maciver ve Inkeles her iki dönemde de en çok metinde ortak alıntılanan diğer ders kitabı yazarlarıdır. Yabancı yazarların sitasyon sıralamaları Tablo 15'teki referans sıralamaları ile paraleldir.

4.3.8. Değişimlerin Büyüklüğü

İstatistiksel anlamlılık gösterip göstermediklerine bakılmaksızın bir dönemden diğerine referans kullanımlarındaki değişimlerin incelenmesi daha detaylı sonuçlar almakta yardımcı olabilir. Kaynak türlerindeki değişimler üzerindeki etki büyüklükleri Tablo 22'de gösterilmektedir.

Tablo 22. Referans Türlerindeki Değişimler İçin Etki Büyüklüğü Ölçümleri

	<i>Fark (%)</i> *	<i>r</i> ²	<i>CL</i> **
Tüm Referanslar	41.44	.012	56
Kitap	21	.000	50
Makale	36	.006	54
Kitap Bölümü	353	.18	75
Medya	1486	.34	84
Türkçe	141	.23	78

* Ortalamalar arasındaki farkları ifade eder.

** Farklı indekslerin *CL* değeri olarak karşılıkları için bkz. Fritz ve Morris (2012:8).

İlk üç kategoride, istatistiksel olarak küçük farkların yer aldığı ve anlamlı değişimlerin yaşanmadığı not edilmişti. Ortalamalar arasındaki fark açısından düşünüldüğünde, 2000'lerde referansların bir önceki döneme göre %41 oranında artmış olması ancak buna rağmen anlamlı bir artışı temsil etmemesi dikkat çekicidir. Benzer bir durum, kitap ve makalelerin ortalamalarındaki artış açısından da düşünülebilir. Açıklanan varyansların oranı ($r^2=\eta^2$) bu anlamda fikir verebilir. Makale ve kitap sayılarında zaman faktörüne atfen açıklanabilecek varyansların oranı önemsiz derecededir ($r^2<.01$). Tüm referansların sayısındaki büyüme ise küçük bir oranı yansıtmaktadır. Anlamlılık düzeyleri ile paralel bir şekilde son üç kategorideki değişimlerin büyük olduğu görülebilir ($r^2>.18$).

Tablo 23. *Referans Yaşlarındaki Değişimler İçin Etki Büyüklüğü Ölçümleri*

	<i>Fark (%)</i>	<i>r²</i>	<i>CL</i>
0-5 Yaş Genel	749	.30	82
0-5 Yaş Makale	264	.06	64
0-5 Yaş Kitap	763	.36	86
16+ Genel	-7	.000	50
16+ Makale	10	.005	54
16+ Kitap	-20	.006	54

En güncel yaş grubundan referanslar, ortalamalar arası fark açısından bir önceki döneme göre %749 oranında bir artış sergilemiştir, yani fark ilk dönem ortalamasının yaklaşık 7,5 katıdır ($r^2=.30$). Bu da eski ders kitaplarına kıyasla “daha güncel olmanın” değişimi %30 oranında belirlediği ve güncel referanslara yapılan başvuruları başka faktörlerin de etkilediği anlamına gelmektedir. Ancak Cohen’in açıklanan varyans büyüklükleri ile ilgili sınıflandırmasına göre (Abbott, 2017:229) bu son derece büyük bir sonuçtur ($\eta^2>.14$). Açıklanan varyans oranlarındaki yakınlığa dikkat edilirse genel güncellikteki bu önemli değişimin kitaplar üzerinden gerçekleşmiş olduğu görülebilir. 2000’li yılların ders kitaplarında en güncel yaş grubundaki makale referanslarının bir önceki döneme göre ortalama (anlamli olmayan) %264’lük bir artış sağladığı görülmektedir. Ancak böylesi bir artışa rağmen ders kitaplarındaki güncellik faktörü makale güncelliğindeki artışı ancak %0,06 oranında açıklayabilmektedir. Bir diğer önemli husus en eski yaş grubundaki referansların değişimidir. Daha yukarıda eski referanslara yapılan başvurular açısından güncel metinler ile eski metinler arasında anlamlı bir farkın olmadığı ve bir trendin sürdürüldüğü vurgulanmıştı. Tablo 23 bu trendi oldukça açık bir şekilde göstermektedir. En eski yaş grubundan referansların bir önceki döneme göre ortalama sadece %7 oranında azaldığı görülmektedir ve zaman faktörünün değişimler üzerinde bir etkisinin olmadığına dikkat edilmelidir ($r^2=.000$). Aynı etkisizlik, tablo 24’te görüldüğü üzere orijinal kaynaklara ve ders kitaplarına dönük referans ve sitasyonlardaki değişimler için de geçerlidir.

Tablo 24. *Orijinal ve İkincil Kaynaklara Dönük Referans ve Sitasyon Değişimleri*

	<i>Fark (%)</i>	<i>r²</i>	<i>CL</i>
Orijinal Referanslar	-10	.000	50
Ders Kitabı Referansları	-27	.083	66
Orijinal Sitasyonlar	-4	.02	58
Ders Kitabı Sitasyonları	8	.02	58

Eski sosyoloji ders kitaplarıyla güncel olanlar arasında orijinal ve ikincil kaynaklara başvuru tarzlarındaki son derece küçük farklar bir eğilimi yansıtmaktadır. Gerek referanslar gerekse de sitasyonlar düzeyinde olsun bir dönemden diğerine zaman faktörünce açıklanan varyans oranları “sıfır etki” gösterecek kadar düşüktür ve bu, belli bir trendin sürdürüldüğüne dair kanıyı oldukça güçlendirmektedir.

4.3.9. Değerlendirme

Her yıl yüz binlerce öğrencinin sosyolojiye giriş dersleri aldığı ABD’de sosyoloji ders kitapları referanslarının akademik nitelikleri ve güncellikleri itibariyle gerek yayıncılar gerekse de öğretim görevlileri tarafından değerlendirilmektedir. Böylece rekabet koşulları giriş metinlerini referanslarındaki nitelikler itibariyle de gelişmeye zorlamaktadır. Bu da sürekli bir şekilde referansların gözden geçirilmesini ve düzenlenmesini gerektirmekte, rekabet koşulları da böylece daha yüksek bir standardın oluşmasını sağlamaktadır²³. Ancak Türkiye’deki hem eski hem de yeni sosyolojiye giriş metinlerinin referansları temel alındığında eski kaynakların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle çok baskılı kitapların eski baskılarına kıyasla referanslarını güncellemedikleri anlamına gelmektedir. Daha yeni metinlerde eskilere göre toplam referansların sayısında da anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Diğer yandan referans kullanımındaki asimetri de bir o kadar ilginçtir. Binlerce başvurunun kullanıldığı sosyolojiye giriş kitaplarına karşılık Türkiye’de toplamda 40’i bulmayan referanslarla yazılmış sosyolojiye giriş kitapları bulunmaktadır. Bir disiplinin ders kitaplarındaki bu çarpıklık değerlendirme ölçütlerinin yokluğu bir tarafa, ciddi düzeyde bir bireyselliğin de işaretidir. Diğer yandan ders kitaplarının akademik niteliklerini belirleyen en temel bileşen akademik süreli yayınlar iken bu yayınlara dönük referansların sayısında ve güncelliğinde anlamlı bir değişimin gerçekleşmemesi önemli bir bulgudur.

Türkiye’de sosyolojiye giriş kitaplarının referansları arasında büyük miktarda ders kitabının bulunması bir başka husustur. Başka ders kitaplarına referanslar o kadar çoktur ki yerli ve yabancı diğer yazarların sosyolojiye giriş kitapları bazı yazarların referanslarının %33’ünü oluşturmaktadır. Öyle ki birçok konuda bir ders kitabının referansı bir başka ders kitabı olmaktadır. Bu durum en

²³ Söz gelimi yazarlar her edisyonda metinlerinin içeriğini Birleşik Devletler Nüfus Sayım Bürosu’nun (USA Cencus Bureau) en güncel verilerine göre düzenlemiş olduklarını vurgularlar. Bu noktada Anglo-Amerikan metinlerine vurgu yapmanın sebebi bunların hâlihazırda Türkiye’deki tüm sosyoloji metinlerinin önemli referansları arasında olmalarıdır.

belirgin şekilde sitasyonlarda görülebilir. Orijinal metinlere dönük sitasyonların her iki dönemde de diğer ders kitaplarına dönük sitasyonlardan daha az olması ve dönemler arasında bunun değişmemesi bir trend halinde bu durumun sürdürüldüğü anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de sosyolojiye giriş kitaplarının büyük oranda ikincil kaynaklara atıflarla yazıldığı söylenebilir. Bu durum, yazarların sosyoloji algılarındaki bireysellik ile birleştiğinde çok daha önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bir bilimsel disiplinin ders kitaplarının standartlar olmadan ve bireysel kanaatler eşliğinde yazılması disiplinin yazarın tercihlerine göre resmedilmesi anlamına gelmektedir. Söz gelimi bir sosyoloğun fikirleri ve eserleri incelenirken atıfların genellikle başka yazarlara yapıldığı görülmektedir. Özellikle Marx söz konusu olduğunda bazı yazarların referanslarının tamamen ikincil kaynaklar²⁴ olması, bunların da çoğunlukla ideolojik amaçlarla yazılmış olması ve Marx’a isnat edilen bazı iddiaların temellendirilmeden bırakılması gibi gözlemler düşündürücüdür. Bundan çok daha düşündürücü olan ise bazı yazarların tanıttıkları hiçbir sosyoloğun eserine referans vermeden sosyolojiye giriş kitabı yazmış olmalarıdır. Bu gözlemler Türkiye’de sosyoloji öğretimi ve disiplin temsillerini oldukça tartışmalı hale getirmektedir. Bir disiplinin ders kitapları olarak bu anlamda önemli bir role sahip olan bu metinlerde, disiplin tarafından konulmuş standartların yokluğu oldukça bireysel ve öznel sosyoloji algılarının kurumsallaşmasına sebep olmaktadır. Bu da sosyolojinin ciddi problemlerinin geçiştirilmesini ve bilimsel projesinin çok rahat bir şekilde görmezlikten gelinmesini doğurmaktadır.

4.4. KAVRAM VE TERİMLERİN ANALİZİ

4.4.1. Verilerin Analizi

Sosyolojiye giriş kitaplarındaki kavramsal içeriğin boyutlarını ve niteliğini anlayabilmek için metinlerde giriş başlıkları altındaki tüm kavram ve terimler ile bunlar içerisinden yazarların tanımladıkları kavramlar ve terimler eş zamanlı kodlanmıştır. Tanımlanmış kavramlar ve terimler, sunulmuş (tüm) kavram ve terimlerin bir alt kümesini oluşturmaktadır (buradan itibaren “kavramlar” denilecektir). Ancak sosyolojinin tanımlandığı başlıklar altında en önemli kavramsal grup tanımlanmış kavramlardır ve genel vurgu bunlara dönüktür. Uzlaşım oranlarına ne kadar sayıda kavramın denk düştüğünü ortaya çıkarmak amacıyla, kavram grupları daha sonra metinler-arası bağlamlarında

---

²⁴ Bu kaynakların başında R. Aron ve Z.F. Fındıkoğlu gelmektedir.

incelenmişlerdir. Böylece “çekirdek” ve “tekil” kavramları hem tüm kavramlar hem de tanımlanmış kavramlar içerisinde tespit etmek ve dönemler arası karşılaştırmak mümkün olmuştur. Keith ve Ender’in (2004a) çalışmalarındaki ölçütler burada da kullanılmış ve her dönemde (ve toplamda) metinlerin %90’ı ve daha fazlasının üzerinde uzlaştıkları kavramlar “çekirdek”, yalnızca tek bir metinde kullanılmış kavramlar da “tekil” olarak adlandırılmışlardır. Sunulan ve tanımlanan kavram sayılarındaki dönemlere göre gerçekleşen genel değişimleri anlamak üzere “toplam kavram sayıları” karşılaştırılmıştır. Bu kategorideki verilerin hem sunulmuş hem de tanımlanmış kümelerde normal dağıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kategoriler üzerinde bağımsız iki örneklem t-testi, geri kalan kategorilerdeki normal olmayan dağılımlardan dolayı da parametrik olmayan Mann-Whitney testi uygulanmıştır.

4.4.2. İki Araştırma

Türkiye’de çok az sosyolojiye giriş kitabı yazarı sosyolojideki kavram sorunlarına atıf yapmıştır. Tolan, sosyolojide kavramlaştırma aşamasının son derece dikkatli gerçekleştirilmesi gereğine vurgu yaparak birçok kavrama ideolojik unsurların sızabildiğini yazarken (1993:195), Eserpek de sosyolojide kavram kullanımındaki “yanlış anlamaların” sosyal kuramdaki güçlüğün kaynağı olduğunu ifade etmektedir ve ardından bu durumun sosyoloji öğrencileri için ciddi bir sorun yarattığını eklemektedir (1981:108). Bilimsel bir teorinin aslı bileşeni olarak birbirleriyle ilişkisellik içerisindeki kavramların ve kavramlaştırma sürecinin ehemmiyeti sosyolojik kuram için de geçerlidir. Empirik bir bilimde kuramların değeri empirik dünya ile bağlantılı olmalarındadır ve bu bağlantının yegâne aracı kavramlardır (Blumer, 1954). Bu sebeple kavramların açık tanımlanmaları ve ilişkilendirilmeleri gerekir ki kuramlar da empirik dünya ile yakın ve “kendini düzelten” bir bağlantıya sahip olabilsin. Blumer’in henüz 1950’lerdeki kritiğinde sosyolojik kavramların “rahatsız edici düzeyde belirsiz olduğuna” ve kavramsal sorunun sosyolojinin “temel problemini oluşturduğuna” işaret edilmiş iken, yarım yüzyıldan fazla bir süredir, özellikle de disiplinler sunumlarda sorunun bir çözüme kavuşturulduğu söylenemez. Bu hem orijinal araştırma-yönelimli sosyoloji literatüründe hem de ders kitabı sosyolojisindeki kavramsal yapıya yönelik araştırmalarla doğrulanmış bir olgudur.

Ders kitaplarındaki ve makalelerdeki kavramsal yapıyı karşılaştırmalı inceleyen bir çalışma Best ve Schweingruber’a (2003) aittir. Araştırmacılar, dört önemli sosyolojiye giriş kitabının dizinlerindeki (*glossary*) kavramları orijinal sosyoloji pratiğindeki kullanımlarını araştırmak üzere üç büyük dergide

aratmışlardır. Kavramları bu dergilerde 1970'ler, 80'ler ve 90'lar olmak üzere üç dönemdeki görünüşleri üzerinden sınıflandırmışlardır. Bu anlamda “dayanıklı kavramlar” toplamda en az 60 makalede görünebilmiş kavramlar iken “araya karışan kavramlar” giriş metinlerinde yer alan ancak makalelerde ciddi bir kullanıma sahip olmayan kavramlar olarak ayrıştırılmıştır. Bunun dışında “hayatta kalan”, yani belli bir dönem görünen ancak daha sonra sönmüş kavramların oluşturduğu birkaç kategori daha vardır. Araştırmacılar, ders kitaplarında yer alan bu farklı kavram kategorileri hakkında bazı çıkarımlar ve eleştirileri ifade ve kabul etseler de amaçlarının farklı olduğunu ve metinlerdeki izomorfizme bir izah geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Yazarlar bunun için “holistik tıp” kavramını örnek göstermişlerdir. 4 büyük sosyolojiye giriş kitabının 3'ünün indekslerinde bu kavram yer alırken, hiçbir akademik makalede bu kavrama rastlanmamasını ilginç bulmuşlardır (2003:104). Bunun açıklamasını, metinlerin birbirlerini kopyalamaları olarak göstermişlerdir²⁵. Bu bulgular, Baker'ın (1988) ders kitaplarını “klon” olarak adlandırırken ne kadar haklı olduğu konusunda fikir vermektedir.

Bir diğer çalışma metinlerin kavramsal şemalarındaki benzerliğe değil, farklılığa odaklanmaktadır. Keith ve Ender (2004a), iki farklı döneme ait ders kitaplarındaki kavramları metinler arası kullanımlarına göre sınıflandırmışlardır. Buna göre 1940'lardaki kavramların %50'si, 1990'lı yılların metinlerindeki kavramların da %58'i yalnızca tek bir metinde kullanılmıştır. Tüm metinlerde kullanılan kavramlar (%100 uzlaşma olan kavramlar) ilk grupta bütünü yalnızca %0,7'sini oluştururken, ikinci grupta da yalnızca %0,48'ine tekabül etmektedir (2004a:25). Dolayısıyla araştırmacılar “sosyologların %90'ı ya da daha fazlasının, bir şekilde sosyoloji pratiği hakkında farklı algılara” sahip oldukları yorumunu yapmışlardır (2004b). Buna göre, “sosyoloji disiplininde tutarlı bir çekirdek bilgiye dair sadece sınırlı kanıtlar” bulunmaktadır (*ibid*:40).

Keith ve Ender'in kodlama süreçleri inceledikleri kitapların içeriğine yönelik bir işlem olmaktan çok, kitapların dizinlerine (*glossary*) ve kavramların kendilerine ayrılmış başlıklara yöneliktir. Schweingruber, Keith ve Ender'in çalışmalarını bu anlamda eleştirmiş ve araştırmacıların kodladıkları kavramların ders kitabı yazarlarınca hangi anlamda kullanıldıklarını dikkate almadıklarını vurgulamıştır (Schweingruber, 2005:81). Dolayısıyla bu kavramların disiplinin kendisini temsil etme kapasitesine sahip olup olmadıkları belirsizdir. Schweingruber, dikkate değer tespitlerine rağmen sosyolojide çekirdek bir kavramsal içeriğin önemini de yabana atıyor gibi görünmektedir. Kendisi, disiplinin çekirdeğini *sosyolojik imgelem* olarak belirleme taraftarıdır. Onun

²⁵ Bu da *izomorfizm* kavramının yumuşatılmış bir ifade yaratmak üzere kullanıldığını düşündürmektedir.

için *çekirdek* "toplumun insanları nasıl etkilediği ve insanların toplumu nasıl inşa ettiğine dair sosyolojik bir perspektiftir". Ancak sosyolojik imgelem kavramının belirsizliği hakkındaki eleştiriler bir tarafa, sosyolojik perspektifin sosyolojinin kendisine ait kavramsal temeli olmadan nasıl kazandırılacağı belli değildir. Sosyoloji temsillerinde ve "imgelemlerindeki" kaotik bireysellik bunda oldukça etkili olmaktadır. Schweingruber, Keith ve Ender'i sosyolojinin bilimselliğini "kavramsal bir şemaya" bağlamakla eleştirirken, buna karşılık sosyolojinin yalnızca bir zihinsel durum (state-of-mind) olmadığı, aynı zamanda bir araştırma programı olduğu burada hatırlatılmalıdır. Dolayısıyla sosyolojinin disiplinler problemlerinin ders kitaplarına yansıdığı biçimiyle kavramsal içerikteki kaos ile sosyolojik perspektifi kıyaslamının ve birbirleriyle ikame etmenin bir anlamı bulunmamaktadır. Başka bilimlerin evrene yaklaşımları ile kavramsal içeriklerini ayrı düşünmek ve bunlardan birini diğerine öncelikli kılmak pek de akla yatkın ayrımlar değil iken sosyolojide bu yapılmaktadır (örneğin Leming, 1990). Disipliner her perspektif, bağımsız ve sınırları belli bir disiplinin yapısal sağlamlığına ve kavramsal temeline sıkı sıkıya bağlı olmak durumundadır.

Bir sosyoloji ders kitabı yazarı için hangi kavramları sunacağına dair temel ve disiplinler bir standardın olmaması bu noktada oldukça önemli sonuçlar doğurmaktadır. Görüleceği üzere bir kavramın yazar tarafından sunulup sunulmayacağı, yazarın ilgili literatürü ne kadar iyi takip ettiğine ve bu konuda bir uzlaşımın olup olmamasına bağlıdır. Bir kavram bazı yazarlarca önem atfedilerek kullanılmakta iken bazılarınca kullanılmamaktadır. Bu anlamda kavramsal düzeydeki analiz, bilimsel bir disiplinin temsilindeki "serbestlik" hakkında önemli kanıtlar sunar. Dolayısıyla kavramların çekirdek niteliği, metinler-arası bir bağlamda anlaşılabilir. Diğer yandan sosyolojik perspektifi kazandırmak, kavramsal bir temelin ve değerlendirme biçiminin yokluğunda esasen sosyoloğun "dünya görüşüne" bağlı, yani keyfi bir hâl alabilir. Burada aslı sorun, bir tarafın sosyolojinin bilimselliğini belli bir şeye indirgemesi ile ilgili karşılıklı iddiaları gibi görünüyor. Bir taraf esasen sosyolojinin bilimselliğinin uzlaşmış kavramsal bir şemaya bağlı olduğu iddiasında gibi görünüyorken diğer yandan, sosyoloji pratiği *sosyolojik imgelem/perspektif* gibi esasen analitik açıdan belirsiz bir zihin durumu ile sınırlandırılmaktadır²⁶.

Schweingruber'in tespitlerinden yola çıkarak burada araştırmanın nicel taslağına uygun olmayan bu belirsizliği aşmak üzere kodlanan kavramlar en başta iki grup altında sınıflandırılmaktadır. İlk grup, "sunulmuş kavramlar", ders kitabı yazarlarının *giriş* başlıklarında faydalandıkları tüm kavramları

²⁶ Bu durum Türkiye'deki bazı ders kitaplarında disiplinin "anlama-yorum" pratiğine indirgenmesine benzemektedir.

içerir. Söz gelimi yazarlar sosyolojinin ilgi alanları hakkında bilgi verirken “toplumsal tabakalaşma”, “anomi”, “görelî yoksunluk” veya sosyolojinin bilimsel konumundan söz ederken “hipotetikodüktif”, “görelîk” gibi kavramlardan faydalanabilmekte ancak bunları tanımlama gereği duymamaktadırlar. Bir ders kitabının giriş düzeyindeki başlıklarında bu tarz karmaşık ve tanımlanmadan bırakılan kavramların öğrencilerin büyük çoğunluğu için sıkıntı yaratabileceği gerçeği bir tarafa, keyfi kullanımlarından ötürü disiplin için bir çekirdeği veya öğrenciler için sonraki konularda bir temel oluşturup oluşturmadıkları da ciddi bir belirsizliktir. Schweingruber’a göre Keith ve Ender’in listeledikleri kavramlar içerisinde birçok disiplin tarafından paylaşılan “hipotez”, “bağımlı değişken” vb. kavramların yanı sıra “demokrasi”, “suç”, “aile” gibi esasen sosyolojinin *kavramsal aparatı* sayılmayan, ancak araştırma nesnelerini ifade eden sözcükler de vardır (2005:82)²⁷. Bu sebeple kullanılan tüm kavramlar içerisinde ikinci bir grup daha ayrıştırılmıştır. Bu grupta tanımları ve açıklamaları sunulmuş olan kavramlar yer almaktadır. Böylece ikinci grubun görelî büyüklüğünü ölçmek de mümkün olmaktadır.

4.4.3. Kavramların Analizi

Bu çalışmaların katkı ve eksiklikleri tartışıldıktan sonra Türkiye’deki ders kitabı sosyolojisinin kavramsal şeması ve sorunları incelenebilir. Tablo 25’te ders kitaplarının giriş başlıkları altındaki kavramlara ait istatistikler sunulmaktadır.

Tablo 25. Dönemlere Göre Kavramların Genel İstatistikleri

	1980-99 (N=16)		2000-15 (N=14)		Toplam	
	Toplam	Tanımlı	Toplam	Tanımlı	Toplam	Tanımlı
F	951	372	1164	517	1646	716
Dönem Yüzde		39,12		44,42		
Toplam Yüzde	57,78	51,96	70,72	72,21		43,5
Min.	44	11	93	33		
Maks.	391	99	321	140		
Ort.	153,81	43,25	198,57	72,71		

1980’den 2015’e yayınlanmış 30 sosyolojiye giriş kitabında toplam 1646 farklı kavram ve terim kodlanmıştır. Bu kavramların 715’i (%43,5) kendilerine ait başlıklar altında ya da metinlerin ilgili

²⁷ Şüphesiz temel bilimsel düşünme ve yöntem ile ilgili kavramların sosyolojinin “kavramsal aparatları” sayılmaması için hiçbir neden yoktur.

bölümlerinde tanımlanmış kavramlardır. 1980-99 dönemindeki metinlerde 951 farklı kavram (tüm kavramların %57,8'i) yer alırken 2000-15 dönemi metinlerinde 1164 farklı kavram (tüm kavramların %70,7'si) tespit edilmiştir. İlk gruptaki kavramların %39,12'si (372) tanımlanmış iken ikinci grupta tanımlı kavramların oranı %44,42'dir (517). İlk gruptaki tanımlı kavramlar tüm tanımlı kavramların %51,96'sını oluştururken ikinci grupta bu oran %72,21'e çıkmıştır. İlk dönemdeki metinlerde kavramların sayısı 44 ile 391, ikinci dönemde 93 ile 321 arasında değişmektedir. Tüm kavramlarda bir dönemden diğerine ortalamalar 153,81'den 198,57'ye, tanımlı kavramlara ait ortalamalar da 43,25'ten 72,71'e yükselmiştir. Her iki kategoride de toplam kavram sayılarının normal dağılımlara ve varyans eşitliğine sahip oldukları görüldüğünden, ortalamaların karşılaştırıldığı iki örneklem bağımsız t-testi uygulanmıştır.

Hipotez 8: “Bir dönemden diğerine toplam kavram ve terimlerin hacminde anlamlı bir değişim gerçekleşmez ($H_0: \mu_1 = \mu_2$)²⁸, ancak güncel metinlerdeki toplam tanımlı kavram ve terim hacmi anlamlı derecede büyüktür” ($H_A: \mu_1 \neq \mu_2$)²⁹.

TÜM KAVRAMLAR								
1980-99			2000-15			Bağımsız t-testi		
F	Ort.	Std. Spm.	F	Ort.	Std. Spm.	t	df	p (iki uçlu)
951	153.81	83.348	1164	198.57	78.569	-1.507	28	.143
TANIMLI KAVRAMLAR								
1980-99			2000-15			Bağımsız t-testi		
F	Ort.	Std. Spm.	F	Ort.	Std. Spm.	t	df	p (iki uçlu)
372	43.25	27.533	517	72.71	34.793	-2.588	28	.015

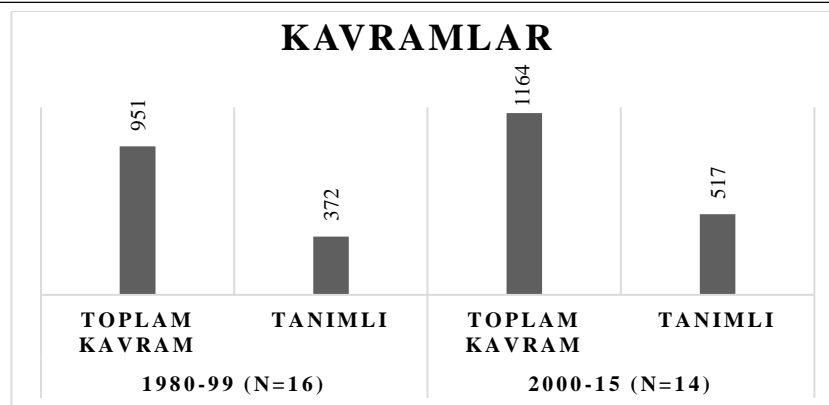
Ortalamaların karşılaştırıldığı t-testi sonuçlarına göre 2000-15 dönemi metinlerindeki kavramların toplam sayısı (M=198,57) ile bir önceki dönemin toplam kavram sayısı (M=153,81) arasında ortalamalar düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur; $t(28)=-1.507$, $p=.143$. Dolayısıyla toplam kavram hacminde herhangi bir değişimin olmadığını öngören hipotez doğrulanmıştır ($H_0: \mu_1 = \mu_2$). Ancak tanımlı kavramların hacimlerine gelindiğinde test sonuçları, ikinci dönemdeki metinlerde tanımlanmış kavramların sayısının (M=72,71) bir önceki döneme göre (M=43,25) belirgin şekilde fazla olduğunu göstermektedir, $t(28)=-2.588$, $p=.015$. Toplam kavram

²⁸ Grup ortalamalarının eşitliği.

²⁹ Grup ortalamalarının eşitsizliği.

sayılarında anlamlı bir değişme olmamasına rağmen 2000’li yıllardaki yazarların belirgin biçimde daha fazla kavramı tanımladıkları görülmektedir. Bu da güncel metinlerde daha çok tanımlı kavramın yer alması gerektiğini öngören hipotezin doğrulandığı anlamına gelmektedir ($H_A: \mu_1 \neq \mu_2$).

Grafik 3. Dönemlere Göre Toplam ve Tanımlı Kavram Sayılarının Karşılaştırılması

Elbette ki yazarların daha fazla kavram ve tanımlı kavram kullanımları daha fazla standartlaşma anlamına gelmemektedir. Tablo 26’da her iki dönemdeki tüm kavramların ve tanımlı kavramların uzlaşya göre dağılımlarına bakıldığında bu daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 26. Uzlaşya Oranlarına Göre Kavram Gruplarının Kümülatif Yüzdeleri

	TÜM KAVRAMLAR						TANIMLI KAVRAMLAR					
	1980-99		2000-15		Toplam		1980-99		2000-15		Toplam	
	N	Küm.	N	Küm.	N	Küm.	N	Küm.	N	Küm.	N	Küm.
100%	4	0,42	8	0,69	3	0,18	0	0	0	0	0	0
90%	2	0,63	7	1,29	4	0,43	0	0	0	0	0	0
80%	12	1,89	8	1,98	15	1,34	0	0	3	0,58	0	0
70%	8	2,73	24	4,04	8	1,82	2	0,54	4	1,35	2	0,28
60%	21	4,94	14	5,24	24	3,28	0	0,54	0	1,35	5	0,98
50%	30	8,1	40	8,68	26	4,86	4	1,61	10	3,29	2	1,26
40%	21	10,3	29	11,2	33	6,87	4	2,69	8	4,84	2	1,54
30%	44	14,9	31	13,8	38	9,17	16	6,99	21	8,9	18	4,05
20%	46	19,8	119	24,1	80	14	16	11,3	66	21,7	44	10,2
10%	225	43,4	181	39,6	227	27,8	94	36,6	83	37,7	105	24,9
-10%	538	100	703	100	1188	100	236	100	322	100	538	100
	951		1164		1646		372		517		716	

Tablo 26'daki veriler göstermektedir ki tüm kavramlar içerisinde bütün metinlerde (%100 uzlaşıyla) yer alan ilk dönemde toplam 4 (951 kavramın %0,42'si), sonraki dönemde de 8 kavram (%0,69) bulunmaktadır. 1980-99 dönemi metinlerinin en az %90'ında çekirdek 6 kavram (tüm kavramların %0,63'ü), %80'inde 18 (%1,9) ve metinlerin en az yarısında 77 kavram (%8,1) ortak olarak kullanılmıştır. Bu dönemdeki metinlerde toplamda 538 kavram, yani tüm kavramların yarısından fazlası (%56,57) birden fazla kitapta geçmeyen tekil kavramlardır. 2000-15 dönemi metinlerinde %100 uzlaşı ile yer alan kavramların sayısı 8 (1164 kavramın %0,7'si) iken metinlerin en az %90'ında çekirdek 15 kavram (%1,29), en az %80'inde 23 (%1,98) ve metinlerin en az yarısında toplam 101 kavram (%8,68) ortak olarak yer almaktadır ve kavramların %60,4'ü (703) başka herhangi bir metinde geçmemektedir. Dolayısıyla her iki dönemde yazarlar, giriş başlıklarında çok fazla bireysel kavrama yer vermekte iken (%56,57'ye karşılık %60,4) oldukça az sayıda uzlaşılmış kavram kullanmaktadırlar (%0,63'e karşılık %1,29). Bu da giriş düzeyindeki öğrencilerin bireysel içeriklere sahip metinlerle meşgul oldukları, disipline dair uzlaşılmış kavramlara (dolayısıyla ortak bir dile) rastlamadıkları anlamına gelmektedir. Asıl çarpıcı sonuç iki dönemde de çekirdek uzlaşıyla yer almış hiçbir tanımlı kavramla karşılaşılmamasıdır. İlk dönemdeki metinlerin en az yarısında yalnızca 6 (tüm tanımlı kavramların %1,6'sı), ikinci dönemde de metinlerin en az yarısında sadece 17 tanımlı kavram (%3,3) ortak olarak bulunmaktadır. Bu bulgu daha da çarpıcı şekilde, sosyolojiye giriş içeriklerinde öğrencilerin hiçbir metinde standart olarak yer alan tanımlı bir kavrama rast gelmedikleri şeklinde tercüme edilebilir. Bu bireysel içerikler, tekil kavram kullanımlarına bakıldığında daha da net bir şekilde anlaşılabilir. İlk dönemdeki tanımlı kavramların %63,4'ü (236) ve ikinci dönemdekilerin de %62,3'ü (322) birden fazla metinde geçmeyen tekil kavramlardır. Toplamda 30 sosyolojiye giriş kitabında metinlerin tamamında geçen kavram sayısı 3 (1646 kavramın %0,18'i) ve çekirdek kavramların sayısı 7'dir (%0,43). 30 metnin %10'undan daha azında (bir ya da iki metinde) yer alan kavramlar toplam 1646 kavramın %72,2'sini oluşturmaktadır. Bunların içerisindeki benzersiz (tekil) kavramların sayısı 960'tır (%58,32). 30 kitabın en az yarısında ortak tanımlanan kavram sayısı ancak 9 iken (%1,26) birden fazla metinde yer almayan tekil tanımlı kavramların sayısı 444'tür (%62).

Ders kitaplarındaki kavramsal içeriğin en iyi şekilde anlaşılabilmesi, uzlaşı derecelerine dayanan çekirdek ve tekil kavram sayılarındaki değişimlerin anlamlı olup olmadıklarını incelemeyi gerektirmektedir. Çekirdek ve tekil kavram kullanımlarının son derece normal-dışı dağıldıkları görüldüğünden, bu kategorilerde parametrik olmayan testlerin uygulanması gerekmektedir. Hipotez ve test sonuçları şöyledir:

Hipotez 9: “Daha güncel metinlerde yüksek uzlaşıyla yer alan (çekirdek) kavram hacmi büyür ve bireysel (tekil) kavram kullanımları da anlamlı ölçüde azalır” (H_A : Grup medyanlarının eşitsizliği).

Çekirdek Kavramlar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
N	Medyan	N	Medyan	.000	-5.052	.000
6	6	15	15			
Tekil Kavramlar				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
N	Medyan	N	Medyan	81.5	-1.268	.205
538	25	703	38.5			
Tanımlı Tekil Kavramlar*				Mann-Whitney U		
1980-99 (n=16)		2000-15 (n=14)		U	Z	p (İki Uçlu)
N	Medyan	N	Medyan	88.5	-.979	.328
236	11.5	322	15.5			

*Tanımlı kavramlar kümesinde çekirdek bir kavram bulunmamaktadır.

Medyanların karşılaştırıldığı Mann-Whitney U testi göstermektedir ki 2000’li yılların metinlerinde çekirdek niteliğindeki kavramlar (Mdn=15) bir önceki döneme göre (Mdn=6) anlamlı derecede fazladır ($p=.000$, $r=.92$). Ancak daha güncel metinlerde daha fazla uzlaşılmış kavramın bulunacağını öngören hipotez doğru ise de, bu artış oldukça azdır (6’ya karşı 15) ve buna eşlik etmesi gereken tekil kavram kullanımındaki azalmanın gerçekleşmediği görülmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı olmamasına rağmen ($p=.205$, $r=.23$) tekil kavram oranlarında eski metinlere kıyasla belli bir artışın olduğu görülmektedir (%56,6’ya karşılık %60,4). Her ne kadar güncel metinlerdeki tekil tanımlı kavram kullanımında (Mdn=15,5) bir önceki kullanıma göre (Mdn=11,5) küçük bir azalma gerçekleşmişse de (%63,4’e karşılık %62,3) bu da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa işaret etmemektedir ($p=.328$, $r=.18$). Dolayısıyla tüm kavramlar içerisinde çekirdek nitelikte olanların kullanımında küçük ama anlamlı bir artış gerçekleşmiş ancak tekil kavram kullanımlarında herhangi anlamlı bir değişim meydana gelmemiştir.

4.4.4. Kavramsal Değişimlerin Büyüklüğü: Bir Bağlam Tespiti

Bu araştırmada kavram düzeyindeki değişimler, bağımsız t ve Mann-Whitney U testleri aracılığıyla incelenmiştir. Mann-Whitney testlerine uygun etki büyüklüğü ölçümleri (daha yukarıda formülasyonları sunulduğu üzere) r ve r^2 değerleri ile elde edilebilmektedir. Bağımsız t-testine uygun

etki büyüklüğü ölçümleri olarak da Cohen d ve eta-kare indeksleri (Abbott, 2017:245) ile Glass $delta$ ve Hedges g indeksleri (Ellis, 2010:15-16) kullanılabilir.

İki bağımsız grubun karşılaştırıldığı ve grup örneklerinin eşit olmadıkları durumlarda, aşağıdaki formülle elde edilmiş bir Hedges g ³⁰ indeksi kullanılabilir (Ellis, 2010:10).

$$\text{Hedges' } g = \frac{M_1 - M_2}{SD_{pooled}^*}$$

Burada M_1 ve M_2 grup ortalamalarını, “ SD_{pooled}^* ” ağırlaştırılmış ve toplanmış standart sapma değerini ifade etmektedir. Bu değeri elde etmek için de aşağıdaki formül kullanılmaktadır:

$$SD_{pooled}^* = \sqrt{\frac{(n_A - 1)SD_A^2 + (n_B - 1)SD_B^2}{n_A + n_B - 2}}$$

Hedges’in g indeksi, tıpkı Cohen’in d ve Glass’ın $delta$ indeksleri gibi standart sapma puanlarına göre bir değere sahiptirler. Tam olarak, grup ortalamalarının birbirlerinden standart sapma değeri üzerinden ne kadar uzak olduklarını gösterirler. Dolayısıyla d değerinin, söz gelimi, 1.0 olduğu bir durumda “iki grup arasındaki farkın bir standart sapma puanına eşit olduğu” sonucu çıkarılabilir (Ellis, 2010:11). Bu noktada sonuçları daha anlaşılabilir kılmak üzere d puanına dayanılarak hesaplanabilen bir η^2 (eta-kare) değeri elde edilebilir (Fritz ve Morris, 2012:9):

$$\eta^2 = \frac{d^2}{d^2 + 4}$$

Bu η^2 puanı sayesinde, zaman faktörünün bir kavramsal kategorideki varyansları hangi oranda açıkladığı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Nihayet, Tablo 27’de toplam ve tanımlı kavram değişimlerinin büyüklükleri ile ilgili indeks değerleri yer almaktadır.

---

³⁰ Hedges’in g indeksi de literatürde (formül belirtilmek kaydıyla) bir d değeri olarak gösterilebilir. Zaten Cohen d ve Glass $delta$ ile birlikte “ d etki büyüklüğü ailesi” içinde gösterilmektedir (Ellis, 2010:7).

Tablo 27. Toplam ve Tanımlı Kavram Değişimlerinde Etki Büyüklükleri

	<i>Fark (%)</i>	<i>d</i>	η^2	<i>CL</i>
Tüm Kavramlar	29	.55	.07	65
Tanımlı	68	.95	.18	75

Tablodaki verilere bakıldığında, daha güncel metinlerdeki ortalama kavram sayısının bir önceki dönem ortalamasından %29 daha fazla olduğu görülebilir. Sonuç büyüklüğü Cohen'in sınıflandırmasına göre orta seviyededir ($d=.55$) ancak istatistiksel bir fazlalığı temsil etmemektedir ($p=.143$). Tanımlı toplam kavram ortalamalarındaki artış (%68) ve buna bağlı etki büyüklüğü ($d=.95$) ise oldukça fazladır. Daha eski sosyolojiye giriş kitaplarına kıyasla güncel ders kitaplarındaki tanımlı kavram hacmindeki büyümede varyansların %18'i zaman faktörü tarafından açıklanmaktadır ve bu büyük bir orandır ($\eta^2>.14$). Diğer bir ifadeyle, ikinci dönemden rastgele alınan bir metin, bir önceki dönemden rastgele alınan bir metinden %75 olasılıkla daha fazla tanımlı kavram barındırmaktadır ($CL=75$).

Tablo 28. Çekirdek ve Tekil Kavram Değişimlerinde Etki Büyüklükleri

	<i>Fark (%)</i>	r^2	<i>CL</i>
Çekirdek	147	.85	100
Tekil	56	.05	64
Tekil Tanımlı	49	.03	60

Tablo 28'de dikkat edilmesi gereken iki husus bulunmaktadır. İlki, çekirdek kavramlardaki istatistiksel önemde artışın pratikte çok az bir değişime denk gelmesidir. Bu, ilk dönemdeki metinlerin %90'ında yer alan 6 kavrama karşılık ikinci dönemde 15 kavramın bulunduğu düşünüldüğünde daha açık hale gelir. Ancak açıklanan varyans oranı ele alındığında, güncellik faktörünün büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyolojiye giriş metinlerinin "güncellikleri" çekirdek kavram oranında gerçekten etkilidir ($r^2=.85$). Bu, ikinci dönemden rastgele alınan bir metnin daha fazla çekirdek kavram barındırması olasılığının %100 olduğu anlamına gelmektedir ($CL=100$). Dikkat edilmesi gereken ikinci bir husus da tekil içerikteki değişimlerdir. Toplam ve tanımlı kavramlardaki değişimlerin aksine (%29'a karşılık %68) tekil kavramların yüzdelik farkları birbirlerine yakın değerler almaktadır (%56'ya %49). Üstelik açıklanan varyans oranlarına göre bir dönemden diğerine farklar oldukça düşüktür. Bu da bireysel içerikteki trendin sürdürüldüğüne dönük bir başka önemli kanıttır. Bu sonuçlara bakıldığında genel anlamda ikinci sosyolojideki kavram kullanımı ile ilgili

trendler hakkında bir fikir edinilebilir mi? Tablo 29, bu çalışmadaki bulguları Keith ve Ender'in (2004a) bulgularıyla karşılaştırmaktadır³¹.

Tablo 29. İki Araştırma Bulgularının Karşılaştırılması

	<i>Fark (%)</i> *	η^2 *	<i>CL</i> *	<i>Fark (%)</i>	η^2	<i>CL</i>
Top. Kavram	47	.33	84	29	.07	65
Çek./Top.	40	.17	74	102	.85	100
Tekil Kavram	40	.06	64	56	.05	64
Tek./Top.	6	.004	53	22	.02	58

*Keith ve Ender (2004a:26).

Tablodaki veriler hakkında iki önemli hatırlatma yapılmalıdır. İlki, bu araştırma giriş başlıklarındaki kavramlara odaklanırken diğer araştırmanın kitapların dizinlerindeki kavramları dikkate almasıdır. Diğer nokta, ilk araştırma 1940'lar ve 1990'lardaki metinleri karşılaştırmakta iken bu araştırma 1980-99 ve 2000-15 dönemlerindeki metinleri kapsama almıştır. Dolayısıyla bu karşılaştırmanın amacı, ortalama farklarını ve etki büyüklüklerini karşılaştırarak değişimlerin niceliği hakkında bir fikir edinmektir. Dikkat edileceği üzere toplam ve çekirdek kavram kullanımlarındaki değişimlerin büyüklüğü her iki araştırmada da oldukça değişkenlik göstermektedir. Özellikle çekirdek kavramların toplam kavram sayısına oranları açısından değişmelerin büyüklükleri arasındaki farklılıklar dikkat çekicidir (%40'a karşılık %102). Her iki araştırmada, farklı oranlarda da olsa bir dönemden diğerine çekirdek kavramların oranında istatistiksel olarak anlamlı bir artış gerçekleşmiştir. Ancak daha önemlisi en az farklılıkların tekil içeriklerde bulunmasıdır. Dikkat edilecek olursa gerek ortalama tekil kavram sayıları gerekse tekil kavramların toplama oranları arasındaki farklar iki araştırmada da en düşük düzeydedir. Demek ki Anglo-Amerikan ve Türkiye'deki sosyolojiye giriş kitapları birlikte ele alındığında, ikinci sosyolojide kavramsal hacim ve çekirdek kavramlardaki dönemlere göre değişimler belirgin olup çeşitlilik arz etmesine rağmen tekil kavram kullanımlarında gerçekleşen değişimler son derece küçüktür. Bu da disiplindeki standartsızlığın temsillerdeki bireysel dizaynları nasıl kuvvetle beslediğini kanıtlamaktadır.

³¹ Standartlaşmış indekslerin karşılaştırmalarda ne kadar güvenilirliğe sahip oldukları tartışılmış ve bunlar yerine daha basit etki büyüklüklerini kullanmanın önemi vurgulanmıştır (Baguley, 2009:610). Dolayısıyla ikinci sosyolojideki kavram kullanımlarının değişimleri ile ilgili burada yapılmış olan karşılaştırmaların bir fikir edinmek amacıyla yapılmış olduğu ve yazındaki yukarıda aktarılmış bazı çekincelerin dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır.

4.4.5. İkinci Sosyolojinin Kavramsal Sorunları

Yukarıda, Türkiye’de 1980-2015 arasında yayınlanmış toplam 30 sosyoloji ders kitabının giriş başlıklarında sunulmuş ve tanımlanmış kavramlara dair istatistikler incelenmiştir. İki grubun toplam ve tekil kavram kullanımları arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken tüm kavramlar içinde yer alan çekirdek kavram sayılarında ve toplam tanımlı kavram kullanımlarında anlamlı bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Ancak tekil kavram kullanımlarındaki trend güncel metinlerde de sürmektedir. Daha güncel metinlerde eskilerine oranla toplam ve tekil kavram kullanımlarında önemli bir değişim gerçekleşmemiş ise de güncel yazarların kullandıkları kavramları daha fazla tanımladıkları görülmektedir. Aynı zamanda (az da olsa) daha fazla sayıda uzlaşmış kavrama metinlerinde yer vermektedirler. Tablo 30, dönemlere göre metinlerin en az %90’ında yer alan çekirdek kavramları göstermektedir.

Tablo 30. *Dönemlere Göre Metinlerin En Az %90’ında Yer Alan Kavram ve Terimler*

1980-99	2000-15	TOPLAM
Aile*	Aile*	Aile*
Gözlem	Din*	Din
Sosyal*	Gözlem	Gözlem
Toplum*	İş Bölümü	Sosyal*
Toplumsal Kurum*	Kolektif Bilinç	Toplum*
Toplumsal Olay	Metafizik Aşama*	Toplumsal Kurum
	Pozitivist Aşama*	Toplumsal Yapı
	Sosyal*	
	Teolojik Aşama*	
	Toplum*	
	Toplumsal Grup	
	Toplumsal Kurum	
	Toplumsal Olgu*	
	Toplumsal Yapı	
	Üretim Araçları	

*Gruptaki %100 uzlaşmış kavramlardır.

İlk dönemdeki çekirdek kavramlara bakıldığında “aile”, “gözlem”, “sosyal” ve “toplum” gibi son derece genel sözcüklerin ortak olarak metinlerde yer aldıkları görülmektedir. Bunlar arasında yalnızca “toplumsal kurum” ve “toplumsal olay” kavramlarının sosyolojinin kendine has kavramsal içeriğine dâhil olduğu söylenebilir. 2000’lerde ise diğer döneme göre daha fazla çekirdek sosyolojik kavramın kullanıldığı görülmektedir. Yine “aile” ve “din” gibi toplumsal kurum terimleri ya da

“gözlem”, “sosyal” ve “toplum” gibi çok genel kavramların dışında “toplumsal grup”, “kurum”, “olgu” ve “yapı” gibi sosyolojik kavramların yüksek bir uzlaşa ile yer aldıkları görülmüştür. Bu uzlaşya üç önemli sosyoloğa ait kavramlar da dâhildir. Comte’un “metafizik, teolojik ve pozitivist aşama” kavramları, Durkheim’in “iş bölümü” ve “kolektif bilinç” kavramları ile Marx’ın “üretim araçları” kavramı çekirdek bir uzlaşyla yer almıştır. 30 kitabın bütününde çekirdek nitelikteki kavramlara bakıldığında yine son derece genel kavramlar dışında sosyolojik nitelikteki yalnızca “toplumsal kurum” ve “toplumsal yapı” kavramlarının yer alması dikkat çekicidir. Giriş başlıklarında birçok konunun kapsama alınmasına rağmen az sayıda ve oldukça genel kavramların ortak olarak yer alması rastlantı değildir. Standart yokluğu yazarların bireysel dizaynlar kullanmasına yol açmakta, bu da yine az çok bir standardın oluşmasını engellemektedir. Ancak bu noktada çok daha dikkat çekici olan, hiçbir metinde en az %90 uzlaşa ile yer almış tanımlı bir kavramın olmamasıdır. Uzlaşa alt sınırı %50’ye indirildiğinde ilk dönemde 6, ikincisinde 17 ve toplamda yalnızca 9 kavramın kaldığı görülebilir. Tablo 31’de bu kavramlar gösterilmektedir.

Tablo 31. *Dönemlere Göre Metinlerin En Az %50’sinde Tanımlanan Kavram ve Terimler*

1980-99	2000-15	TOPLAM
Mekanik Dayanışma	Açık İşlev	İdeal Tip
Organik Dayanışma	Alt Yapı	Mekanik Dayanışma
Toplum	Anomi	Metafizik Aşama
Toplumsal Dinamik	Bozuk İşlev	Organik Dayanışma
Toplumsal Statik	Hipotez	Pozitivist Aşama
Yöntem	İdeal Tip	Teolojik Aşama
	Kapalı İşlev	Toplum
	Mekanik Dayanışma	Toplumsal Dinamik
	Metafizik Aşama	Toplumsal Statik
	Organik Dayanışma	
	Örnekleme	
	Pozitivist Aşama	
	Teolojik Aşama	
	Toplum	
	Toplumsal Dinamik	
	Toplumsal Statik	
	Üst Yapı	

Tablo’da ilk dikkat çeken unsur, tanımlı kavramların sosyolojinin kendi kavramsal içeriğine ait olmalarıdır. Ancak burada unutulmaması gereken, bu kavramların az sayıda metinde ortak olarak bulduklarıdır. Söz gelimi 30 kitap içinde toplamda 22 metinde ortak olarak bulunan “ideal tip” kavramı yalnızca 15 metinde tanımlanmıştır. 24 metinde geçen “mekanik dayanışma” kavramı 20, 26

metinde geçen “metafizik aşama” kavramı da 19 yerde tanımlanmıştır. Aynı şekilde 24 metinde geçen “organik dayanışma” 20, 26 metinde geçen “pozitivist aşama” ve “teolojik aşama” kavramları 19, 26 yerde geçen “toplumsal dinamik” ve “toplumsal statik” kavramları 23 yerde tanımlanmışlardır. Burada dikkat çeken husus Auguste Comte’un ve Durkheim’in kavramlarının en çok metinde görünen ve tanımlanan kavramlar olmalarıdır. Özellikle Comte’a ait kavramların her iki dönemde de görece yüksek uzlaşılarla yer aldıkları ve tanımlandıkları görülmektedir. Bir diğer husus da “toplum” gibi tüm metinlerde %100 uzlaşıyla yer alan, sosyolojinin araştırma alanını temsil eden bir kavramın toplamda 17 metinde tanımlanmış olmasıdır.

Türkiye’deki sosyolojiye giriş kitaplarında belli başlı “temel kavramları” bir başlık altında tanımlayan az sayıda yazar bulunmaktadır (Erkal, 1982; Kurtkan, 1986; Sanay, 1991; Şener, 1998; Aksoy, 2000; Demir, 2006; Suğur, 2009). Dolayısıyla kavram ve terimlerin, giriş başlıkları boyunca genel olarak dağınık şekilde ve belli bir sırayı takip etmeden tanımlandıkları söylenebilir. Yani sosyolojiye giriş kitaplarında okuyucu, tanımlı kavramları çoğunlukla kavramın sahibi olan sosyolog hakkındaki başlıklar altında görmektedir. Bu da bir disiplinin ders kitabındaki standart ve uzlaşma eksikliğinin bir diğer yansımasıdır. Sosyolojiye giriş metinlerinde öğrenci, basitten karmaşığa ve genelden özele doğru kavramların sıralanıp tanımlandığı diğer bilimlerdeki mantığı izlemezler. Tam aksine, sosyologların tanıtıldığı ve geliştirdikleri kavramların farklı detaylarda tanımlandığı başlıklar ile karşılaşmaktadırlar. Üstelik hangi sosyoloğun hangi sırayla tanıtıldığı ve onlara ait hangi kavramların nasıl tanımlandığı tamamen yazarın kendi tercihinin ve bilgisine kalmıştır. Sosyolojiye ait bilginin aslı konular üzerinden değil de “önemli isimler” üzerinden anlatılması disiplindeki çekirdek bilgi ve standart eksikliğinin en önemli işaretidir. Belli bir konudaki içeriğin “disiplinin” kendi bilgisi ve kavramları olarak değil, sosyologların kendi bilgi ve kavramları olarak sunulması Moore’un (2002) sosyolojideki metafenomenal söylemle ilgili vurgularını doğrulamaktadır.

4.5. TEMELLER: TÜRKİYE’DE İKİNCİ SOSYOLOJİNİN BİLİM İMAJLARI

Bu aşamaya kadar sosyolojiye giriş kitaplarının içerik bileşenleri farklı düzeylerde incelenmiş ve metinlerdeki bireyselliğe dair ipuçları elde edilmiştir. Konu başlıkları içeriğe dâhil edilen ve bundan dışlanan konular hakkında bulgular sunarken referans ve sitasyonların analizi, bir disiplinin ders kitabı yazılırken başvuru ve alıntı yapılan kaynakların bu bireysel dizaynlara nasıl uyduğunu göstermektedir. Daha az göz önündeki bir başka bileşen olan kavram ve terimlerin incelendiği bölümde de aynı problemler hakkında daha detaylı kanıtların elde edilebileceği görülmüştür. Buradan

itibaren temel bilgilere yönelik farklı kodlamalar aracılığıyla elde edilen veriler ışığında, sosyolojiye giriş kitaplarındaki son derece açık içeriklerin aynı standart yokluğu ve bireyselliğe nasıl paralel inşa edildiğine dair başka kanıtlar bulmaya çalışılmıştır. Buradaki esas amaç temel konularda yazarların ne kadar farklı (ve yer yer uzlaşmaz) algılara sahip olabilecekleri hakkında fikir vermektir. Bu sebeple giriş başlıkları altında sunulan ve bu amaca uygun içerikler kapsama alınmıştır.

4.5.1. Bilim ve Sosyoloji

Disiplinin konusunun, yönteminin, bilimselliğinin, temel kavramlarının ve tarihsel seyrinin anlatıldığı konular neredeyse bütün sosyolojiye giriş kitaplarının ilk başlıklarında yer almaktadır. Elbette ki yukarıda başlıkların incelendiği bölümde de vurgulandığı üzere, bu başlıkların bileşenleri ve sıralamaları son derece değişken ve yazarın tercihlerine bağlı şekilde oluşmaktadır. Bilim felsefesi içeriği de bu bileşenlerden birisidir. Kurtz ve Maiolo'nun ifadesiyle, yalnızca "içindekiler" sayfasına bakılarak bütün sosyoloji ders kitaplarında bu içeriğin yer aldığı görülebilir (1968:39). Ancak bu anlamda bir trendin varlığı, sunulan temel üzerinde bir uzlaşmayı zorunlu kılmamaktadır. Bu sebeple içeriklerde başlangıç düzeyindeki okuyucuya sunulan temel bilgilerin karşılaştırılması fayda sağlayacaktır.

Türkiye'deki sosyolojiye giriş kitaplarında savunulan sosyoloji imajlarının bir eleştirisi Balkız (2007) tarafından yapılmıştır. Buna göre sosyoloji ders kitapları, söz gelimi yönetsel düzeyde mutabakatın sağlandığı, "ortak bir kökene, araştırma alanına ve zamanla olgun bilimsel bir disiplin olacağına yönelik iyimserliğe" sahip bir sosyoloji izlenimi yaratmaktadır (2007:34). Bu vurgular uzun yıllardan bu yana sosyoloji öğretimine yönelik eleştirileri yansıtmaktadır ve sosyoloji ders kitaplarındaki birtakım trendlerin varlığına işaret etmektedir. Nihayet Balkız, Türkiye'deki sosyolojiye giriş kitaplarındaki pozitivist tavrı ve sosyolojinin felsefi temellerinin tartışılmadan bırakılmasını eleştirmektedir³² (*ibid*:44). Ancak sosyolojiye giriş kitaplarının amaçları ve yönelikleri okuyucu

³² Görüleceği üzere bu her yazar için de doğru değildir. Sosyoloji ders kitaplarındaki metafenomenal söylem, kafa karıştırıcı biçimde birçok alternatif izahın zaten okuyucuya sunulmasını sağlamaktadır. Üstelik Balkız, sosyolojinin bir "çekirdekten" yoksun oluşunu disiplinin üniter imajlarını eleştirmekte kullanırken (2007:44) haklı olmasına rağmen, bu tezin aslı amacı da disiplindeki "çekirdeksizliğin" sürdürülemeyeceğine ve savunulamayacağına yönelik kanıtlar sunmaktır. Başlangıç düzeyindeki sosyoloji öğrencilerinin ihtiyacı, en temelde disiplinin sınırlarını ve problem alanlarını tutarlı kavramlar aracılığıyla öğrenmektir. Ortak ve sağlam bir bilimsel sosyalleşme sürecinin henüz var olmaması, bunun yokluğunu haklı kılmaz.

kitlesi göz önüne alındığında bu tür bir tartışmanın yersizliği bir tarafa, bu başlık altında görüleceği üzere mümkün olduğu da şüphelidir.

Bilim felsefesi içeriğinin bileşenleri kendi içlerinde incelenip karşılaştırıldığında söz konusu uzlaşmanın çok sabit olmadığı görülmektedir. Bu anlamda belki de ilk yapılacak şey, sosyolojinin nasıl tanımlandığına bakmak olacaktır. Yazarların çok büyük bir bölümü sosyolojinin bir “bilim” olduğunda birleşmektedirler. Sosyolojinin bilimselliği, en genelde bilimsel yöntem ve teknikleri istihdam etmesine bağlanmaktadır. Buna göre sosyoloji “pozitif ve ampirik bir bilim” (Tan, 1982; Dönmezer,1994; Kocacık, 2003; Aslan, 2005; Bozkurt, 2008), “pozitif bir davranış bilimi” (Arslantürk ve Amman, 2009), “insan ilişkilerinin bilimsel incelemesi” (Özkalp, 1993) gibi tanımlar alabilmektedir. Diğer yandan sosyolojinin pozitif bir bilim olduğu, ancak “pozitivizmle benzerliğinin nesnellik ve yöntem düzeyinde” olduğu da vurgulanmıştır³³ (Tolan, 1993). Burada unutulmaması gereken, bazı yazarların söylemlerinde bu ifadeleri “şahsen” yaptıkları ancak büyük çoğunluğun sosyolojiyi tanımlarken çeşitli yazarların tanımlarına başvurduklarıdır. Moore’un incelemesinde (2002) vurguladığı sosyoloji ders kitaplarındaki metafenomenal söylemin bu metinlerdeki içeriğin her boyutunda yer aldığı rahatlıkla görülebilir. Diğer yandan, sosyolojinin bir “ilim” olduğunu ifade eden yazarlar da bulunmaktadır. İlk bakışta bunun farklı Türkçe kullanımlarından kaynaklı bir durum olduğu düşünülebilir. Söz gelimi Kurtkan metninde (1986) diğer yazarların dil kullanımından oldukça farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Ancak Kuran ve tasavvuf kaynaklarına başvurması, farklılaşmanın yalnızca dil düzeyinde olmadığını göstermektedir. Bu, en çarpıcı şekilde Şener’in (1998) metnindeki batı ve bilim karşıtı söylemde görülebilir. Şener metin boyunca sosyolojiyi “ilmî” bir girişim olarak yansıtmakta, batılı ve “batıcı” sosyologların “bilimsel” sosyolojilerine karşı “ilmî” bir İslam sosyolojisi önermektedir. Ancak bu batı karşıtı söylem, sosyolojinin bilimsel temelleri ile ilgili aslı içeriği oldukça gölgede bırakmaktadır. Bu yalnızca içerik ve bilgi düzeyinde değil, aynı zamanda bilimsel etik ve ilkeler için de söz konusudur. Örneğin bilimsel yaklaşımın ve sosyolojik programın en temel ilkelerinden olan “nesnellik” diğer kitaplarda doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ifade bulurken Şener’in metninde “ait olduğu toplum özelliklerinden etkilenmeyen ve toplumunun bakışıyla bakmayan” nesnel bir sosyolog “ait olduğu toplumdan eziklik duyan” biri olarak resmedilebilmektedir (1998:43). Görüldüğü üzere “bilim” ve “ilim” vurguları bir noktada yalnızca çatışan (en iyi ifadeyle *alternatif*) sosyoloji algılarını değil, aynı zamanda farklı dünya görüşlerinin ve toplumsal bölünmelerin bilimsel bir disiplinin ders kitaplarında nasıl yeniden üretildiğini

³³ Balkız’ın eleştirilerindeki genelleyciliğe karşı, söz gelimi Barlas Tolan’ın metninde önemli epistemolojik ve yöntembilimsel tartışmaların yapılmış olduğunu burada hatırlatmak gerekmektedir.

göstermektedir. Dolayısıyla üniter ve pozitivist sosyoloji imajlarındaki ideolojik niteliğe yönelik eleştiriler, en başından ideolojik programlarla yazılmış ders kitaplarını ve disiplinler standartlara yönelik ihtiyacın rasyonalitesini dikkate almalıdır.

Sosyolojinin tanımlanması yalnızca yöntem ve bilim vurgusu ile yapılamaz. Bundan daha önemli olan, disiplinin konusunun ve nesnesinin tanımlanmasıdır. Ancak bu konuda çok az yazarın net bir görüşü ifade ettikleri söylenmelidir. Birçok sosyoloji ders kitabında sosyolojinin konusunu tanımlamak üzere disiplinin kendi bilgisi değil, başka ders kitabı yazarlarının tanımları kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu durum hem farklı metinlerde farklı konu tanımlarının hem de aynı sayfada birçok farklı sosyoloji tanımının bir sakınca görülmeden yer almasına neden olmaktadır. Çok zor olmakla birlikte tüm metinlerdeki yazar vurguları ve alıntılar ele alındığında sosyolojinin araştırma konusu ile ilgili bir sınıflandırma denemesi yapılabilir.

Tablo 32. Ders Kitaplarında Tanımlandığı Biçimiyle Sosyolojinin Araştırma Konuları

	1980-99	2000-15	TOPLAM
Sosyal yaşam ve "toplumsal" içeren tüm varlıklar	3	7	10
İnsan ve insan gruplarının ilişkileri, davranış, etkileşim	6	3	9
Örgütlenme, kurum ve gruplar	2	1	3
Sosyal olay ve olgular	3	2	5
Toplumsal yapı ve değişim	1	1	2

Görüldüğü gibi yazarların üçte biri sosyal yaşamın ve toplumsal varlıkların tümünün sosyolojinin kapsamına girdiğini düşünmekte iken neredeyse bir o kadarı da sosyolojinin insan ve grup ilişkileri ve davranışlarını incelediği kanaatindedir. Yazarların altıda biri de sosyolojinin toplumsal olay ve olguların bilimi olduğunu vurgulamışlardır. Daha az sayıda yazar da örgütler, organizasyonlar, gruplar, yapı ve değişim üzerine odaklanmıştır. Elbette ki çoğu metinde bu kategorilerin birden fazlası bir arada sunulmaktadır, dolayısıyla bu durumda mümkün olduğunca yazarların kendi vurguları dikkate alınmıştır. Kategoriler arasında gerilimlerin bulunduğu da gözlemlenebilmektedir. Söz gelimi Dönmezer sosyolojinin “toplum içinde ve insanların toplum halinde yaşamaları dolayısıyla meydana gelen her şey ile uğraşan bir bilgi dalı olmadığını” yazmaktadır (1994:9). Bazı yazarlar ise farklı tanım girişimlerinin yeterli olmadığını, toplumsal varlıkların tümünün sosyolojinin inceleme kapsamına alınabileceğini yazmışlardır (Tolan, 1993:191). Sosyolojinin göç, savaş, değişim, sanayileşme ve romantik aşk gibi birbirinden çok çeşitli konuları barındırdığı (Bozkurt, 2008) veya diğer sosyal bilimlerin alanlarını da kapsayacak şekilde tanımlandığı (Sezal, 2002) görülmektedir.

Diğer sosyal bilimler ile sosyoloji arasındaki ilişki hakkında da düşüncelerin çeşitli olduğu görülmektedir. Söz gelimi Erkal, sosyolojiyi “sosyal bilimlerin şemsiyesi” olarak tanımlamış ve tarih, psikoloji, iktisat gibi bilimlerin bu şemsiye altında yer aldığını ifade etmiştir (1982:1). Ancak Tolan bu yaklaşımın sakıncalı olduğunu, kuramsal ve yöntemsel açıdan sosyolojinin bir köprü vazifesi gördüğünü yazmıştır (1993:10). 2000’li yılların kitaplarında yazarların çoğunluğu, sosyolojiye böylesi kapsayıcı bir statü tanımlamaktan kaçınmışlardır. Bu anlamda Aksoy sosyal bilimler arasında bir “işbirliğinin” olması gerektiğini ve sosyolojiye giriş metinlerinde disiplinin *en azından* diğer sosyal bilimlerle ilişkisine değinildiğini ancak diğer sosyal bilimlerde bu yaklaşımın benimsenmediğini ifade etmiştir (Aksoy, 2000:17). Daha en başında bu eleştirinin kendisi, disiplinin diğer bilimlerden bağımsız tanımlanamıyor oluşunun bir sonucudur. Üstelik çoğu zaman sosyolojinin diğer bilimlerle olan ilişkisi, sosyolojinin bilimselliği ve farklılığı hakkında belli bir ton elde etmek üzere kurgulanmaktadır. Bu, özellikle sosyoloji ile diğer sosyal bilimlerin alanlarını ayırt edememe noktasında ortaya çıkmaktadır. Yaygın kanıya göre sosyoloji ile diğer sosyal bilimler aynı “varlık alanını” incelemektedirler ancak sosyoloji gerek bütünleştirici rolü gerekse de “bütüncül perspektifi” sayesinde bunlardan ayrılmaktadır (Tan, 1981; Tolan, 1993, Aksoy, 2000; Doğan, 2008). Bu bütünleştirici işlevin ve bütüncül perspektifin belirsizlikleri bir tarafa, sosyolojiye özgü olup olmadıkları da tartışmalıdır.

Sosyolojinin bilimsel imajının diğer önemli bileşenleri nedensellik ile ilgili algılardır. Bu algılar toplumsal dünyada determinizmin olup olmadığına ve sosyolojinin nedenselliği nasıl ele aldığına dair kanaatlere göre değişmektedir. Bu konuda da sosyoloji ders kitaplarına özgü metafenomenal söyleme sıkça rastlamak mümkündür. Belirli bir vurguya sahip olmayan metinler ve söz gelimi nedensellik ya da genelleme ile ilgili konularda sosyologların birbirinden farklı görüşlerinin yer aldığı metinler bulunmaktadır. Sosyolojinin bu konulardaki durumu ile ilgili kanaatlerini açık bir şekilde bildiren yazarlar ise birbirlerinden oldukça farklı görüşler ileri sürmektedirler. Görüş farklılıklarının ilk bakışta yazarların “nedensellik” veya “determinizm” kavramlarını eş anlamlı algılamalarından ileri geldiği söylenebilir. İlginç biçimde, özellikle sosyolojideki bilim karşıtı konumlanmaların eleştirilerini yoğunlaştırdıkları “nedensellik” ile ilgili tartışmalarda da birçok bakımdan sorunun sadece terminolojik olduğu vurgulanmıştır. Esasen “neden” (cause) kavramı, “belirli sonuçları doğuran koşullar kompleksinin belirli bir parçasına odaklanmayı ifade eden bir metafor” olarak “bizi işlerin daha da karmaşıklaşmasından ve ideolojik meşrulaştırmalardan kurtarır” (Collins, 1989:134). Dolayısıyla nedensellik hakkında yazarların kavrayışları burada önem kazanmaktadır. Birçok

sosyoloji ders kitabı yazarı “nedensellik” ile “determinizm” kavramlarını birbirlerini karşılayacak ve şu anlamlara gelecek şekilde kullanmaktadırlar:

- Toplumsal dünyadaki her olayın bir nedeninin olması (hiçbir olay sebepsiz meydana gelmez-*sebeplilik yasası*) ya da
- Tabiatıta olduğu gibi toplumsal dünyada da benzer nedenlerin benzer sonuçları doğurması (*determinizm*)³⁴.

Bu ikisine ek olarak, özellikle de toplumsal dünyada tabiattaki belirlenimlere benzer nedenselliklerin olmadığını düşünen yazarlara göre (Tan, 1982; Meray, 1982; Erkal, 1982; Sanay, 1991; Aksoy, 2000; Doğan, 2008) determinizm aynı zamanda “tek-sebeplilik” anlamına da gelmektedir ve dolayısıyla da yazarlar toplumsal dünyada çok-sebepliliğin hâkim olduğunu ifade etmektedirler. Ancak toplumsal dünyada determinizmin varlığına işaret eden yazarların (Armağan,1988; Ozankaya, 1991; Tolan, 1993; İçli, 2002; Kocacık, 2003; Arslantürk ve Amman, 2009) tek-sebepliliğe vurgu yaptıkları da söylenemez. Tolan’a göre, “önceden belirlenen bir şekil dışında değişimin olanaksızlığı” biçiminde tanımlanmadığı müddetçe belli koşullarda determinizmin var olduğu söylenebilir (1993:194). Örneğin Arslantürk ve Amman, “sebeplilik kanunlarını” sosyolojik kanunlar altında göstermekte ve bunların toplumsal dünyada determinizmin varlığını onaylayan bir tanımını yapmaktadırlar. Fakat aynı zamanda sosyal olay ve olgular için tek neden ve tek sonuç bulmanın mümkün olmadığını da vurgulamaktadırlar (2009:72). Diğer yandan Dönmezer (1994) gibi toplumsal dünyada nedensellikten çok fonksiyonel ilişkinin varlığını savunanlar olduğu gibi, her iki dönemde de toplumsal dünyadaki çok-sebepliliği *olasılıklı nedensellik* ile açıklayan yazarlar bulunmaktadır (Meray, 1982; Aksoy, 2000). Bu yazarlar, sosyolojideki klasik fizikle yakından bağlantılı determinizm anlayışının fizik alanındaki yirminci asırda yaşanan gelişmelerle birlikte sarsıldığı kanaatindedirler. Söz gelimi Meray, artık makro-fiziksel evrenin değil, mikro-fiziksel evrenin araştırmaların ilgisini çektiğini ve bu anlamda klasik fizikteki varsayımların geçerliliğini yitirdiğini yazmıştır. Heisenberg’in meşhur Belirsizlik İlkesi’ne atıfta bulunarak *mutlak* yerine *olasılıklı* olanın geçerli olduğunu ifade etmiştir (1982:32). Benzer bir hamleyi, Heisenberg’in ilkesini determinizmin reddinde ve relativizmin kabulünde kullanan Aksoy da yapmaktadır (2000:50). Ancak bu yaklaşımlardaki “atom-altı parçacıkların evreninden sosyal varlıkların dünyasına” doğru son derece

---

³⁴ İncelenen metinler içerisinde determinizm ve sosyolojideki yeri ile ilgili en detaylı tartışmanın sahibi Tolan’a göre “sebeplilik ve belirleme” anlayışları zaten determinizmin varsayımlarına atıf yapmaktadır (1993:193).

kestirme bir yoldan geçilmesi ya da Heisenberg'in ilkesinden determinizm karşıtlığına nasıl ulaşıldığının belirsizliği bir tarafa, sosyolojinin bilimsel programının son derece ilgisiz bilimsel programlarla eleştirilmesi ilginçtir. Hâlihazırda sosyolojinin uygun olmayan bir bilim sahasının (klasik fizik) varsayımlarını ve yöntemini model alması eleştirilirken hiç uygun olmayan bir disiplinin (kuantum fiziği) model alınması oldukça düşündürücüdür. Başlangıç düzeyindeki okura sunulan ve en temel noktalarda uzlaşamamış bilim algularına ek olarak karşılaşılan bu manzara, etik bir problemin varlığına da işaret etmekte ve Sokal'ın "bilimsel bilgi ve birikimlerini çok aşan bir özgüvenle" konuşan yazarlara yönelik eleştirisini akla getirmektedir (Sokal, 2002:23).

Görüldüğü üzere neredeyse istisnasız bir şekilde bilim olduğu savunulan bir disiplinin ders kitaplarında, bilimsellik ile ilgili en önemli vurgulardan biri olan "nedensellik" konusunda zıt görüşler ileri sürülebilmektedir. Bu pozitivizmi hedefine alan "tek tipleştirici" eleştirinin dikkatinden kaçan önemli bir karışıklıktır ve öncelikle yazarların bilimsel kültür düzeyleri ile ilgili bir sorun olmaktan çok, disiplinin parçalı yapısının bir sonucudur. Ancak burada yazarların neredeyse tamamında gözlenebilen, nedenselliğin tek bir türünü odağa almak biçiminde bir eğilimin varlığından söz edilmelidir. Bu da basit ya da karmaşık olsun, bir ya da birden fazla nedenin sonuçtan önce geldiği ve Wallace'ın "tek yönlü etki nedenselliği" adını verdiği artzamanlı sistemdir (Wallace, 1987:42). Oysa aynı çalışmasında Wallace "senkronik etkileşim", "birikimli diyalektik" ya da "füzyon" gibi sosyolojideki birçok farklı nedensel sistemi tanımlamaktadır.

Benzer bir sorunlu manzara, bilimsel bir sosyolojideki "genelleme ve yasa arayışı" (nomoloji) ile ilgili konularda ortaya çıkmaktadır. Eskiler ve yeniler olsun, Türkiye'de sosyolojiye giriş kitabı yazarlarının büyük bir bölümü sosyolojinin temel bilimsel ilkeleri benimsediği ve tıpkı "nesnellik" gibi "genelleyicilik" prensibinin de bunların en önemlileri arasında bulunduğu kanaatindedirler. Tüm yazarlar içerisinde sosyolojinin genelleyiciliğini ve sosyolojik yasalar arayışında olduğunu kabul edenler (kabaca) %80'lik bir çoğunluğu oluşturuyor gibi görünmektedir. Toplamda 6 metnin yazarlarının ise (Meray, 1982; Kurtkan, 1986; Sanay, 1991; Şener, 1998, Aksoy, 2000; Arslantürk ve Amman, 2009) bu çoğunluğa farklı tonlarda itiraz ettikleri söylenebilir³⁵. Bu itirazlar "sosyolojide kanunlara varmak mümkün değildir" gibi güçlü vurgular halini alabileceği gibi (Arslantürk ve Amman, 2009:72), "doğa bilimlerindeki gibi bir genelleyiciliğe ya da kanunlara ulaşamayacağı" ya da "sosyolojide genellemenin güçlüğü" biçiminde daha farklı ifadeler de kazanabilmektedir. Söz gelimi Meray'ın itirazı, "sosyolojik kanunlardan bahsederken temkinli olunması gerektiği" yönünde

³⁵ Bu, çoğunluktaki görüşün de yazarlar tarafından olduğu gibi kabul edildiği anlamına gelmemektedir.

bir uyarı tonundadır. Açık bir reddetme olmaksızın toplumbiliminde “illiyet (nedensellik) kanunları” biçiminde “genelleştirilmiş hükümler çıkarmanın” mümkün olmadığını yazmıştır (1982:32). Kurtkan, “fizikî ilimlerde olduğu ölçüde kat’î genellemelere gidebilmek sosyolojik sahada güçtür” ve bundan ötürü “sosyoloji rölativist bir ilimdir” diye yazmaktadır (1986:94). Güncel metinler içerisinde doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki bu farkı vurgulayan aynı itiraz Aksoy tarafından da ileri sürülmektedir³⁶ (2000:5). Sanay, sosyolojik kanunların evrensel nitelikte olmadığını ve zaman-mekânla sınırlı olduğunu ifade ederken yine bir rölativist konumdan hareket etmekte (1991:2) ancak daha sonra “soyut genellemelere ulaşmanın” sosyolojinin amaçları arasında olduğunu not etmektedir (s. 4). Erkal da sosyal olayların “itibarî” olduğunu ve “sosyal ilimlerde olsa olsa ilahî bir determinizmin bulunduğu” vurgulamış ise de (1982:12) sosyolojinin “somut gerçeklerden soyut kurallar arayan bir bilim” olduğunu yazmıştır (*ibid*:37). Şener, “bazı genel ve benzer yönleri açıklamak bakımından” fayda getirebileceğini yazmış olduğu genellemelerin aynı zamanda “farklı kültürel, tarihî ve sosyal yapılara sahip insan topluluklarını birbirleriyle karıştırmak” olduğunu da ifade etmiş ve bunun “nasıl bir fayda sağlayabileceğini” sormuştur (1998:19). Bunu da insan davranışının “son tahlilde” psikolojik faktörlerce belirlendiği iddiasına dayandırmıştır (*ibid*:20). Ancak yazar sosyoloji ile tarih arasındaki farkları tartıştığı bir yerde “tarihin özelleştirdiği şeyi sosyolojinin genel bir bakışla ele aldığı” ve sosyolojinin “sosyal olaylar arasında sebep-sonuç münasebetini bulmaktan öteye kaide koyma gibi temel bir görev taşıdığını” da yazmıştır (*ibid*:84).

Sosyolojinin bilimselliği ile ilgili algıların sadece metinler-arası düzeyde değil, aynı metin içerisinde bile çatışan ifadelerde gün yüzüne çıktığı görülebilmektedir. Bu, sırf rölativizmi vurguladığı için bazı yazarlara atfedilen bir sonuç olarak algılanmamalıdır. Buradaki esas problem, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında bu konuda kurulan kontrastın yanıltıcı olduğudur. Bu konudaki önemli tartışmasında Giddens, sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin yasaları arasında “mantıksal form bakımından köklü bir farklılığın olduğunu” ifade etmiş ve doğa bilimlerindekiler de dâhil olmak üzere “bütün yasaların sınırlı koşullar altında işlediğini” vurgulamıştır. Yine aynı tartışmada “nedensel genellemeler olarak yasaların sosyal bilimlerde kesinlikle olduğunu” yazmıştır³⁷ (Giddens, 2005[1979]:431-2). Benzer bir yaklaşımın merkeze alındığı bir tartışma Tolan (1993) tarafından da yapılmıştır. Şu halde yasaların zaman ve mekâna *itibarî* olduğunu vurgulamak, bu yasaları reddetmek anlamında bir rölativist konumu takip etmemektedir. Ancak ders kitaplarında sorun, rölativizmin

³⁶ Bu tartışmalar ışığında söz gelimi Aksoy’un Sosyogram 2’deki konumuna yeniden bakmak, yazar etkilerinin konum alışlarla ilişkisi anlamında ilginç bir karşılaştırma sağlayacaktır.

³⁷ Sosyolojideki bu itirazlara bir yanıt olarak yasaların varlığına dair bir inceleme için bkz. Collins (1989) ve Turner (1992).

boyutları hakkında net bir ifadenin yer almaması ve en önemlisi de doğal ve sosyal bilim karşıtlığı üzerinden bir itirazın geliştirilmesidir. “Doğa bilimleri ve sosyal bilimler, karakteristik özellikleri birbirinden bağımsız olarak şekillenen ve bu yüzden sonradan bir araya getirilip karşılaştırılabilecek farklı iki entelektüel çaba olarak görülemez” (Giddens, 2005[1979]:451). Genelleme yapan ve yasa arayışındaki sosyolojiyi savunan yazarlarda ise belirgin bir problem, sosyolojik genelleme veya yasaların neler olduğu hakkında bilgi vermekten kaçınan tutumlarıdır. Topser ve Topser bu anlamdaki istisnalardan birini oluşturmaktadır ve yazarlar “kent ve kırsal alan ilişkisinin, sanayileşme ve işbölümünün geleneksel düşünce üzerindeki etkisinin ve farklı aile tiplerinin çocuk gelişimindeki belirleyiciliklerinin” tüm toplumlarda gözlenebilen genellemelere örnek olarak verilebileceğini yazmışlardır (2010:8). Ancak diğer yazarlarda böylesi bir girişim görülmemektedir.

Dikkat edildiği üzere sosyolojinin sahası, nedensellik ve nomoloji ile ilgili çatışan yaklaşımlar başlangıçta disiplin çapındaki çatışan bilim algıları, terminoloji problemleri ve diğer ders kitaplarındaki “bilim felsefesi” içeriklerinin geliştirilmeden tekrar edilmesi ile ilgilidir. Kurtz ve Maiolo’nun, sosyologların bilim felsefecisi olmadıkları ve felsefecilere bırakılması gereken bir alanın ders kitaplarında gereğinden fazla yer ettiği yönündeki eleştirilerinin haklılığı bu noktada tekrar açığa çıkmaktadır (1968:39).

4.5.2. Sosyolojide Kuramsal ve Yöntemsel Yaklaşımlar

Uzlaşma problemlerinin yaşandığı bir diğer husus, sosyolojinin gelişimi ve yaklaşımları ile ilgili yazarların farklı bilgiler sunmasından ileri gelmektedir. Her iki dönemde de sosyolojideki yaklaşımların sayıca fazla ve birbirlerini tutmayan (uzlaşma seviyesi düşük) bir şekilde yer alması şaşırtıcıdır. İlk vurgulanması gereken, yazarların çok azının yüzyılın ikinci yarısından sonraki gelişmelere değindiğidir. Çoğunlukla disiplinin gelişimi, yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca Amerikan sosyolojisindeki gelişmelere dek izlenmekte ve yer yer bazı çatışmacı sosyologlara değinilerek bitirilmektedir. Diğer yandan yaklaşımlardaki çeşitliliğin ikinci dönemdeki metinlerde azaldığı ve sınırlı olmakla birlikte “üçlü paradigma” üzerinde bir uzlaşmanın belirdiği not edilmelidir. Tablo 33, dönemlere göre metinlerde yer alan sosyolojik yaklaşımları ve bunlar üzerindeki uzlaşma miktarını göstermektedir. Veriler hem başlıklara hem de yazarların ifadelerine dayanılarak elde edilmiştir. Böylece “kuramsal perspektifler” olarak nitelendirilebilecek toplam 39 adet yaklaşım tabloda listelenmiştir.

Tablo 33. Dönemlere Göre Metinlerde Sunulan Kuramsal Yaklaşımlar

Yaklaşımlar	1980-99	2000-15	Toplam	Yüzde
Aksiyonalist Teori		1	1	3,3
Alman Sosyolojisi	3		3	10,0
Anglo-Amerikan Sosyoloji	2		2	6,7
Antropolojik Sosyoloji	1		1	3,3
Biyoloji Okulu	3	1	4	13,3
Coğrafya Okulu		1	1	3,3
Çatışmacılık	2	8	10	33,3
Darwinci Okul		1	1	3,3
Demografya Okulu		1	1	3,3
Deneysel Okul	1		1	3,3
Ekonomi Okulu	2		2	6,7
Eleştirel Teori		3	3	10,0
Empirisizm	1		1	3,3
Etnometodoloji		2	2	6,7
Feminizm		2	2	6,7
Formalist Sosyoloji	2		2	6,7
Fransız Sosyolojisi	2		2	6,7
İrkçi Okul		1	1	3,3
İdealist-Kapitalist Sosyoloji	1		1	3,3
Genetik Strüktüralizm		1	1	3,3
Kozmolojik Akım	1		1	3,3
Materyalist-Diyalektik Sosyoloji	2		2	6,7
Mekanik Okul	1	1	2	6,7
Organizmacılık	1		1	3,3
Postmodernizm	1	3	4	13,3
Postyapısalcılık		1	1	3,3
Pozitivizm	1	2	3	10,0
Psikolojik Yaklaşım	4	1	5	16,7
Realist Yaklaşım		1	1	3,3
Sembolik Etkileşimcilik	2	8	10	33,3
Sosyobiyojoloji	1	1	2	6,7
Tarihçi Yaklaşım	2		2	6,7
Toplumbilim Okulu	1	1	2	6,7
Universalist Akım	1		1	3,3
Uzlaştırıcı Sosyoloji	2	1	3	10,0
Yapısal İşlevselcilik	3	8	11	36,7
Yapısalcılık		2	2	6,7
Yorumlayıcı Yaklaşım		2	2	6,7
Zoolojik Akım	1		1	3,3

Tablo 33'te görüldüğü üzere, söz gelimi simgesel etkileşimcilik veya etnometodoloji gibi aslında “teori olmayan” (Agger, 1989:367) ve temelde metodolojik yaklaşımlar da yer almaktadır³⁸. Ancak yazarlar bunları “kuramsal” perspektif olarak tanıtmayı tercih etmişlerdir. Listedekilerin farklı yazarlara göre “paradigma”, “yaklaşım”, “okul”, “teori” gibi birçok isim aldığı görülmektedir. Paradigma kavramının yanlış kullanımları ile ilgili tartışmalara daha önce değinilmişti. Aynı zamanda sosyolojide “teori” kavramının çeşitli ve çoğunlukla keyfi kullanımları ile ilgili bir tartışma da Abend (2008)'de yer almaktadır. Tablo 33'te görüldüğü üzere 2000-15 metinlerindeki “üçlü paradigma” üzerindeki uzlaşma oranları haricinde, iki dönemde ve toplamda hiçbir yaklaşım %50 uzlaşmayla yer almamıştır. İlk dönemde yaklaşımların 13'ü ve ikinci dönemde de 15'i hakkında herhangi bir bilgi sunulmamıştır. 1980-99 döneminde yalnızca bir ya da iki kitapta yer alan yaklaşımların sayısı 22'dir (tüm yaklaşımların %56'sı) ve ikinci dönemde bu sayı 19'dur (%49). Tablo 34'te yaklaşımların uzlaşma oranlarına göre dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 34. Metinlerdeki Uzlaşma Oranlarına Denk Düşen Yaklaşım Sayıları

	1980-99		2000-15		TOPLAM	
	F	Küm. (%)	F	Küm. (%)	F	Küm. (%)
50%	0	0	3	12,5	0	0
40%	0	0	0	12,5	0	0
30%	0	0	0	12,5	3	7,7
20%	1	3,8	2	20,8	0	7,7
10%	12	50	5	41,7	7	25,6
-10%	13	100	14	100	29	100

Tablo 34'teki verilere göre, ilk dönemdeki metinlerde sunulan yaklaşımların tamamı metinlerin %20'si ve daha azında yer almaktadır. Yaklaşımların üçte biri birden fazla kitapta geçmemiştir. İkinci döneme gelindiğinde yapısal işlevselcilik, çatışmacılık ve sembolik etkileşimciliğin metinlerin yarısından biraz fazlasında (8 kitapta) ortak olarak yer almaya başladığı görülmektedir. Bu üç yaklaşım dışında kalanların tamamı yine metinlerin %20'si ve daha azında sunulmuştur. Bu noktada Balkız'ın “ekol, teori ve yaklaşımlara ilişkin tutarsız, karmaşık sıramalar yapıldığı” yönündeki eleştirisi doğru olsa da fonksiyonalist, çatışmacı ve etkileşimci teoriler üzerinde “genel bir uzlaşmanın olduğu” biçimindeki tespiti (2007:34) doğru değildir. Bu, ancak 2000'den sonraki ders kitaplarında

³⁸ Örneğin Sayın'ın metninde de (1994) yapısalcilik, çatışmacılık gibi kuramsal yaklaşımlar yöntemsel yaklaşımlar biçiminde ele alınabilmektedir.

kısmen geçerli olabilir. Toplama bakıldığında, Türkiye'deki sosyolojiye giriş metinlerinde sunulan yaklaşımların %90'ından fazlasının metinlerin %20'si ve daha azında yer aldığı görülebilmektedir.

Tablo 35. Ders Kitaplarına Göre Sosyolojinin Yöntem ve Teknikleri

Yöntemsel Yaklaşımlar	1980-99	2000-15	Toplam	Teknikler	1980-99	2000-15	Toplam
Aksiyomatik Yöntem	1		1	Anket	5	4	9
Analoji		1	1	Basit Gözlem	1		1
Betimleme		1	1	Bireysel Görüşme	1		1
Çatışmacı Yöntem	1		1	Deney	2	4	6
Deney	1	1	2	Derinlemesine Görüşme	1	2	3
Diyalektik Yöntem	3		3	Doküman İncelemesi	4	5	9
Gözlem	2	1	3	Gözlem	3	1	4
İşlevselci Yöntem	3	1	4	İçerik Analizi	1	1	2
Jenetik Yöntem		1	1	İstatistik	2		2
Karşılaştırma	3	1	4	Kapsamlı Gözlem	2	1	3
Nicel ve Nitel Yöntemler		4	4	Karma Görüşme	1		1
Organizmacı Yöntem	1		1	Katılımcı Gözlem	5	2	7
Sistem Yöntemi	1		1	Katılımsız Gözlem	4	1	5
Tarihsel Yöntem	3		3	Monografi	2	2	4
Tümdengelim	1	1	2	Mülakat	4	3	7
Tümevarım	2	1	3	Nicel Görüşme	1		1
Yapısalcı Yöntem	1		1	Nicel Semantik		1	1
Etnografi	1		1	Nitel Görüşme	1		1
Monografi	1		1	Odak Grup		2	2
Model Yaklaşımı	1		1	Örnek Olay	4	2	6
Korelasyon Yaklaşımı	1		1	Saha Araştırması	0	4	4
				Sosyometri	2	2	4
				Survey	1	4	5
				Tarihsel Karşılaştırma		2	2
				Tipleştirme	1		1
				Yapılandırılmamış Görüşme	1	1	2
				Yapılandırılmamış Gözlem	1	1	2
				Yapılandırılmış Görüşme	1	2	3
				Yapılandırılmış Gözlem	1	1	2
				Yarı-Deney		1	1
				Yarı-Yapılandırılmış Gözlem		1	1
				Yaşam Öyküsü		2	2
				Yığımsal Görüşme	1		1
				Yoğun Gözlem	3	1	4

Dolayısıyla sosyolojideki farklı yaklaşımların neler olduğu hakkında metinlerin önemli bir kısmında uzlaşının bulunmadığı, tam aksine ders kitaplarında bilimsel bir disiplindeki yaklaşımlarla ilgili oldukça keyfi sınıflamaların yapıldığı görülebilmektedir.

Tablo 35 başlıklar ve ilgili içeriklerden elde edilen verilere dayanılarak oluşturulmuştur ve ders kitaplarında bilgisi sunulan yöntem ve tekniklerin kaç kitapta ortak yer aldığını göstermektedir. Dikkat edildiği üzere deney, gözlem veya monografi gibi bazı yazarlarca yöntem olarak ele alınanlar başka yazarlar tarafından teknik kategorisi altında değerlendirilebilmektedir. İncelenen 30 ders kitabında yazarlar toplamda 21 yöntemsel yaklaşım ve bunlarla ilişkili toplamda 34 tekniğin adını zikretmişlerdir. Kimi yazarlar yöntem ve teknikleri birbirlerinden net bir şekilde ayırmış kimileri de yöntem ya da teknik olarak adlandırdıkları şeyler arasında bir ayrıma gitmemişlerdir. Yöntem ve tekniklerin bazı metinlerde detaylı bir şekilde incelendiği, bazılarında ise sadece isim olarak sunuldukları gözlemlenmiştir. Kimi yazarlar gözlemi bir yöntem, kimileri genel bir teknik olarak sunmuş kimileri de söz gelimi katılımcı ya da yapılandırılmış gözlem gibi daha spesifik tekniklerden söz etmiştir. Sosyolojideki yöntem ve teknikler hakkında 30 yazardan sadece 16'sı bilgi sunmuştur. İlk dönemde bilgisi verilen yöntemlerin 11'i, tekniklerin de 8'i ikinci dönem metinlerinde yer almamıştır. 1980-99 döneminde 11 yöntem (yöntemlerin %65'si) ve 14 teknik (tekniklerin %52'si) birden fazla metinde sunulmamıştır. Aynı şekilde 2000-15 döneminde de birden fazla kitapta yer almayan 9 yöntem (%90) ve 11 teknik (%42) bulunmaktadır. Yöntem ve teknikler hakkında bilgi sunmuş 16 sosyolojiye giriş kitabında yöntemler üzerindeki en yüksek uzlaşma oranı ancak %25'tir ve bunlar da "karşılaştırma yöntemi", "işlevselci yöntem" ile "nitel ve nicel" yöntemlerdir. Tekniklerden de "anket" ve "doküman" incelemesinin en yüksek uzlaşmalarla (%56) sunulduğu ve bunları "katılımcı gözlem", "mülakat" ve "örnek olay" tekniklerinin izlediği görülmektedir.

Ders kitaplarındaki farklı türden içeriklerin genelinde gözlemlenen bireysel tercihlerin etkisi, yöntem ve tekniklerle ilgili temel bilgilerin sunumunda da görülmektedir. Bir bilimsel disiplinin ders kitaplarının önemli bir kısmında ortak olarak sunulan bir yöntem ya da tekniğin bilgisi olmadığı gibi, bunların sunumunda kullanılabilecek sağlıklı bir sınıflandırmaya da nadiren rastlanmaktadır. Genel bir eğilim olarak yazarlar bir standarda dayanmadan yöntemleri kendilerince sınıflayıp adlandırmakta ve bunlarla ilişkili olarak da uygun gördükleri teknikleri tanımlamaktadırlar. Yazarlar arasında belli yöntemsel yaklaşımların sosyolojide kullanılıp kullanılmayacağına dair uzlaşmazlıklara rastlanmaktadır. Bunun en açık görülebileceği örnekler, deney yönteminin sosyolojideki yeri ile ilgili vurgulardır. Yazarların birçoğu deneyin sosyolojide kullanılabileceğini ifade ederken Tolun, Doğan, Aslan, Kocacık ve İçli gibi yazarların aksi yönde görüş bildirdikleri ve başka yazarların da çekinceler

ileri sürdükleri görülmektedir. Bununla ilgili bir diğer ve önemli problem, bazı yazarların sosyolojinin yöntemi ile ilgili öne sürdükleri iddiaları temellendirmemeleridir. Söz gelimi Aksoy, yöntemde pozitivist yaklaşımın sosyolojide “kısmen 1960’lara kadar devam ettiğini” ve sosyolojide daha çok anlama ve yorumun söz konusu olduğunu yazmıştır (2000:3). Sosyolojinin yöntemi ile ilgili bu kadar çeşitli ve tutarsız algı varken bu tür iddialar şaşırtıcıdır. Ancak bu bir tarafa, söz konusu iddianın ne kadar geçerli olduğu daha da önemli bir sorundur. “Anlama ve yorumun” bilimsel bir disiplin ve elbette öğrenciler için belirsiz anlamlarına ek olarak, eğer kabaca nitel yönetime ağırlık veren ve geri kalanın demode olduğunu ima eden bir yöntemsel algıdan yola çıkılıyorsa, yakın zamandaki araştırma bulguları iddianın yanlışlığını ortaya koymaktadır³⁹ (bkz. Alise ve Teddlie, 2010:115).

Başka bir önemli husus bazı eski ve yeni metinlerde (örneğin Sayın, 1994; Arslantürk ve Amman, 2009) esasen “kuramsal” olarak addedilebilecek yaklaşımların yöntemsel yaklaşımlar olarak sunulmasıdır. Söz gelimi Arslantürk ve Amman, Kösemihal’e atfen “günümüzde tek yanlı nedensellik ilişkisi yerine karşılıklı fonksiyon ilişkisine dayanan” işlevsel analiz kullanıldığını (2009:95) ve bunun “tüm sosyolojik yaklaşımlar için olmazsa olmaz bir araç” olduğunu yazmışlardır (s. 432). Esasen bu iddianın sosyolojide çok çeşitli nedensel sistemlerin biliniyor olmasına rağmen tek yönlü nedenselliği merkeze alması bir tarafa, eski bir tartışmayı da beraberinde getirdiği söylenmelidir. Yazarların “günümüzde” kullanıldığını iddia ettikleri bu analize yönelik daha 1950’lerde yöneltilmiş bir kritikte, bu analizin “sosyolojide diğer metot ya da teorilerden ayırt edilebilen ve fonksiyonel analiz olarak adlandırılan bir yöntemin varlığı biçimindeki yanlış varsayım dayandığı” eleştirisi yer almaktadır. Buna göre sosyolojideki diğer analiz biçimlerinden bağımsız bir işlevsel analiz “mittir” (Davis, 1959:757).

4.6. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, Türkiye’de yükseköğretime yönelik yazılmış 30 ders kitabı üzerinde yapılan içerik analizi ve karşılaştırmalardan elde edilen bulgular sunulmuştur. Metinlerdeki içerik detaylı verilerle incelenmiş ve disiplindeki yapısal problemlerin ders kitaplarındaki temsilleri ve sunumları nasıl etkiledikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bunu mümkün olduğunca somut bir şekilde yapabilmek için nicel verileri işleyen analiz teknikleri, hipotez testleri ve etki büyüklüklerine dayanan karşılaştırmalar

³⁹ Elbette bu tür iddialar, “günümüz batı toplumlarında ahlak kaynaklı iyilik ve fedakarlık duygularının” köreldiği (Şener, 1998:21) biçimindeki son derece normatif ve dayanaksız iddialar karşısında oldukça naif kalmaktadır.

ve görselleştirmelerden yararlanılmıştır. Buradaki nicel araştırma mantığının gerek nesnellik gerekse de tekrarlanabilirlik sağlaması bir yana, aynı zamanda hacimli ve detaylı bir içeriği anlaşılabilir büyüklüklerle ifade etmekte ve karşılaştırılabilir kılmakta büyük yarar sağladığı vurgulanmalıdır. Bireysel yoruma dayalı ve makroskopik bir bakışla disiplinin ders kitaplarının verimli bir incelemesinin yapılamayacağı, asıl önemli bulgulara esasen göz önünde durmayan içerikler aracılığıyla ulaşılabileceğine dikkat edilmelidir. Üstelik içerik bileşenleri ve kaynaklarının çeşitli niteliklerini bir arada ele almak suretiyle dikkat çekici detayları keşfetmek ve bunların disiplinin yapısal koşulları ile ilişkilendirmek mümkün olabilmektedir.

Disiplinin ve disiplin bilgisinin örgütlenme tarzı belli bir problem, yöntem ya da teori etrafında şekillenmediğinde, aksine çeşitlilik ve dağınıklık ile karakterize olduğunda ders kitaplarının bilgisi ve tarzı, yazarın bilgisi ve tarzı ile biçimlenme eğiliminde olacaktır. Disiplinin yapısından ders kitaplarına taşınan bu koşulların belki de en kolay gözlemlenebileceği alan tekil içeriğin kendisidir. Tekil içerik, herhangi bir kategorideki bilgi parçasının (konu, isim, kavram, kaynak vs.) yalnızca tek bir metinde bulunmasını, başka herhangi bir kitapta yer almamasını ifade etmektedir. Bir disiplinin ders kitaplarında bu tür bir içeriğin bulunmamasını beklemek ne gerçekçi ne de ne de istenen bir şey olacaktır. Ancak yine bu türdeki içerik toplamda başat bir konumu işgal ettiğinde, yazarların bireysel algı ve tercihlerinin ne kadar etkili olduğu anlaşılabilir. Bu etki hakkında bir fikir edinebilmek üzere Tablo 36'da özetlenen ve sosyolojiye giriş metinlerinde şimdiye dek incelenen içeriğin tekil bileşenleri ile ilgili değerlere bakılabilir.

Tablo 36. *Örnek Kategorilere Göre Ders Kitabı İçeriklerinde Tekil Bileşenlerin Değişimi ve Yoğunluğu*

Tekil İçerik	Yüzdeler		
	1980-99	2000-15	Toplam
<i>İsimler</i>	63	50	55
<i>Yabancı Ders Kitabı Referansları</i>	65	63	63
<i>Tüm Kavramlar</i>	57	60	72
<i>Tanımlı Kavramlar</i>	63	62	75
<i>Teorik Yaklaşımlar</i>	50	58	41
<i>Metodolojik Yaklaşımlar</i>	65	90	57
<i>Araştırma Teknikleri</i>	52	42	29
<i>Toplam</i>	58,73	61,42	70,97

Bu kategoriler ele alındığında, her bir dönemdeki metinlerde yer alan toplam tekil (dolayısıyla bireysel) içeriğin büyüklükleri hakkında rahatlıkla bir fikir edinilebilir. Hem 1980 ve 90'lardaki hem de 2000'lerdeki tekil içeriğin yaklaşık olarak %60 dolaylarında olduğu, 30 ders kitabının tamamı ele alındığında da bu içeriğin %71'e ulaştığı görülmektedir. Yani, bu örnek kategoriler baz alındığında 1980'lerden bugüne Türkiye'de yayınlanmış sosyolojiye giriş metinlerindeki içeriğin %71'i birden fazla metinde yer almayan bir içerik toplamını oluşturmaktadır. Tam bu noktada sosyoloji ders kitaplarında bireyselliğin bir istisna değil, tam aksine, yapısal koşullardan beslenen bir eğilim olduğu açığa çıkmaktadır ve dolayısıyla kitapların başka bölümlerine (ya da tamamına) odaklanacak ileri incelemelerde de benzer trendlerin tespit edileceği şimdiden öngörülebilir.

Referansların ve sitasyonların incelendiği kısımdaki gözlemler sosyoloji ders kitabı yazarken kaynak kullanımlarında benzer trendlerin sürdürüldüğünü göstermektedir. Örneğin yazarların başvurdukları toplam kaynak hacminde anlamlı bir değişimin gerçekleşmediği görülmektedir. 1980'lerden bu yana yazılmış metinlerde çok büyük oranda değişen referans kullanımları en az ve en çok sayıdaki referans hacimlerinin oranları ile daha iyi anlaşılabilir. İlk dönemde en yüksek sayıda kaynağa başvuru gösteren metnin referans sayısı, en az başvuruya sahip metnin referanslarından 8 kat fazlayken bu fark bir sonraki dönemde 17 katına çıkmaktadır. Benzer bir süre içerisinde Anglo-Amerikan metinlerindeki referans sayılarında ciddi bir değişim gerçekleşirken Türkiye'deki sosyolojiye giriş metinlerinde bu sınırlı bir aralıkta kalmaya devam etmiştir. Şüphesiz referansların sayısı tek başına bir metnin kalitesini belirleyemez. Ancak burada asıl vurgulanması gereken, titizlikle çalışılan ve kalabalık yayın kurullarının denetiminden geçen binlerce başvuruya sahip metinlerle kıyaslandığında, bir ya da iki yazar tarafından kaleme alınan birkaç yüz referanslık ders kitaplarının sınırlı bir konu aralığına sıkışmasının kaçınılmaz olmasıdır. Üstelik birkaç düzine referansla ya da sosyolojinin büyük isimlerinin hiçbir çalışmasına referans vermeden yazılmış ders kitaplarının varlığı, disiplin içerisindeki değerlendirme ölçüt ve standartlarının yokluğunda yazarların kendi bildikleri yoldan disiplin sunumu yapmalarının bir başka kanıtıdır. Daha da önemlisi bu metinlerde yerleşen bireysel sosyoloji algıları, doğrudan yazarlar ya da meslektaşları tarafından üniversite departmanlarında öğrencilere alternatifsiz şekilde dayatıldığında hem kurumsallaşmakta hem de bir düzeyde akademik şiddet biçimine bürünebilmektedir.

Birçok farklı referans türü içerisinde en belirgin artışın beklendiği akademik süreli yayın makaleleri başvurularında da anlamlı bir değişimin olmaması önemli bir diğer sorundur. En güncel yaş grubundan kitap kullanımının ciddi biçimde arttığı ve genel güncellikteki artışı da büyük oranda belirlediği görülseyse de makale başvurularında beklenen güncellik artışı gerçekleşmemiştir.

Daha da önemlisi, en eski yaş grubundan referans kullanımının hiçbir kaynak türünde anlamlı biçimde azalmadığıdır. Bu eski kaynaklara büyük oranda bel bağlandığı anlamına gelmektedir ve eski referans ve sitasyonların sosyolojiye giriş metinlerindeki bu büyüklüğü daha önceki çalışmalarda da (Hedley ve Taveggia, 1977; Perrucci 1980) ifade edilmiştir. Bu durum, her iki dönemde makale referansları oranının yaklaşık %9 olması ile birlikte düşünüldüğünde, Türkiye’deki ikinci sosyolojide araştırma literatürü *tüketiminin* gelişmediği sonucu çıkarılabilir. Bu metinlerde güncel araştırmacı yazının etkileri zayıftır. Bu etkiler, kitapların içeriklerindeki bireysel ve ağırlıklı kuramsal dizaynların yoğunluğunda rahatlıkla gözlemlenebilir. Oysa sosyolojik araştırmanın bugünü ve aslı araştırma sahalarındaki güncel bulguların gücü, sosyoloji öğrencisinin ilgisini birbirini tutmayan tarihsel anlatılardan ya da onlarca farklı teorik yaklaşımın çatışmasından daha çok çekecek, disiplinin bütünlüklü olmasa bile somut ve gerçekçi bir imajını inşa edebilecektir. Diğer yandan gerek referans gerek sitasyonlar biçiminde olsun daha önceki yazarların sosyolojiye giriş kitaplarına başvuruların bir başka trendi yansıttığı ve ikincil kaynakların içeriğinin önemli bir unsurunu oluşturduğu görülmektedir. Diğer ders kitaplarından haberdar olmanın, faydalanmanın ve onlara eleştirel yaklaşmanın yararlı olması bir şey, içeriğinin önemli bir bölümünün bu kitapların etkisi altında olması ise başka bir şeydir. Dolayısıyla bir düzeye kadar yine başka ders kitaplarının sureti olan bir ders kitabını referans almayı sürdürmek, disiplinin mevcut bilgisinden gittikçe uzaklaşmayı kaçınılmaz kılacaktır.

Bu tezdeki incelemeler odağını ders kitaplarındaki kavram ve terimlere yönelttiğinde, daha başka problemlerin varlığı fark edilebilmektedir. Tıpkı başlık sayılarındaki fazlalık ve çeşitlilikte olduğu gibi, bir sosyoloji öğrencisinin daha açılış bölümlerinde çok fazla sayıda kavram ve terimle yüz yüze bırakılması bunların başında gelmektedir (McGee, 1985:23). Bu kadar sayıda kavram ve terimin çok azının gerekli olması ve büyük bir kısmının tanımlanmadan bırakılmasına ek olarak, sosyolojiye giriş kitaplarında elle tutulur uzlaşmış bir kavram içeriği bulmanın ne kadar zor olduğu görülmektedir. Daha da ötesinde, aynı kavramın çok farklı ve yer yer uzlaşmaz tanımları işi daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir ve bunun etkileri yalnızca sosyoloji öğretimi ile sınırlı değildir. Farklı ders kitaplarından disiplini tanımaya çalışan öğrencilerin neredeyse hepsi, örneğin “toplumsal yapı” gibi çekirdek bir kavramla çok sık karşılaştıklarını kabul edecek ancak çok azı bu kavramın tam olarak ne ifade ettiğini biliyor olacaktır. Bu da en başta, metinlerin %90’ında sıkça yer almış bir kavramın ancak üçte birlik bir oranla tanımlanmış olmasından ileri gelmektedir. Diğer yandan, az sayıdaki tanımın bile birbiriyle uzlaşmayabileceği unutulmamalıdır. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç, öğrencilerin bir disiplini temel ve uzlaşmış bir dil olmadan öğrenmek zorunda bırakılmalarıdır. Çekirdek içeriğe

kıyasla ezici büyüklükteki tekil içeriğe bakıldığında, bilimsel bir disiplinin ders kitabını yazarların çoğunlukla keyfi bir taslaktan hareket etmeleri ve bunun yapısal düzeydeki nedenleri dikkatten kaçmamalıdır. Üstelik bu bireysel dil kullanımının yalnızca Türkiye koşullarına özgü olmadığı, aksine ikinci sosyolojinin genel bir problemi olduğu vurgulanmalıdır. Kavram-terim kullanımı ile ilgili bu araştırmanın ve Keith ve Ender'in (2004a) bulgularının karşılaştırılması göstermektedir ki⁴⁰ farklı dönemlerde toplam ve ortak kavram hacimlerindeki farklar oldukça değişkendir. Ancak söz konusu tekil kavram kullanımı (dolayısıyla bireysel dil) olunca, birbirinden çok farklı bağlamlarda yazılmış ders kitaplarında bile bir dönemden diğerine değişimlerin son derece küçük olduğu görülebilmektedir. Bu da ders kitabı sosyolojisinde oldukça büyük bir yere sahip olan tekil içeriğin bir dönemden diğerine son derece az değiştiği ve bireysel dizaynların belli bir kalıcılığa sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Son olarak özellikle bilimsel yöntem ve sosyolojinin bilimselliği ile ilgili içeriğin geniş bir literatürden haberdar olmayı, bu içerikteki her bir bilgi parçasının ve iddianın titizlikle sunulmasını gerektirdiği tekrar vurgulanmalıdır. Doğrudan birincil kaynakların eleştirel bir bilgisinin sunulması gerekirken başka ders kitabı yazarlarından alıntılarının yapılması, gerçekçi ve tutarlı olmayan bir disiplin imajını beslemektedir. Ancak bunun da ötesinde, sosyolojinin akademik varlığının ve amaçlarının gerek doğa bilimleri ya da başka sosyal disiplinlerle gerekse gerçek anlamda dünyadaki bir kıtayı karşıtlık içerisinde üretilmesine dönük çabaların yoğunluğu ciddi bir problemi yansıtmaktadır. Ders kitaplarındaki bu tür yaklaşımlar, bilimsel keşif bağlamından ziyade salt bir sunum ve meşrulaştırma bağlamı ile açığa çıkmaktadır (Mills, 1943:167). Bu bağlamda (bilimsel) toplumsal araştırmanın doğası, imkânları ve nihayet önemi gibi son derece aslı bir içerik hak ettiği yere çok az metinde sahip olmaktadır.

Görülmektedir ki birbirinden oldukça farklı sınıflandırma ve adlandırma biçimleri, bilimsel pratik ve prensiplerle ilgili algılar ve karşıtlıklar ders kitaplarındaki çatışan imajlardan sıklıkla beslenmiştir. Söz gelimi yöntemsal düzeydeki temellendirme problemleri sosyoloji sunumlarındaki temel çatışmaların sosyal kökenleri hakkında fikir vermektedir. Bazı metinlerde anlayıcı ve yorumlayıcı pratiğin temel kaynaklarının pozitivist yöntem karşısında kognitif bir şekilde savunulmaması, ancak ilginç biçimde batı-doğu karşıtlığı üzerinden inşa edilmesi sosyolojideki yöntem sorununun "sosyolojik" olduğu hakkında önemli kanıtlar sunar. Ünsaldı, "Alman kökenli kültür bilimleri anlayışının veya yorumcu vurgusunun alana girmesi ve taraftar bulması pozitivist-Kemalist tahakküm

---

⁴⁰ Bkz. Tablo 29.

göz önünde tutulmadan bağımsız biçimde kavranamaz” demektedir (2015:32). Bu önemli tespitten yola çıkıldığında ders kitaplarında pozitivism karşısında konumlanan yorumcu-anlayıcı yaklaşımın temellendirilme biçimleri daha net anlaşılabilir. Buna göre şu mantık izlenmektedir:

1. Batının kültürel temelleri Hristiyanlığa dayanmaktadır.
2. Pozitivizmin entelektüel temelleri batı kültürüne aittir.
3. Türkiye’nin kültürel temelleri doğu kültürüne belirlenmiştir.
4. O halde pozitivism kültürümüzü anlamakta kullanılamaz.

Bu şablon belirgin şekilde Aksoy (2000:51)’de bulunabilir. Görüldüğü üzere kristalleşmiş doğu ve batı algıları arasındaki kategorik ayrımlara dayanan bu temellendirme daha en başta Türk kültürünün yekpare olduğu, batı kültürüyle bir karşıtlık taşıdığı varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım aynı zamanda sosyolojinin bir kültür bilimi olarak algılanmasının da sonucudur. Ancak daha önemlisi temellendirmenin mantığındaki sorunlardır. Aksoy, “biz ne kadar batılıyız desek de değiliz ve olamayız” diye yazmaktadır (2000:51). Batılılığın ölçütlerinin ne olduğunun belirsizliği ve ifadenin kategorik niteliği bir tarafa, kendisini doğulu veya batılı ayrımlara dayanmadan tanımlayan ya da belki “batılı olarak tanımlayan doğuluların” varlığı düşünüldüğünde, yazarın savunduğu anlayıcı sosyolojinin nerede devreye gireceği merak konusudur. Bu problemlere bakıldığında, Kurtz ve Maiolo’nun sosyoloji ders kitaplarına “cerrahi bir müdahalenin yapılarak” açılış başlıklarının metinlerden çıkarılması gerektiği, ancak ondan sonra “sosyolojinin giriş derslerindeki vazifesini, yani aslı konularının sunumunu yerine getirebileceği” yönündeki ifadelerinin hâlâ geçerli olduğu görülebilmektedir (1968:41). Bu ifade, giriş başlıklarının mevcut halleriyle sürdürülemez olduklarına ve öğretim amaçlarına uygunluğunun dikkate alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Tezin başında değinildiği üzere, sosyoloji ders kitaplarının hem görünürdeki benzerlikler hem de derin farklılıklar ile nasıl üretilebildikleri önemli bir sorudur. İkinci sosyoloji üzerine yapılan araştırmalarda hem metinlerin birbirlerinin kopyaları olmalarına hem de uzlaşmaz içerikler barındırdıklarına yönelik eleştirilere rastlanılmaktadır. Bunun sebebi metinlerin “yapı” ve “içerik” bakımından iki farklı düzeyde inşa edilmeleridir. “Yapı metinlerin organize olma biçimi” iken “içerik de disiplinin sunumunda kullanılan dildir” (Keith ve Ender, 2004a:28). Metinlerdeki bilginin organize olduğu biçim, yani yapı, genel olarak hangi konuların nasıl bir sırayla yer alacağına dair bir şablon sunan başlık yapısıdır. Bu şablon disiplinin aslı içeriği ve araştırma bulgularına değil, başka ders kitaplarının sosyolojiyi temsil etme biçimine referansla elde edildiği için metinlerin birbirlerinin aynısıymış gibi görünmelerine sebep olmaktadır. Daha detaylı incelemeler ise içerik ve dil düzeyinde

son derece karışık ve uzlaşmaz algıların yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Bu düzeydeki bulgular ışığında yazarların bireysel tasarımlarının, disiplinler bir kılavuzun yokluğunda keyfi bir şekilde sosyoloji imajlarını nasıl ürettiği görülebilmektedir. Bu olgu, farklı departmanlardan mezun olan sosyoloji öğrencilerinin farklı sosyoloji algılarına sahip olmalarını yaratan aynı organizasyon sorunlarından kaynaklanmaktadır. Ders kitabı sosyolojisinde her kategoride tekil içeriğin toplamdaki ağırlığı, araştırmacı bilimsel literatürün zayıflığı, başvuruların ve içeriğin eskiliği, metinler-arası tutarlılık ve ortak bir dil yokluğu gibi özellikler bu sorundan kaynaklı standart yokluğunun sonucudur. Disiplin yapısından ders kitaplarına taşınan bu sorunlar “negatif uçların hâkim olduğu” bir sosyoloji imajından sorumludurlar.

İkinci sosyolojide genelleştirilebilir ve literatürdeki diğer araştırmaların temel bulguları ile de desteklenen gözlemleri şöyle özetlemek mümkündür:

- Her düzeyde içerik ve başvurular bireysel olarak yazarın tercihleri ile şekillenmektedir. Disiplinin bilgisi büyük ölçüde başka ders kitabı yazarlarının algılarından ve başka ikincil kaynaklardan etkilenmekte, konu seçimi ve sıralamaları temelde diğer ders kitaplarındaki şablonu takip etmektedir. Konu başlıkları bilimsel bir disiplinin sunumunda olması gereken mantıksal bağlarla sıralanmamakta, aksine “entegre olmamış ana konu sahaları veya alt uzmanlıkların özetleri” biçiminde yer almaktadır.
- Disiplindeki standart yokluğunun etkisiyle genişleme imkânı bulan bireysel içerik, ders kitapları ve dolayısıyla sosyoloji öğretimi için oldukça çeşitlilik ve uzlaşmazlık içeren bir bilgi kaynağı yaratmaktadır.
- İkinci sosyoloji, çok büyük oranda eski başvurulara dayanmakta ve bu da içeriği kaçınılmaz biçimde eski yapmaktadır.
- Sosyolojiyi sunmak adeta tarihsel ve teorik bir incelemeye indirgenmektedir. Klasik sosyologların düşünceleri ve sosyolojideki yaklaşımlara göre bölünmeler mutlak farz edilmekte, sosyolojinin geç dönemdeki durumu hakkında çok az yazar incelemesini yüzyılın ikinci yarısına taşımaktadır. Keşif ve araştırma başarıları hakkındaki aslı içerik de yer bulamamaktadır.
- Gerek kavram ve konu başlığı gerekse de teorik-yöntemsel yaklaşımlar ya da bizzat sosyologlar olsun, ders kitaplarında sunulan içerik çatışmalıdır.

Ders kitapları ve dolayısıyla öğretim üyeleri farklılaştıkça öğrencilerin sosyologlar ve dolayısıyla sosyoloji hakkındaki bilgileri de farklılaşmaktadır. Örneğin, Türkiye’de sosyoloji öğrencilerinin bir

kısmı Pareto'nun disiplin adına büyük başarılar imza attığını öğrenirken diğer kısmı sosyolojide çok da önemli bir yeri olmadığını öğrenebilmektedir. Bu iddianın temelleri ders kitaplarındaki ilgili bölümlerde rahatlıkla bulunabilir. Ancak asıl problem, sosyolojinin hâlâ klasik isimlerle özdeşleştirilmesi ve etkilerinin temellendirilmeden, belki de gereğinden fazla vurgulanmasıdır. Sosyolojinin kökenlerine çok şey borçlu olduğu tartışmasız bir gerçek iken, bu kökenlere nesnel bir yaklaşımı bulmak zordur. Weber'in *ideal tip* yönteminin sosyolojik öneminin vurgulanması başka, bu yöntemin hâlâ sosyolojideki önemli bir yaklaşım olduğunu temellendirmeden iddia etmek başka bir şeydir. Bütün bu bilgi ve iddiaların günümüz sosyolojisi ile ne derecede ilişkili olduğunu göstermek aslî bir zorunluluk haline gelmektedir.

Türkiye'de ikinci sosyoloji pratiğinde disiplin, ağırlıklı bir bireysel içerikle oluşturulmuş ve klasik temeller ve tartışmalar ile sınırlandırılmış bir imaja sahiptir. Şüphesiz burada amaç disiplinin yapısal sorunlarının etkilerini incelemek olsa da, yer yer toplumsal bölünmelerin etkisinin de içeriğe sirayet ettiği görülebilmektedir. Ancak bu, yazar faktörünün etkili olmadığı anlamına gelmemektedir. Uzlaş ve standartların yer aldığı paradigmatik bir bilimde bile disiplin bilgisini etkili bir şekilde sunmak yazar başarısı ile ilgili olacaktır. Sosyoloji ders kitaplarında bireysel faktörlerin geniş bir etkinliğe sahip olması disiplinde uzlaş ve ilgili standartların yokluğundan ileri geliyorsa, bireysel içeriğin niteliği ve kalitesi de yazarların bilimsel sermayeleri ile bağlantılıdır. Örneğin ağırlıklı olarak araştırmacı pratik içinde konumlanan yazarların bilimsel yöntem ve toplumsal araştırma ile ilgili içeriği daha etkili biçimde iletebilmeleri olasıdır ya da örneğin eğitim veya kriminoloji alanında çalışan yazarların gerek referansları gerek aktardıkları içerik bu alanlardan vurgular taşıyabilir. Ancak sosyoloji ders kitapları yazarların uğraşlarından ve ilgi alanlarından çok daha öteye uzanan bir içeriği barındırmaktadır. Üstelik bu içeriği pedagojik amaçlara uygun biçimde inşa etmek bir o kadar zor bir görevdir. Her ne kadar çok yazarlı metinlerde bu sorun bir parça giderilse de, geri kalan ciddi problemlerin çözümü için disipliner bir uzlaşının varlığı gerekmektedir. Bu durum da sosyoloji öğretiminde en azından belli standartlar geliştirilene değin ders kitabı yazarlığının bu konuda uzmanlaşmış isimlere bırakılmasını zorunlu kılmaktadır. Ders kitabı incelemeleri ve eleştirilere gelindiğinde de asıl amacın ders kitaplarındaki içerikleri ve ideolojik duruşları toptan eleştirmek değil, tutarlı ve nitelikli bilginin en doğru pedagojik stratejiyle sunulması yönünde bir teşvik olması gerektiği unutulmamalıdır.

SONUÇ

Ders kitapları bugün her ne kadar güvenilirlikleri ile ilgili haklı şüpheler bulunsa da yazarların bireysel tercihleri, vicdanları ve özgüvenleri ile sınırlandırılmayacak denli önemlidirler. Bir disiplinin ders kitabını yazmak yalnızca müstakbel meslektaşların yolunu aydınlatmak değil, disiplinin saygınlığını korumak ve varlığını sürdürülebilir kılmak anlamında önemli bir sorumluluğun bilincinde olmayı gerektirir. Bu sorumluluk aynı zamanda bir disiplinin son derece geniş ve güncel bilgisini büyük bir zahmet ve titizlikle öğrenmek ve meslektaş yetiştirilmesi hususunda en faydalı biçimde sunmak ile birleştiğinde, ders kitabı yazarlığı oldukça meydan okuyucu bir pratik haline gelmektedir. Özellikle son dönemdeki kurumsal çalkantıların, mali kısıtlamaların ve itibar kaybının gölgesindeki bir disiplin olarak sosyolojide bunların dikkate alınması gerekir. Bu açıdan düşünüldüğünde ders kitabı yazmak zorlu akademik kriterlerin yokluğunda bir itibar ve kredi kaynağı olmamalıdır. Ne yazık ki bugün sosyoloji bilgisini sunmak isteyenler, yirminci yüzyılın ilk yarısındaki sosyologların kendilerinden ve disiplinlerinden emin ruh hallerine sahip olamazlar. Bu Giddens'in (2005) tasvir ettiği, yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla sosyolojideki "Ortodoks konsensüsün" bozulmasını takip eden "büyü bozumu", "dogmatik özgüven" ve "sevinç" gibi çok karışık duyguların hâkimiyetindeki disiplin manzarasının doğal sonucudur. Dolayısıyla disipline has yapısal sorunların giderilmesini beklemek kısa vadede gerçekçi olmayacaktır. Ancak sosyoloji öğretimi için belli kriterlerin oluşturulması acil bir gerekliliktir.

Sosyoloji ders kitaplarındaki içeriğin dikkatli analizleri Keith'in şu ifadesini doğrulamaktadır: "*Sosyoloji, bir metnin yazarı onu nasıl tanımlamak istiyorsa öyledir*" (2000:7). İyi ve kötü çalışmalarını ayıran kriter ve örneklerin yokluğunda bugün ikinci sosyoloji, disiplinin bireysel ve eski imajlarının tekrarı biçiminde bir pratiktir. Sosyoloji öğrencilerine sunulan disiplin imajı en iddialı yerlerinden budanmış, diğer disiplinlerle kıyas halinde var olabilen bir sosyolojiyi resmetmektedir. Ders kitaplarının disiplinin güçlü yanlarını gizlediği ve buna karşılık zayıf yanlarını vurguladığı tespiti James L. Price tarafından uzun bir zaman önce dile getirilmiştir. Price'in tespiti, disiplinin yapısal ve kuramsal sorunlarının ders kitabı sosyolojisinde nasıl paradoksal biçimde üretildiğine ışık tutmaktadır. Price sosyolojinin zayıf yönlerini "ortak bir kavram setinin yokluğu, çok az sayıda doğrulanmış önermenin varlığı ve sistematik olarak test edilmiş bir teorinin tamamen eksik oluşu" biçiminde ifade etmiştir. Aynı zamanda "büyük miktarda kapsamlı, karşılaştırmalı ve tarihsel gerçeklere dayalı bilgi" sunuyor olmasını, disiplinin güçlü yanı olarak göstermiştir (aktaran Davis,

1983:187). Price'a göre ders kitabı sosyolojisi, çağdaş sosyolojinin güçlü yanı olan "sağlam olgusal temelini" çok az temsil ederken, onun esas zayıflığı olan kavram, önerme ve teoriyi aşırı şekilde vurgulamaktadır. Davis bu durumu "Price Paradoksu" olarak adlandırmıştır. Buna ek olarak, disiplin çapındaki parçalılığın etkisiyle başta sosyolojik pratiğin ve amaçlarının ne olduğu hususunda yoğun uzlaşmazlıklar bulunmaktadır. Sosyolojideki bu parçalılık, Randall Collins'in tabiriyle, disiplinin bölünmüş *içsel siyasetini* yaratmaktadır. Bu siyaset, pratiğimizin amaçları ve ne tür bir entelektüel girişim inşa ettiğimiz konusundaki uzlaşmazlığımıza dayanmaktadır. Bu uzlaşmazlık, sosyologları genel olarak üç kampa bölmektedir: Bilimsel bilgi üretmek isteyenler, sosyolojinin pratik olması gerektiğini savunanlar ve ideolojik hedefleri olanlar (Collins, 1992:187). Bu amaçlar çoğunlukla sosyolojik üretimin pratik amaçlarıyla karıştırılmaktadır⁴¹. Her ne kadar birçok bilim pratik fayda sağlamak ve bilimsel uğraşı ile fayda arasında bağlantılar bulunsun da bunlar aynı şeyler değildir (*ibid*:188). Söz gelimi büyük bir araştırma birikimine rağmen meteorolojinin oldukça mütevazı bir öngörü kabiliyeti bulunmaktadır, jeoloji yeryüzü tarihi ve temel süreçler hakkında son derece ileri bilgilere sahip olsa da depremleri kontrol edememektedir (*ibid*:192). Dolayısıyla sorun sosyolojinin yararları, "gençliği" ya da araştırma nesnesinin karmaşıklığı değil, parçalılığı ve bundan kaynaklı olarak bilimsel projesinin geri planda kalmasıdır.

Bunun ders kitaplarındaki yansıması, olumlu ya da olumsuz tona sahip olsun, sosyolojinin bilimselliğinin doğa bilimleri ile kıyas halinde anlaşılması ve yazarların "kendi bildikleri" sosyolojiyle ikame edilmesidir. Uzlaşmaz, özellikle kültüralist sosyolog ve yazarların bireysel müdahalelerine açık olan bu imajların inşası, disiplinin kaderini çoğunlukla medyaya ve departmanların kaderini de politikacıların ve idarecilerin manipülasyonuna terk etmek anlamına gelebilmektedir. Sosyolojinin son dönemlerdeki gelişimiyle ya da bugünün ileri düzeydeki araştırmalarının boyutlarıyla ilgilenmeyen yazarların, karmaşık teknikler ve araçlar üzerinde bir uzmanlık ve denetim gerektiren bilimsel pratiği basitçe bir *anlama-yorum* pratiğine indirgemeleri de kaçınılmaz olmaktadır. Anlama ve yorumun sosyolojik pratiğin önemli bileşenleri olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların bilimsel bir pratik için fazla belirsiz oldukları ve temellendirilmeden sürekli öne sürülmelerinin, tıpkı sosyolojinin bilimselliği hakkındaki benzer iddialar gibi bir başka klişeyi yarattığı vurgulanmalıdır. Bu sadece sosyoloji açısından değil, genel olarak Türk akademisindeki ihtilaflar ve şiddet açısından düşünüldüğünde daha doğru olacaktır. Türkiye'deki entelektüel ayrımlar ister "klasik ve bilimsel epistemik cemaatler" (Arslan, 1992) arasında olsun ister "İslam felsefesi ile

---

⁴¹ Sosyolojinin işlevi ve ürettiği toplam faydayı merkeze alarak yapılan eleştiriler belki de en sert ifadesini Andreski (1973)'de bulmaktadır.

Batı felsefesi” (Direk, 2001) arasında olsun, ülkenin sosyal ve siyasal yaşamının doğrudan bir yansımasıdır. Türkiye’nin ders kitabı sosyolojisindeki bilim imajlarının bu ayrımlardan etkilenmediğini söylemek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla sosyolojik pratiğin bilimselliği, ders kitaplarında sosyolojinin bilim olduğunun sürekli bir tekrarı ile garanti edilemez. Bilimsel araştırmanın ilkeleri ve döngüleri (teori-empirik araştırma döngüsü) ile ilgili kabullerin doğa bilimleri söz konusuysen de nadiren geçerli olabileceği (Liebersen ve Lynn, 2002) ve ders kitaplarındaki “bilimsel keşfe dair basit anlayışların ve bilimsel üretime yönelik idealleştirilmiş bakış açılarının” (Kelly vd. 1993:216) varlığı unutulmamalıdır. Gerek doğa bilimleri gerek sosyal bilimler olsun bilimsel pratik idealize edilerek değil, gerçekçi bir şekilde sunulduğunda faydalı olabilir.

Diğer yandan sosyolojinin bilimsel modeli ve pratiğine dönük eleştirilerden bilim dışı, normatif ve rölativist meşrulaştırmalara kestirme bir yol çıkarmaktan vazgeçilmelidir. Sosyolojinin birincil programı ne toplumsal bir reform ne de kültüralist politikalar üretmektir. Her iki yaklaşımı da eleştiren Piotr Sztompka, dünyanın birçok parçasının “modernitenin refah, özgürlük ve diğer kazanımlarından dışlandığını ve bu eşitsizlikleri azaltmak yönündeki çabaların soylu girişimler olduğunu” kabul etse de “insancıl özelemlere” sosyologlar gibi *güçsüz seçkinlerin* erişebileceğine dair inancın megalomanik olduğunu ifade etmiştir (Sztompka, 2011:389). Toplumsal reforma yönelik bir sosyoloji imajı “en başından beri reformist kaygıları olan öğrencilerin ilgisini çekmektedir” ve bu bir noktadan sonra disiplini “siyasi açıdan taraflı” bir hale getirebilmektedir. Bu durum sosyolojinin bilimsel ve kurumsal imajları ile ilgili önemli birtakım sorunlar yaratmaktadır (Huber, 1995:201). Bu imajdan dolayı “derslerde sosyal problemler, kişilerarası ilişkiler ve *insanlara yardım etmek* hakkında sığ tartışmaların yapıldığı” yönünde algılar beslenmektedir (Markham, 1991:465). Bu durumun sosyoloji öğretimi ile ilgili başka ciddi sonuçları da vardır. Sosyolojinin gerçekteki çalışma biçimi ile öğrenciye sunulan imajı arasındaki uçurumun artması, sosyolojinin toplumsal imajıyla birlikte “empirik araştırma ile değil metafiziksel tartışmalar ve meseleler ile ilgilenen” öğrencileri disipline çekmektedir”⁴² (Stephan ve Massey, 1982:430). Titiz bir mantık, bilimsel yöntemlerin uygulanması ve dikkatli veri analizi, sosyoloji öğretiminde en az ilgiyi çeken konular olmaya başlamaktadır ve bunun en önemli sonuçları “temel mantık ve matematik yeteneklerinin sosyoloji öğrencileri arasında gelişmemesi ve yöntem derslerinin öğrencilerin hazırlık ve beklentilerinin uzağında olmasıdır” (Markham, 1991:466). Disiplinin bilimsel pratiğine türlü gerekçelerle mesafeli duran ve bilimsel kültüre dair yer yer karikatür algılara sahip olan sosyolog ve ders kitabı yazarlarının bunda payı

⁴² Türkiye koşullarında asıl önemli faktör ise üniversitelere giriş sistemidir.

büyüktür. Söz gelimi sosyologların pratikleri hakkındaki çarpık algıları, en iyi şekilde Kasapoğlu (2014) tarafından yönetilmiş önemli araştırmanın verileri sayesinde görülebilir. Buna göre sosyologların kendi pratikleri hakkındaki algılarında “bilimsel değerlere göre çalışma, kavramsal ve teknik bilgi” gibi prensip ve beceriler en önemsiz özellikler konumunda yer almışlardır. Öyle ki bunların bir sosyoloğun sahip olması gereken ilk özellikler olduğunu düşünen katılımcıların sayısı 147 akademisyen içerisinden, eğer iki özelliği de vurgulayan aynı kişi değilse, yalnızca 2’dir (Kasapoğlu, 2014). Türkiye’deki sosyoloji imajlarının bu sonuç üzerinde etkili olmadığını düşünmek imkânsızdır.

İkinci sosyolojideki disiplin temsillerinin yarattığı manzara karşısında Westhues, tüm ders kitabı yayıncılarının iflas etmesinin hem sosyologlar hem öğrenciler için daha hayırlı olabileceğini ifade etmiştir (1991:89). Elbette ki ders kitapları tüm disiplinler için olduğu üzere sosyoloji için de kalıcılığını koruyacaktır. Ancak sosyolojinin ihtiyacı ne süregelen anlayışların bir savunusu ne de alternatif sosyolojilerin kaotik çoğulluğunu öven bir yaklaşımdır. Tam aksine sosyolojinin acil ihtiyacı “birçok bilimsel sahadaki müfredatın işlevi olan entegrasyon ve koordinasyondur” (Stephan ve Massey, 1982:431). Sosyoloji öğretiminin belli standartlar altında, uzlaşmış ve somutlaştırılmış bir temel aracılığıyla gerçekleştirilmesine yönelik ihtiyacı gidermek bugün disiplinler politikanın aslı ve zorlu görevlerinden biridir. Bu noktadan hareketle, gerek mevcut araştırmanın bulgularına gerekse de literatürdeki önemli çalışmalarda üretilen çözümlere dayanılarak Türkiye’deki ders kitabı sosyolojisi için birtakım öneriler yapmak mümkündür. Şimdiye dek öneriler, ders kitaplarının ve dolayısıyla sosyoloji öğretimindeki müfredatın içeriğinin ne olacağı ve sosyolojik bilginin nasıl elde edileceği (yöntem) ile ilgili olmak üzere genel olarak iki temelde yapılmıştır. Her şeyden önce “öğrencilerin neyi bilmesi, anlaması ve günlük hayatta pratik biçimde kullanması gerektiği” konusunda bir karara varılması gerekmektedir (McGee vd. 1985:25). Buradaki vurgu, sahip olunması gereken bilgilerin ve erdemlerin birlikte ele alınmasına yöneliktir. Şüphesiz bilgiler ve erdemler açısından toplumdan topluma çeşitli farklılıklar ve politik ajandalar bulunmaktadır. Bu sebeple bunların belirlenmesi için politik kurumlar değil, disiplinin kendi dinamikleri ve bilimsel programı referans alınmalıdır. Philips’e bakılırsa, sosyolojideki uzun süreli vurgu eksikliğine rağmen *Aydınlanma* değerlerini yeniden ele almak bir başlangıç olabilir (2001:15). Ancak bunun oldukça zorlu ve eleştirel bir süreç olacağı kabul edilmelidir. Her şeye rağmen sosyoloji öğretimi ve ders kitaplarına yönelik olarak şu hedefler ve öneriler sıralanabilir:

- Her şeyden önce ülkemizdeki sosyoloji öğrencilerinin *tanınması* biçiminde son derece önemli bir hedef koyulmalıdır. Öğrencilerimizin motivasyonları, kaygıları, eksiklikleri ve

özlemlerinin ne olduğunu bilmek ve bir haritayı elde etmek hayatî bir gerekliliktir. Bu anlamda yapılmış çalışmalara gereken ilginin ve saygının gösterilmesi, yeni araştırmaların yapılmasına ön ayak olacaktır.

- Disiplin bilgisinin sunum ve temsilleri ile müfredatın kapsamı ve uygulanmasının denetlenmesi gerekmektedir. Bu, şüphesiz kurumsal bir dönüşümü gerektiren zorlu aşamaları içerecektir. Ancak yine de akademik yayın organları, örgütler ve medya aygıtları aracılığıyla ileri araştırmalar, deneysel çalışmalar, eleştiri ve öneriler sunulabilir ve tartışma imkânları yaratılabilir.
- Ders kitapları, tüm bir disiplinin genel bir incelemesi olmamalıdır. “Daha çok, dünyaya sosyolojik bakma yollarına bir giriş” niteliğinde hazırlanmalıdır (Perrucci, 1980:49).
- Disiplinin bilgisi ve katkıları noktasında genel bir durum değerlendirmesi yapılmalıdır. Disiplin için aslı sorunların tanımlanması ve sosyolojinin spesifik alanlarında gerçekleştirilen bilimsel gelişmelerin yakından izlenmesi gerekmektedir.
- Bilimsel araştırmanın mantığına yönelik vurgular artırılmalı, öğrencilerin bu mantığın kendine has ilkeleri noktasında daha duyarlı olmaları sağlanmalıdır. Bilimsel araştırmaya yönelik uzlaşa ve birikim ile sağlamlaştırılmış bir konu başlığı bile tek başına, öğrencilerin “basit bir araştırmayı yürütebilmelerini, araştırma literatürünün duyarlı tüketicileri haline gelmelerini ve uzman araştırmacılarla daha zekice çalışmalarını” sağlayabilir (Markham, 1991:467).
- Ders kitapları, hâlihazırda disiplinin bilgisini az çok edinmiş bireylere dönük yazılmamalı, aksine başlangıç düzeyindeki öğrencilerin kaygıları merkeze alınarak yeniden üretilmelidir. Çok fazla sayıda kavramın dayatıldığı bir dile değil, her bir aslı kavramın yerinde tanımlanarak aşama aşama inşa edilen ve kuşatan bir dile ihtiyaç olduğu apaçıktır.
- Pedagojik vurgular beraberinde geliştirilmiş bir ders ortamını zorunlu kılacaktır. Yaratıcı anlatım teknikleri, anlaşılabilir ama etkili araştırmaların ve edebî ürünlerin olduğu yan okumalar, her öğrencinin ulaşabileceği şekilde internette erişime açılacak interaktif uygulamalar, ciddiyle uğraşılması gereken meydan okuyucu ödevler oldukça etkili olabilir. Ancak en önemlisi de bunların hepsinin ücretsiz olması, her anlamda eşitlikçiliği ve işbirliğini merkeze alması gerekmektedir. Bu anlamda -belki de ilkin- *öğretmen* niteliklerinin yeniden düşünülmesi ve zorlayıcı kriterlerin geliştirilmesi esas alınmalıdır.

- Disiplinine bağıllık ve saygı duygularını pekiştirmek birincil motivasyonlar olmalı, kültürel ve sosyoekonomik çeşitlilikten ötürü her halükarda başarısızlığa mahkûm olacak ideolojik ajandaların sosyoloji öğretimine sızması engellenmelidir.
- Sosyoloji öğretiminin her anlamda somutlaştırılması gerekmekte, yurtiçinde yapılmış ve ülke sorunlarına yönelik araştırmaların rehberliğine yer verilmelidir. Türkiye'deki sosyoloji öğrencileri, bizzat hocaları tarafından yazılmış ders kitaplarında Çin'deki ekonomik *gelişmelerin* sonuçlarını ya da ABD'deki ırkçılığın nedenlerini öğrenirken Türkiye'deki toplumsal çatışmalar, tabakalaşma ve eşitsizlikler konusunda habersiz kalmaktadırlar. Bu durumun kendisi sosyolojik bir problem olarak ele alınmalı ve ileri araştırmaların bir parçası haline getirilmelidir.
- Nihayet ve belki de en zor olan hedeflerden biri, şüphesiz yine sosyolojinin organizasyon biçimine yöneliktir. Yapısal sorunların çözümünün kısa vadede bir imkânı bulunmamakla birlikte, en azından sosyologlar arasındaki politik konumlanmaların deşifre edilmesi ve çatışmaların arkasındaki sosyolojik mekanizmaların ortaya çıkarılması çok önemlidir. Ancak bundan sonra sosyologlar arasındaki disipliner iletişimi gereksiz yere engelleyen faktörlerin bilincinde olunabilir ve işbirliğinin olasılıkları hakkında sağlıklı düşünülebilir. Sosyoloji öğrencilerinin disiplinin doğasındaki bu problemlerden haberdar olmaları sağlanabilirse, sonraki nesillerin bu hataları tekrarlamamaları ve disiplin bilgisine katkıyı esas almaları da mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- ABBOTT, A. (2000). Reflections on the Future of Sociology. *Contemporary Sociology*, 29(2), 296-300.
- ABBOTT, M. L. (2017). *Using Statistics in the Social and Health Sciences with SPSS and Excel*. New Jersey: Wiley.
- ABEND, G. (2008). The Meaning of 'Theory'. *Sociological Theory*, 26(2), 173-199.
- ADAM, B. D. (1986). The Construction of a Sociological "Homosexual" in Canadian Textbooks. *Canadian Review of Sociology*, 23, 399-411.
- AGGER, B. (1989a). *Reading Science: A Literary, Political, and Sociological Analysis*. New York: General Hall.
- AGGER, B. (1989b). Do Books Write Authors? A Study of Disciplinary Hegemony. *Teaching Sociology*, 17(3), 365-369.
- AKSOY, M. (2000). *Sosyal Bilimler ve Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Alfa.
- ALISE, M. A., & TEDDLIE, C. (2010). A Continuation of the Paradigm Wars? Prevalence Rates of Methodological Approaches Across the Social/Behavioral Sciences. *Journal of Mixed Methods Research*, 4(2), 103-126.
- ANDRÉS, A. (2009). *Measuring Academic Research: How to Undertake A Bibliometric Study*. Oxford: Chandos Publishing.
- ANDRESKI, S. (1973). *Social Sciences As Sorcery*. London: Andre Deutsch.
- ARMAĞAN, S., & ARMAĞAN, İ. (1988). *Toplumbilim*. İzmir: Barış.
- ARNASON, J. P. (2003). Sociology, Critique and Modernity: Views Across the European Divide. E. Ben-Rafael içinde, *Sociology and Ideology* (s. 19-39). Boston: Brill.
- ARSLAN, H. (1992). *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma.

- ARSLANTÜRK, Z., & AMMAN, M. T. (2009). *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- ASLAN, C. (2005). *Sosyolojiye Giriş: Kavramlar ve Kullanımları*. Adana: Karahan Kitabevi.
- BABCHUK, N., & KEITH, B. (1995). Introducing the Discipline: The Scholarly Content of Introductory Texts. *Teaching Sociology*, 23(3), 215-225.
- BAGULEY, T. (2009). Standardized or simple effect size: What Should Be Reported? *British Journal of Psychology*(100), 603–617.
- BAHAR, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Ankara: USAK.
- BAKER, P. J. (1988). Sociology Textbooks: Managing Clones or Writing Works of Distinction. *Teaching Sociology*, 16(4), 381-383.
- BALKIZ, B. (2007). Türkiye'de Sosyoloji Ders/El Kitaplarında Sosyoloji ve Felsefe Tasavvuru. *Sosyoloji Dergisi, Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı*, 31-48.
- BALKIZ, B., & ÖĞÜTLE, V. S. (2010). *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar*. Ankara: Doğu-Batı.
- BALLANTINE, J., GREENWOOD, N., & HOWARD, J. R. (2016). Does the Center Hold? Reflections on a Sociological Core. *Teaching Sociology*, 44(3), 151-162.
- BECKER, H. S. (1979). What's Happening to Sociology? *Society*, 16(5), 19-24.
- BECKER, H. S., & RAU, W. C. (1993). Sociology in the 1990s. *Society*, 30(1), 70-74.
- BEN-RAFAEL, E. (2003). *Sociology and Ideology*. Boston: Brill.
- BEN-RAPHAEL, E., & STERNBERG, Y. (2003). Divergent Commitments and Identity Crisis. E. Ben-Rafael içinde, *Sociology and Ideology* (s. 119-134). Boston: Brill.
- BERGER, P. (1993). Sociology: A Disinvitation? *Society*, 30(1), 12-18.
- BERKOWITZ, S. D. (1982). *An Introduction to Structural Analysis: The Network Approach to Social Research*. Toronto: Butterworths.

- BEST, J., & SCHWEINGRUBER, D. (2003). First Words: Do Sociologists Actually Use the Terms in Introductory Textbooks' Glossaries? *The American Sociologist*, 34(3), 97-106.
- BİLGİSEVEN, A. K. (1986). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- BIRNBAUM, N. (1971). *Toward A Critical Sociology*. New York: Oxford University Press.
- BLUMER, H. (1954). What is Wrong with Social Theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3-10.
- BOUDON, R. (1980). *The Crisis In Sociology: Problems Of Sociological Epistemology*. Londra: The Macmillan.
- BOURDIEU, P. (1988). Vive la Crise!: For Heterodoxy in Social Science. *Theory and Society*, 17(5), 773-787.
- BOURDIEU, P. (2015). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. Ankara: Heretik.
- BOURDIEU, P., & WACQUANT, L. (2014). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim.
- BOZKURT, V. (2008). *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar*. Bursa: Ekin.
- BROWN, R. E. (1976). A Report on the Current Models. *Contemporary Sociology*, 5(2), 123-130.
- BULUT, Y. (2008). Türkçe'de Yayınlanmış Sosyolojiye Giriş Kitapları Hakkında Bibliyografik Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*(16), 81-144.
- COLLINS, H. M. (2010). Bilimsel Bilgi Sosyolojisi: Çağdaş Bilim Üzerine İncelemeler. B. Balkız, & V. S. Öğütte içinde, *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar* (s. 29-57). Ankara: Doğu-Batı.
- COLLINS, R. (1989). Sociology: Proscience or Antiscience? *American Sociological Review*, 54(1), 124-139.
- COLLINS, R. (1992). The Confusion of the Modes of Sociology. S. Seidman, & D. G. Wagner içinde, *Postmodernism and Social Theory: The Debate Over General Theory* (s. 179-198). Oxford: Basil Blackwell.

- COLLINS, R. (1994). Why the Social Sciences Won't Become High-Consensus, Rapid-Discovery Science. *Sociological Forum*, 9(2), 155-177.
- COLLINS, R. (1998). The Sociological Eye and Its Blinders. *Contemporary Sociology*, 27(1), 2-7.
- CONNELL, R. W. (1997). Why Is Classical Theory Classical? *American Journal of Sociology*, 102(6), 1511-1557.
- CRISMORE, A. (1984). The Rhetoric of Textbooks: Metadiscourse. *Journal of Curriculum Studies*, 16(3), 279-296.
- CUMMING, G. (2012). *Understanding the New Statistics: Effect Sizes, Confidence Intervals, and Meta-Analysis*. New York: Routledge.
- ÇELEBİ, N. (2002). Sociology Associations in Turkey: Continuity Behind Discontinuity. *International Sociology*, 17(2), 253-267.
- DAVIS, J. A. (1983). Five Well-Established Research Results: Probably True, Teachable in Introductory Sociology, and Worth Teaching. *Teaching Sociology*, 10(2), 186-209.
- DAVIS, J. A. (1994). What's Wrong with Sociology? *Sociological Forum*, 9(2), 179-197.
- DAVIS, K. (1959). The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology. *American Sociological Review*, 24(6), 757-772.
- DE NOOY, W., MRVAR, A., & BATAGELJ, V. (2005). *Exploratory Network Analysis with Pajek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DEMİR, N. (2006). *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- DOĞAN, İ. (2007). *Sosyoloji: Kavramlar, Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi.
- DOLCH, N. A., & JACKSON, A. (1990). A Review of Social Problems Texts. *Teaching Sociology*, 18(3), 385-389.
- DÖNMEZER, S. (1994). *Toplumbilim*. İstanbul: Beta.
- DRISKO, J. W., & MASCHI, T. (2016). *Content Analysis*. New York: Oxford University Press.

- ECKBERG, D. L., & HILL, L. (1979). The Paradigm Concept and Sociology: A Critical Review. *American Sociological Review*, 44(December), 925-937.
- ECKSTEIN, R., SCHOENIKE, R., & DELANEY, K. (1995). The Voice of Sociology: Obstacles to Teaching and Learning the Sociological Imagination. *Teaching Sociology*, 23(4), 353-363.
- ELIAS, N. (1982). Scientific Establishments. N. Elias, H. Martins, & R. Whitley içinde, *Scientific Establishments and Hierarchies* (s. 3-69). Boston: Kluwer.
- ELLIS, P. D. (2010). *The Essential Guide to Effect Sizes: Statistical Power, Meta-Analysis, and the Interpretation of Research Results*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERGİL, D. (1994). *Toplum ve İnsan: Toplumbilimin Temelleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- ERKAL, M. (1982). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. Trabzon: K.Ü. İİBF yayınları.
- ESERPEK, A. (1981). *Sosyoloji*. Ankara: DTCF Yayınları.
- FALKOWSKI, T. (2009). Community Analysis in Dynamic Social Networks. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Göttingen, Almanya: Universität Magdeburg.
- FEATHERSTONE, R., & SORRELL, K. L. (2007). Sociology Dismissing Religion? The Presentation of Religious Change in Introductory Sociology Textbooks. *The American Sociologist*, 38, 78-98.
- FERGUSON, S. J. (2016). The Center Does Hold: The Sociological Literacy Framework. *Teaching Sociology*, 44(3), 163-176.
- FLECK, L. (1979). *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: University of Chicago Press.
- FOSTER, S. (2011). Dominant Traditions in International Textbook Research and Revision. *Education Inquiry*, 2(1), 5-20.
- FRITZ, C. O., MORRIS, P. E., & RICHLER, J. J. (2012). Effect Size Estimates: Current Use, Calculations, and Interpretation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141(1), 2-18.

- FUCHS, S. (1992). Review: Metatheory and the Sociology of Sociology. *Sociological Perspectives*, 35(3), 531-535.
- FUCHS, S., & TURNER, J. H. (1986). What Makes a Science 'Mature'? Patterns of Organizational Control in Scientific Production. *Sociological Theory*, 4(2), 143-150.
- GAME, A., & METCALFE, A. W. (1996). *Passionate Sociology*. London: SAGE.
- GIDDENS, A. (2005[1979]). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*. İstanbul: Paradigma.
- GIDDENS, A. (2009). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- GIERYN, T. F. (2010). "Paradigm for the Sociology of Science". C. Calhoun içinde, *Robert K. Merton: Sociology of Science and Sociology as Science* (s. 113-139). New York: Columbia University Press.
- GO, J. (2013). Sociology's Imperial Unconscious: The Emergence of American Sociology in the Context of Empire. G. Steinmetz içinde, *Sociology and Empire* (s. 83-105). Duke University Press.
- GOULDNER, A. W. (1971). *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann.
- GRISSOM, R. J., & KIM, J. J. (2005). *Effect Sizes for Research: A Broad Practical Approach*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- GÜVEN, S. (1999). *Toplumbilim*. Bursa: Ezgi.
- HALL, E. J. (1988). One Week for Women? The Structure of Inclusion of Gender Issues in Introductory Textbooks. *Teaching Sociology*, 16(4), 431-442.
- HALSEY, A. H. (2004). *A History of Sociology In Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- HAMILTON, R. F., & FORM, W. H. (2003). Categorical Usages and Complex Realities: Race, Ethnicity, and Religion in the United States. *Social Forces*, 81(3), 693-714.
- HANEMAAAYER, A., & SCHNEIDER, C. J. (2014). *The Public Sociology Debate: Ethics and Engagement*. Vancouver: 2014.

- HÄRING, N., & DOUGLAS, N. (2012). *Economists and the Powerful: Convenient Theories, Distorted Facts, Ample Rewards*. New York: Anthem Press.
- HARLEY, K. (2008). Theory Use in Introductory Sociology Textbooks. *Current Sociology*, 56(2), 289–306.
- HARLEY, K., & WICKHAM, G. (2014). *Australian Sociology: Fragility, Survival, Rivalry*. London: Palgrave Macmillan.
- HARVEY, L. (1982). The Use and Abuse of Kuhnian Paradigms in the Sociology of Knowledge. *Sociology*, 16(1), 85-101.
- HEDLEY, A. R., & TAVEGGIA, T. C. (1977). Textbook Sociology: Some Cautionary Remarks. *The American Sociologist*, 12(August), 108-116.
- HERRICK, R. L. (1980). Nineteen Pictures of a Discipline: A Review of Recent Introductory Sociology Textbooks. *Contemporary Sociology*, 9(5), 617-626.
- HOLDEN, G., ROSENBERG, G., & BARKER, K. (2005). Tracing Thought Through Time and Space: A Selective Review of Bibliometrics in Social Work. G. Holden, G. Rosenberg, & K. Barker içinde, *Bibliometrics in Social Work* (s. 1-34). London: Routledge.
- HORROWITZ, I. L. (1972). The Sociology Textbook: The Treatment of Conflict in American Sociological Literature. *Information (Informational Social Science Council)*, 11(1), 51-63.
- HUBER, J. (1995). Institutional Perspectives on Sociology. *American Journal of Sociology*, 101(1), 194-216.
- İÇLİ, G. (2002). *Sosyoloji Giriş*. Ankara: Anı.
- İLYASOĞLU, A. (2001). "Türkiye'de Sosyolojinin Tarihini Yazmak": Bir Sorunsallaştırma ve Yaklaşım Önerisi. Kolektif içinde, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri* (s. 81-97). İstanbul: Metis.
- KASAPOĞLU, A. (2005). The Study of Sociology in Turkish Higher Education. *International Education Journal*, 6(4), 537-546.

- KASAPOĞLU, A. (2014). *Türkiye'de Sosyoloji Eğitiminin Sorunları-Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- KEITH, B. (2000). Taking Stock of the Discipline: Some Reflections on the State of American Sociology. *The American Sociologist*, 31(1), 5-14.
- KEITH, B., & ENDER, M. G. (2004a). The Sociological Core: Conceptual Patterns and Idiosyncrasies in the Structure and Content of Introductory Sociology Textbooks, 1940-2000. *Teaching Sociology*, 32(1), 19-36.
- KEITH, B., & ENDER, M. G. (2004b). Core, What Core? Looking Beyond the Introductory Textbook for Answers. *Teaching Sociology*, 32(1), 39-40.
- KELLY, G. J., CARLSEN, W. S., & CUNNINGHAM, C. M. (1993). Science Education in Sociocultural Context: Perspectives from the Sociology of Science. *Science Education*, 77(2), 207-220.
- KOCACIK, F. (2003). *Toplumbilim Ders Notları*. Sivas: C.Ü. Yayınları.
- KOLEKTİF. (2001). *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Metis.
- KÖKTÜRK, G. V. (2013). *Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- KRIPPENDORF, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- KUHN, T. S. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- KUHN, T. S. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- KURTZ, R. A., & MAIOLO, J. R. (1968). Surgery for Sociology: The Need for Introductory Text Opening Chapterectomy. *The American Sociologist*, 3(1), 39-41.
- LAKATOS, I. (2014). *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- LARSSON, A. (2008). Textbooks, Syllabuses and Disciplinary Formation in Sweden. *Current Sociology*, 56(2), 235-251.

- LEMING, M. (1990). Prioritizing Sociological Perspective over Concepts. *Teaching Sociology*, 18(4), 533-535.
- LIE, J. (1995). American Sociology in a Transnational World: Against Parochialism. *Teaching Sociology*, 23(2), 136-144.
- LIEBERSON, S., & LYNN, F. B. (2002). Barking Up the Wrong Branch: Scientific Alternatives to the Current Model of Sociological Science. *Annual Review of Sociology*, 28(1), 1-19.
- LOVE, A. (2013). Introductory Concepts and 'Cutting Edge' Theories: Can the Genre of the Textbook Accommodate Both. J. Flowerdew içinde, *Academic Discourse* (s. 76-92). New York: Routledge.
- LUCAL, B. (1994). Class Stratification in Introductory Textbooks: Relational or Distributional Models? *Teaching Sociology*, 22(2), 139-150.
- LYNCH, M., & BOGEN, D. (1997). Sociology's Asociological "Core": An Examination of Textbook Sociology in Light of the Sociology of Scientific Knowledge. *American Sociological Review*, 62(3), 481-493.
- MACIONIS, J. J. (2012). *Sociology*. Boston: Pearson.
- MANNHEIM, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*. Ankara: Epos.
- MANZA, J., & SCHYNDEL, D. V. (2000). Still the Missing Feminist Revolution? Inequalities of Race, Class, and Gender in Introductory Sociology Textbooks. *American Sociological Review*, 65(3), 468-475.
- MANZA, J., SAUDER, M., & WRIGHT, N. (2010). Producing Textbook Sociology. *European Journal of Sociology*, 51(2), 271-304.
- MARIETTE, J. (2004). *Introduction à la Sociologie*. Paris: Le Manuscrit.
- MARKHAM, W. T. (1991). Research Methods in the Introductory Course: To Be or Not to Be? *Teaching Sociology*, 19(4), 464-471.

- MASTERMAN, M. (1970). The Nature of A Paradigm. I. Lakatos, & A. Musgrave içinde, *Criticism and the Growth of Knowledge: Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science* (s. 59-90). London: Cambridge University Press.
- MCCARTHY, E. D. (1996). *Knowledge as Culture: The New Sociology of Knowledge*. London: Routledge.
- McGRAW, K. O., & WONG, S. P. (1992). A Common Language Effect Size Statistic. *Psychological Bulletin*, 111(2), 361-365.
- MERAY, S. (1982). *Toplumbilim Üzerine*. İstanbul: Hil.
- MILLS, C. W. (1943). The Professional Ideology of Social Pathologist. *American Journal of Sociology*, 49(2), 165-180.
- MILLS, C. W. (2007). *Toplumbilimsel Düşün*. İstanbul: Der Yayınları.
- MOLOTCH, H. (1994). Going Out. *Sociological Forum*, 9(2), 221-239.
- MOORE, T. (2002). Knowledge and Agency: A Study of "Metaphenomenal Discourse" in Textbooks from Three Disciplines. *English for Specific Purposes*, 21(4), 347-366.
- MOORE, W. E. (1966). Global Sociology: The World as a Singular System. *The American Journal Of Sociology*, 71(5), 475-482.
- MULKEY, L. M. (1987). The Use of Sociological Perspective in the Development of a Science Textbook Evaluation. *Science Education*, 71(4), 511-522.
- MYERS, G. A. (1992). Textbooks and the Sociology of Scientific Knowledge. *English for Specific Purposes*, 11, 3-17.
- NEUENDORF, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- NICHOLLS, J. (2003). Methods in School Textbook Research. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 3(2), 11-26.
- NOLAN, P. D. (2003). Questioning Textbook Truth: Suicide Rates and the Hawthorne Effect. *The American Sociologist*, 34(3), 107-116.

- NOWOTNY, H. (1991). Knowledge For Certainty: Poverty, Welfare Institutions and The Institutionalization Of Social Science. P. Wagner, B. Wittrock, & R. Whitley içinde, *Discourses On Society: The Shaping Of The Social Science Dicipines* (s. 23-41). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- OLZAK, S. (1981). Bringing Sociology Back In: Conveying the Sociological Imagination in A Changing Undergraduate Climate. *Teaching Sociology*, 8(2), 213-225.
- OZANKAYA, Ö. (1991). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yayınları.
- ÖNCÜ, A. (1997). Some Reflections on Sociology and the Condition of Being a Sociologist in Present-Day Turkey. Ç. Keyder içinde, *Tradition in Modernity: Southern Europe in Question* (s. 113-119). International Sociological Association.
- ÖZKALP, E. (1993). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- PARLA, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim.
- PERRUCCI, R. (1980). Sociology and the Introductory Textbook. *The American Sociologist*, 15(1), 39-49.
- PETERS, M. F. (1974). The Black Family Perpetuating the Myths: An Analysis of Family Sociology Textbook. *The Family Coordinator*, 23(4), 349-357.
- PHILIPS, B. (2001). *Beyond Sociology's Tower Of Babel: Reconstructing The Scientific Model*. New York: Aldine de Gruyter.
- PINGEL, F. (2010). *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Paris: UNESCO.
- RIFFE, D., LACY, S., & FICO, F. (2014). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. New York: Routledge.
- RITZER, G. (2001). *Explorations in Social Theory: From Metatheorizing to Rationalization*. London: SAGE.
- SANAY, E. (1991). *Genel Sosyoloji Dersleri*. Ankara: G.Ü. Basın-Yayın Yüksek Okulu.
- SAYIN, Ö. (1994). *Sosyolojiye Giriş: Sosyolojinin Temelleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

- SCHAEFER, R. T. (2013). *Sociology In Modules*. New York: McGraw-Hill.
- SCHRECKER, C. (2008). Textbooks and Sociology: A Franco-British Comparison. *Current Sociology*, 56(2), 201–219.
- SCHWEINGRUBER, D. (2005). Looking for the Core in the Wrong Place. *Teaching Sociology*, 33, 81-89.
- SCHWEINGRUBER, D., & Wohlstein, R. T. (2005). The Madding Crowd Goes to School: Myths about Crowds in Introductory Sociology Textbooks. *Teaching Sociology*, 33(2), 136-153.
- SEIDMAN, S., & WAGNER, D. G. (1992a). *Postmodernism and Social Theory: The Debate Over General Theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- SEIDMAN, S., & WAGNER, D. G. (1992b). Introduction. S. Seidman, & D. G. Wagner içinde, *Postmodernism and Social Theory* (s. 1-14). Oxford: Basil Blackwell.
- SEZAL, İ. (2002). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı.
- SHAPIN, S. (1995). Here and Everywhere: Sociology of Scientific Knowledge. *Annual Review of Sociology*, 21, 289-321.
- SHILS, E. (1970). Tradition, Ecology and Institution in the History of Sociology. *Daedalus*, 99(4), 760-825.
- SMELSER, N. J. (1989). External Influences On Sociology. *International Sociology*, Vol. 4, no. 4, 419-429.
- SOKAL, A., & BRICMONT, J. (2002). *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanımları*. İstanbul: İletişim.
- SOROKIN, P. A. (1929). Some Contrasts of Contemporary European and American Sociology: I. *Social Forces*, 8(1), 57-62.
- SPIEGEL-RÖSING, I. (1977). Science Studies: Bibliometric and Content Analysis. *Social Studies of Science*, 7, 97-113.
- STEHR, N. (2008). Knowledge in Sociology. W. A. Darity içinde, *International Encyclopedia of the Social Sciences* (Cilt 7, s. 674-676). Michigan: Macmillan Reference USA.

- STEPHAN, G. E., & MASSEY, D. S. (1982). The Undergraduate Curriculum in Sociology: An Immodest Proposal. *Teaching Sociology*, 9(4), 423-434.
- STRAY, C. (1994). Paradigms Regained: Towards a Historical Sociology of the Textbook. *Journal of Curriculum Studies*, 26(1), 1-29.
- SUAREZ, A. E., & BALAJI, A. (2007). Coverage and Representations of Sexuality in Introductory Sociology Textbooks. *Teaching Sociology*, 35(3), 239-254.
- SUĞUR, N. (2009). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- SZTOMPKA, P. (2011). Another Sociological Utopia. *Contemporary Sociology*, 40(4), 388-396.
- ŞENER, S. (1998). *Sosyoloji: Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım*. İstanbul: İnkılab.
- TAN, M. (1981). *Toplumbilime Giriş: Temel Kavramlar*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.
- TEZCAN, M. (1995). *Sosyolojiye Giriş: Temel Kavramlar*. Ankara: A.Ü.E.B.F.
- THERBORN, G. (1976). *Science, Class and Society: On The Formation of Sociology and Historical Materialism*. London: NLB.
- TOLAN, B. (1993). *Sosyoloji*. Ankara: Adım.
- TOPSES, G., & TOPSES, M. D. (2010). *Toplumsal Olayların Bilimi: Toplumbilime Giriş*. Ankara: Anı.
- TUNA, M. (2012). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Detay.
- TURNER, J. (1992). The Promise of Positivism. S. Seidman, & D. G. Wagner içinde, *Postmodernism and Social Theory: The Debate Over General Theory* (s. 157-178). Oxford: Basil Blackwell.
- TURNER, S. (1992). The Strange Life and Hard Times of the Concept of General Theory in Sociology: A Short History of Hope. S. Seidman, & D. G. Wagner içinde, *Postmodernism and Social Theory: The Debate Over General Theory* (s. 101-133). Oxford: Basil Blackwell.
- TURNER, S. (1994). The Origins Of 'Mainstream Sociology' and Other Issues In The History Of American Sociology. *Social Epistemology*, 8(1), 41-67.

- ÜNSALDI, L. (2015). Takdim. P. BOURDIEU içinde, *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin* (s. 9-48). Ankara: Heretik.
- VAN HARKAMP, A. (1996). Conflicts In Social Science. A. V. Harkamp içinde, *Conflicts In Social Science* (s. 1-21). New York: Routledge.
- WAGENAAR, T. C. (2004). Is There A Core in Sociology?: Results from A Survey. *Teaching Sociology*, 32, 1-18.
- WAGNER, P. (1991). Science Of Society Lost: On The Failure to Establish Sociology In Europe During The "Classical" Period. P. Wagner, B. Wittrock, & R. Whitley içinde, *Discourses On Society: The Shaping Of The Social Science Dicipines* (s. 219-245). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- WAGNER, P., & WITTRUCK, B. (1991a). Analyzing Social Science: On The Possibility Of A Sociology Of The Social Sciences. P. Wagner, B. Wittrock, & R. Whitley içinde, *Discourses On Society: The Shaping Of The Social Science Dicipines* (s. 3-22). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- WAGNER, P., & WITTRUCK, B. (1991b). States, Institutions and Discourses: A Comparative Perspective On The Structuration of The Social Sciences. P. Wagner, B. Wittrock, & R. Whitley içinde, *Discourses On Society: The Shaping Of The Social Science Dicipines* (s. 331-357). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- WAGNER, P., WITTRUCK, B., & Whitley, R. (1991). *Discourses On Society: The Shaping Of The Social Science Dicipines*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- WALLACE, W. L. (1987). Causal Images in Sociology. *Sociological Theory*, 5(1), 41-46.
- WEBER, R. P. (1990). *Basic Content Analysis*. London: Sage Publications.
- WESTHUES, K. (1991). Transcending the Textbook World. *Teaching Sociology*, 16(1), 87-92.
- WIEVIORKA, M. (2003). An Old Theme Revisited: Sociology and Ideology. E. Ben-Rafael içinde, *Sociology and Ideology* (s. 79-99). Boston: Brill.

- WITTROCK, B. (2003). Sociology and The Critical Reflexivity Of Modernity: Scholarly Practices In Historical and Comparative Context. E. Ben-Rafael içinde, *Sociology and Ideology* (s. 101-117). Boston: Brill.
- WORSLEY, P. (1972). *Introducing Sociology*. London: Penguin Books.
- WRIGHT, R. A. (1990). Ten Recent Criminology Textbooks: Diversity without Currency or Quality. *Teaching Sociology*, 18(4), 550-561.
- ZABUN, B., & BERBER, Ş. (2013). İdeolojik Sosyoloji Öğretimi: Halk Fırkası Programı Doğrultusunda Yazılan İlk Ders Kitabı (Necmettin Sadak). *Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar-7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı I* (s. 65-72). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- ZALD, M. N. (1991). Sociology as a Discipline: Quasi-Science and Quasi-Humanities. *The American Sociologist*, 22(3/4), 165-187.
- ZALD, M. N. (1995). Progress and Cumulation in the Human Sciences After the Fall. *Sociological Forum*, 10(3), 455-479.
- ZENCİRKIRAN, M. (2015). *Sosyoloji*. Bursa: Dora.

EK 1: GİRİŞ BAŞLIKLARINDA KULLANILAN KAVRAM VE TERİMLER

a priori	alt grup	antropolojik dönem
a priori bilimler	alt kültür	antropolojik kadercilik
açık işlevler	alt orta sınıf	araçsal eylem (Habermas)
açık sistem	alt sistem	araştırma deseni
açık soru kağıdı	alt sınıf	araştırma etiği
açık toplum	alt sosyal sistemler	araştırma evreni
açık uçlu soru	altruistik intihar	araştırma konusu
açıklama	altruizm	araştırma nesnesi
açıklama aşaması	altyapı	araştırma problemi
açıklayıcı araştırma	amaçların tanımı (Parsons)	araştırma tekniği
açıklayıcılık işlevi (bilim)	amaçsal akılcı eylem tipi	aristokrasi
açıklık ilkesi	amaçsal eylem (Habermas)	arşiv belgeleri analizi
ad hoc açıklama	ameliorizm	artı değer
adaptasyon (Parsons)	ana kitle	artı değer kuramı
adem-i merkezîyet	anadolu uygarlığı sentezi	artı ürün
ağ kuramı	anaerkil	asabiyyet (İbn Haldun)
ahlak felsefesi	analitik kategori	asimilasyon
ahlak kodları	analitik yaklaşım	askeri toplum
ahlakçılık	analiz	asosyal
ahlaki otorite	analiz teknikleri	asya tipi toplum
ahlaki uzlaş	analoji yöntemi	asya tipi üretim tarzı
aile	anarşi	aşiret
akılcı seçim kuramı	anarşizm	aşırı göç
akrabalık	animizm	ataerkil aile
aksiyom	anket	ataerkil yapı
aksiyon halinde toplum	anket formu	atatürkçülük
aksiyon sistemler	anlamlandırma süreçleri	atomik anket
aksiyonalist teori	anlamlı ötekiler	atomizasyon
aktarılabirlik (nitel araştırma)	anlayıcı yöntem	avcı ve toplayıcı toplum
aktif deney	Anomi	aydın partileri
alan (Bourdieu)	anomik intihar	aydın tabakası (intelligentsia)
alan araştırması	anonimlik	aydınlanma
alan deneyi	ansiklopedist çağlar	aylak sınıf
alış-veriş kuramı	anti-pozitivist yaklaşım	ayna benlik
alıştırma (habituation)	antik toplum	ayrımcılık

az gelişmiş ülke	bilimler hiyerarşisi	biyolojik determinizm
âdet	bilimsel açıklama	biyolojik okul
bağımlı değişken	bilimsel araştırma süreci	biyolojik realite
bağımsız değişken	bilimsel bilgi	biz şuuru
bağlamsal-tümsel sondaj	bilimsel davranış	bizlik-biz bilinci
bağlanabilirlik (nitel araştırma)	bilimsel devrim	boy
bağnazlık	bilimsel düşünce	boylamsal araştırma
barbarlık (yarı kültür)	bilimsel kanun	boylamsal survey
basit anomî	bilimsel öz	bozuk işlev
basit tesadüfi örneklem	bilimsel prosedür	bulgu
basit toplum	bilimsel rasyonalizm	burjuvazi
basitlik ilkesi	bilimsel sosyoloji	bürokrasi
baskı	bilimsel süreç	bürokratik ideoloji
baskı grupları	bilimsel uzmanlaşma	bürokratik örgütlenme
başkasının rolünü alma	bilimsel veri	bürokratikleşme
batı ideolojisi	bilimsel yöntem	bütüncü toplum
batıcılık	bilimselcilik	bütüncü yaklaşım
batılılaşma	bilinçaltı	bütünleşme
bedevi toplum	bilinçli (yargısal örnekleme)	bütünleşme (Parsons)
belgeler üzerinde gözlem	bilmediğini varsaymak ilkesi	bütünleşme teşekkülleri (von Wiese)
ben şuuru	bio-psiko-sosyal yapı	bütünlük ilkesi
benlik	bireyci aile	bütünlük yasası
benlik etkileşimi	bireyci fonksiyonalizm	büyük adam sosyolojisi
benzer menfaat	bireyci toplum	büyük kapatılma
beşeri faaliyet	bireyci yaklaşım	büyük sistemler dönemi
beşeri faktör	bireycilik	camia
betimleme aşaması	bireysel benlik	cemaat
betimleyici araştırma	bireysel görüşme	cemaat duygusu
betimleyici işlev (bilim)	bireysel uyum biçimleri tipolojisi	cemaat ruhu
betimleyici yöntem	bireyselleşme	cemaat tipi toplum
betimsel monografi	birim ve bütünün birleştirilmesi ilkesi	cemiyet
beyaz yakalı	birinci dünya toplumları	cinsel tortu
biçimcilik	birinci grup idoller	cinsiyet
biçimsel mantık	birincil grup	cinsiyetçilik
biçimsel olmayan uslamlama	birincil ilişki	coğrafi determinizm
bileşim tortuları	birlik	coğrafya okulu
bilgi soruları (anket)	birlik şuuru	cohort analizi
bilgi teknikleri	birlikte değişebilirlik	cumhuriyet
bilginin islamileştirilmesi	birlikte değişme kanunları	cumhuriyetçilik
bilim etiği	birlikte eylem	çapraz çizelge
bilim felsefesi	birlikte mensubiyet	çatışma

çatışmacı fonksiyonalizm	değişme ve yapma teşekkülleri (von Wiese)	diyalektik düşünce
çatışmacı yaklaşım	demokrasi	diyalektik ilişki
çekilme-kaçış davranışı (Merton)	demopolitik	diyalektik mantık
çekirdek aile	demotik toplum	diyalektik yöntem
çelişme yasası	denek veya hasta (psikodrama)	dış geçerlilik
çelişmezlik ilkesi	denetim birimi	dış sistemler (Spencer)
çeteleşme	denetimsiz değişken	dış toplum (sosyometri)
çevre kirliliği	denetleme işlevi (bilim)	dogmacılık
çevresel konular üzerine çatışma (Coser)	deney	doğa bilimleri
çıkar	deney birimi	doğa kanunları
çıkar çatışması	deney grubu	doğal eşitsizlik
çıkar grubu	deney ve gözlem ilkesi	doğal hukuk doktrini
çıkarım	deneycilik	doğal olay
çoğulcu kolektivizm	deneyim bilgisi	doğal olgu
çoğulcu yaklaşım	deneysel geçerlilik	doğal seleksiyon
çok sebepli açıklama	deneysel geliştirme	doğal sosyal düzen
çok sebeplilik	deneysel sosyoloji	doğanın diyalektiği
çok tanrıçılık	deneysel yöntem	doğrudan aktif deney
dağılım ölçüleri	deneysellik	doğrudan gözlem
dar kapsamlı sosyal politika	derebeylik	doğrulama
davranış düzlemi	derinlemesine görüşme	doğrulama (mantık)
davranış kalıpları	dernek	doğrulanabilirlik (nitel araştırma)
davranış soruları (anket)	dernekleşme	doğruluk ilkesi
davranışçı sosyoloji	despotizm	dolaylı aktif deney
davranışçılık	deterministik ilişki	dolaylı işbirliği
davranışsal organizma (Parsons)	determinizm	dolaysız işbirliği
dayanışmacı toplum	devletçilik	doxa
dayanışmacılık	devrim	döküman incelemesi (metin analizi)
değer	diğerine yönelme	dördüncü grup idoller
değer sistemleri	dikey hareketlilik	dramaturji teorisi
değer teorisi	dikey tabakalaşma	durum saptayıcı araştırma
değer yargıları	diktatörlük	durum tanımı
değer yüklülük	din	duyarlı olgular örnekleme
değerle ilişkili akılcı eylem tipi	dinamik denge	duygu tortuları (Pareto)
değerlerin determinasyonu kategorisi	dindarlık	duygudaşlık
değiş tokuş (exchange) yaklaşımı	dini dönemler	duygusal eylem tipi
değişim değeri	dinsel otorite	duyumsal devre
değişim ilkesi	disiplin	dünya görüşü
değişim monografisi	disiplinlerarası çalışma	düşünsel evrim
değişken	diyalektik	düşünsel kültür
		düz çizelge

düzenleme tortusu (Pareto)	empirik araştırma	farklılaşarak bütünleşme
düzenleyici yaptırım	empirik bilimler	farklılaşma
düzenlilik	empirik doğrulama	farklılaşma (sistem teorisi)
düzensiz kentleşme	empirik kanıt	farklılaşma teşekkülleri (von Wiese)
edebi betimleme	empirik teori	faşizm
edinilmiş (verilmiş) statü	empirik yaklaşım	favela
edinim sınıfları	empirizm	faıdacılık
egemen sınıf	endoktrinasyon	feminist yaklaşım
egoistik intihar	endüstri ilişkileri	feminizm
egosentrik insan	endüstriyel dönem	fenomenoloji
eğilim (trend) surveyi	endüstriyel örgüt	fenomenolojik indirgeme
eğitim	ensest	feodal toplum
eğitim kategorisi	enternasyonalizm	feodal yapı
ekolojik çevre	entropi	feodalizm
ekonomik çıkar	epistemoloji	fetişizm
ekonomik davranış	erkek egemen bakış açısı	fikri değişim
ekonomik determinizm	eski orta sınıflar	final grup
ekonomik evrim	etik kodları	fizikopolitik
ekonomik işbölümü	etmenler teorisi	fizyokratlar
ekonomik rasyonalizm	etnik grup	folklor
ekonomik yapı	etnik toplum	fonksiyonalist evrimcilik
ekopolitik	etnisite	fonksiyonel bütünleşme
ekstrem olgular örnekleme	etnografik karşılaştırma	fonksiyonel değişkenler
eleştirel bilim	etnografik yaklaşım	fonksiyonel farklılaşma
eleştirel teori	etnografya	fonksiyonel ilişki
eleştirel yaklaşım	etnoloji	formel bilimler
elitizm	etnometodoloji	formel eğitim
emeğin parçalanması	etnosentrizm	formel kurum
emeğin yabancılaşması	evrensel yasa	formel model
emek-değer	evrenselcilik	formel sosyoloji
emek gücü	evrensellik	Fransız Devrimi
emek sömürüsü	evrim	gayri resmi kooperasyon
emniyet sübabı kurumlara kanalize	evrim kanunları	gecekondu
eden çatışma (Coser)	evrim teorisi	gecekondulaşma
empati	evrimcilik	geçerlilik
empatik anlama	evrimsel gelişme yasası	geleceğe yönelik tahmin tipolojileri
empatik davranış	evsizlik	gelenek
emperyalist	eylem halinde toplum	geleneksel aile
emperyalist kapitalizm	eylem yönelimlilik	geleneksel bürokrasi
emperyalist toplum	fahişelik	geleneksel eylem tipi
emperyalizm	faktör analizi	geleneksel hayat tarzı

geleneksel otorite	gösterilen	hegemonya
geleneksel toplum	gösteriş tüketimi	helenistik dönem
geleneksellik	gözetim toplumu	hermenötik
gelişigüzel bilgi	gözlem	hermenötik daire
gelişigüzel gözlem	gözlem çizelgeleri	heterojen toplum
gelişigüzel olay	gözlemsel veri	heterojenleşme
gelişimsel soru	gözlenebilir davranış	hiper-empirik diyalektik
gelişmekte olan toplum	gözlenebilirlik	hipergerçeklik
gelişmekte olan ülkeler	grand teori	hipotetik tümdengelim
gelişmiş toplum	grounded teori	hipotez
gelişmiş ülke	grup-dışı çatışma (Coser)	hipotezin gerçekleşmesi
genel hipotez	grup-içi çatışma (Coser)	hizmet sektörü
genel kuram	grup davranışı	holizm (sistem teorisi)
genel metod	grup dinamiği	homo economicus
genelleme	grup duygusu	homojen örneklem
genelleştirici işlev (bilim)	grup egoizmi	horde
genelleştirilmiş başkası	grup içi dayanışma	hoşgörü
genellik ve soyutluk ilkesi	grup normları	hoşgörü sınırı
geniş kapsamlı sosyal politika	gruplaşma	hukuki veya kanuni dönem
gerçekçi çatışma (Coser)	güç	hümanist
gerçekçi olmayan çatışma (Coser)	güçlü tarihsellik (Touraine)	hümanizm
gerçekleme	güdülenme	icat (Ogburn)
geri besleme (sistem teorisi)	güdülenme kuramı	iç geçerlilik
gerici toplum	güdümlü araştırma evreni	iç sistemler (Spencer)
getto	güdümlü örnekleme	içerik analizi
gevşek kaynaşmış kurumlarda çatışma (Coser)	güdüselleme	içgüdü
gizli çıkar	gündelik yaşam	içsel dünyevi çilecilik
gizli işsizlik	güven aralığı	ideal değerler
gneseoloji	güvenilirlik	ideal grup
göç	habitus	ideal tip
göçebe toplum	hadari toplum	idealist diyalektik
göçebelik	halk	idealist felsefe
gölge fenomen	halk ekonomisi	idealistik kültür
gönüllü grup	halk yordamı	idealizm
görelî işlevselcilik	halkçılık	ideoloji
görelî yoksunluk	hareket yasası	idiyografik araştırma
görünen çıkar	hars	idiyografik çözümleme
görüşme formu	hawthorne etkisi	ihsaiyat metodu
gösteren	hayatta kalma temayülü	iki derece mürekkep toplumlar
gösterge	hedef-araç ayrışımı	ikili etkileşim (Giddens)
	hedefe ulaşma (Parsons)	ikinci dünya toplumları

ikinci grup idoller	işlevsel yöntem	kapitalizm öncesi kapitalizm
ikincil grup	işlevselci yaklaşım	kapitalizmin ruhu/kapitalist tin
ikincil ilişki	işlevsellik	kapsamlı gözlem
iktidar	işsizlik	kapsayıcı kurumlar
iktidar ilişkileri	iştihad metodu	karizmanın kurumsallaşması
iktidar seçkinleri	ırk	karizmatik otorite
ilerici toplum	ırkçı söylem	karizmatik teokrasi
ilerlemeci tarih anlayışı	ırkçılık	karma ekonomi
iletişim-bilişim devrimi	jenetik metod	karma görüşme
iletişimsel eylem (Habermas)	jeopolitik	karma yöntem
ilişki arayıcı araştırma	kabile	karmaşık (heterojen) toplum
ilişki kurucu araştırma	kabile yaşamı	karşı kültür
ilk gruplar	kadercı intihar	karşılaştırma yöntemi
ilkel iş bölümü	kadercilik	karşılaştırmalı soru
ilkel komünal toplum	kafatası ırkçılığı	karşılıklı bağımlılık
illusio (Bourdieu)	kalabalık	karşılıklı bağımlılık ilkesi
imparatorluk	kalıp değişkenler	karşılıklı etki kategorisi
inanç bilgisi	kalıp düşünce	karşılıklı haberdarlık
inandırıcılık (nitel araştırma)	kalıplaşmış ilişki	karşılıklı nedensellik
inkılap	kalıtım kategorisi	kartezyen düşünce
inkılapçılık	kalkınma	kartopu örneklem
insan doğasının ikiliği	kamu toplumu	kast
interval (aralıklı) ölçüm	kamuoyu	kastlaşma
intihar	kamuoyu yoklaması	kategorinin tespit edilmesi ilkesi
introspektif yöntem	kamusal alan	katılımcı eylem
islamcılık	kan ırkçılığı	katılımcı gözlem
istatistik	kanaat soruları (anket)	katılımsız gözlem
istatistik kanunları	kantofreni	kavim
istatistik karşılaştırma	kanun	kavram
istatistiksel çözümleme	kaos	kavramların tanımlanması ilkesi
istatistiksel yöntem	kapalı (gizli) işlevler	kavramlaştırma
istibdat	kapalı ev ekonomisi	kavramsal netlik
istikrar (sistem teorisi)	kapalı grup	kazanılmış statü
istikrarsız aile	kapalı kent ekonomisi	kemalizm
isyan davranışı (Merton)	kapalı soru kağıdı	kendi için sınıf
iş bölümü	kapalı toplum	kendi içinde sınıf
işbirliği	kapalı uçlu soru	kentleşme
işçi sınıfı-proletarya	kapitalist toplum	kentsel devlet
işlevsel analiz	kapitalist toplumbilim	kentsel toplum
işlevsel bütünlük	kapitalist üretim biçimi	kesit araştırmaları
işlevsel öngereklilik	kapitalizm	kesit survey

kesit tipi araştırma	kooperasyon	kültürel aynileşme
keşfedici araştırma	kooperatif	kültürel birikim (Ogburn)
ki kare testi	kooperatifçilik	kültürel boşluk
kimlik	korelasyon	kültürel bütünleşme
kişilerarası fonksiyonalizm	korporasyon	kültürel çevre
kişilik sistemleri (Parsons)	kota örnekleme	kültürel determinizm
kişilik tortuları (Pareto)	kovaryans analizi	kültürel evrenseller
kitle	kozmolojik dönem	kültürel evrim
kitle hareketleri	kozmopolit	kültürel gecikme
kitle iletişim analizi	kök imajlar	kültürel gelenek bilgisi
kitle iletişim araçları	köle	kültürel gerileme
kitle kültürü	köleci toplum	kültürel görelilik
kitle partileri	kölelik	kültürel grup
kitle toplumu	köylü sınıfı	kültürel hedefler (Merton)
kitle üretimi	kritik olgular örnekleme	kültürel hegemonya
kırıntılaşmış iş	kullanım değeri	kültürel istila
kırsal toplumlar	kurallı oyun (Mead)	kültürel modelin korunması (Parsons)
klan	kuramsal araştırma	kültürel sermaye (Bourdieu)
klasik ekonomi	kuramsal doğruluk	kültürel sistem
klasik metod	kuramsal sosyoloji	kültürel sistemler (Parsons)
klasik sosyoloji	kurgusal bilgi	kültürel yabancılaşma
klik	kurtarıcı ilgi (Habermas)	kültürel yapı
linik gözlem	kurum normu	kültürel yozlaşma
kodlama	kurumlaşmış olay	kültürleşme
kolektif alışkanlık	kurumlaştırma	küme
kolektif bilinç	kurumsal kimlik	küme örnekleme
kolektif davranış	kurumsal ritüel	küme tipi anket
kolektif grup	kurumsallaşma	kümelerin sürekliliği tortuları
kolektif hafıza	kurumsallaşmış araçlar (Merton)	küresel bakış açısı
kolektif ideoloji	kuşak çatışması	küreselleşme
kolektif kimlik	küçük grup	laikleşme
kolektif model	kültür	laiklik
kolektif temsil	kültür aşılama	liberal pazar ekonomisi
kolektif tutum	kültür birliği	liberal toplum
kolektif üretici sınıf	kültür değişmesi	liberal toplum (Cosser)
komünal duygu	kültür empreyalizmi	liberalizm
komünist toplum	kültür endüstrisi	lingüistik
komünizm	kültür modeli	literatür taraması
konfederasyon	kültür teorisi	lonca
kontrol değişkeni	kültür üst sistemleri	lumpen proletarya
kontrol grubu	kültürel anlam	maddi değişim

maddi kültür	meta fetişizmi	monoteizm
maddi olmayan toplumsal olgu	meta üretimi	moral çevre
maddi realite	metafizik aşama	motif
maddi toplumsal olgu	metalaşma	muhafazakar
maddi üretim	metasosyal	muhafazakarlık fonksiyonu
makro düzey	metasosyoloji	mutlak işlevselcilik
makro kuram	metin analizi	mübadele
makrososyoloji	metinlerarasılık	mülakat
maksimum çeşitleme örnekleme	metodik	mülkiyet
manevi determinizm	metodoloji	mülkiyet düzeni
manevi kültür	mikro düzey	mülkiyet ilişkileri
mantıksal geçerlilik	mikro kuram	mülkiyet sınıfları
mantıksal pozitivizm	mikrodeterminizm	mürekkep toplumlar
marjinal fayda	mikrososyoloji	naif realizm
marjinal istihdam	militarist dönem	natüralizm
marjinalist ekonomi	militarizm	nedensel açıklama
marxizm	millet	nedensel yöntem
maşeri şuur	millet tipi tayin metodu	nedensellik
materyalist bakış açısı	milli bağımsızlık	nedensellik ilişkisi
materyalist diyalektik	milli hakimiyet	nedensellik yasası
materyalizm	milli kültür	negatif entropi (sistem teorisi)
mavi yakalı	milli menfaat	negatif geri besleme
medeniyet çağı	milli sosyoloji	neo-klasik ekonomi
medenî ahlak	milliyet	neo-marxizm
mekan kategorisi	milliyetçilik	neo-pozitivist ekol
mekan semantiği	minyatür model	nesep
mekanik dayanışma	mitos	nesep asabiyeti
mekanik ilişki	moda	nesnel görelilik
mekanik okul	model	nesnel toplumsal olay
mekanik toplum	modelin korunması (Parsons)	nesnellik
menfaat birliği	modern ahlak	nicel anket
merkezi değerler üzerine çatışma (Coser)	modern çekirdek aile	nicel araştırma
merkezileştirici kolektivizm	modern sosyoloji	nicel bilgi
meslek zümreleri	modern toplum	nicel semantik
mesleki iş bölümü	modernizm	nicel teknik
meşru egemenlik	modernleşme	nicel veri
meşru otorite ideal tipleri	monarşi	nicel yöntem
meşruiyet krizi	monist yaklaşım	nicelcilik
meta	monogami	nicelik
meta-ekonomik faktörler	monografi	nicelleştirme
	monografik örnekleme	nihilizm

nitel araştırma	organik analogi	örnek olay incelemesi (vaka çalışması)
nitel bilgi	organik dayanışma	örnek olay monografisi
nitel değişme yasası	organik toplum	örneklem
nitel teknik	organizasyon	örneklem teknikleri
nitel veri	organizmacı yaklaşım	örnekleme
nitel yöntem	orta-boy kuram	örtük davranış
nitelendirme	orta sınıf	örüntü (Parsons)
nitelik	orta sınıflaşma	öz-düzenleme
nominal (adlı) ölçüm	ortaçağ	özdeksel realizm
nominalizm	ortak ahlak	özdeşlik ilkesi
nomotetik analiz	ortak bilinç	özel hipotez
nomotetik araştırma	ortak milli ülkü	özel metod
non-parametrik istatistik	ortak mülkiyet	özel mülkiyet
norm	ortak tasarım	özel sosyolojiler
normal davranış	ortalama ölçümü	özne-süje
normale yakın davranış	ortalama sapma	öznel davranış
normatif	otomasyon	öznellik
normatif bilimler	otorite	panel survey
normatif düzen	otorite bilgisi	panel tipi araştırma
normatif işlevselcilik	otorite ilişkileri	paradigma
normatif sistem	otoriter toplum	parametrik istatistik
normlar kategorisi	otoriter toplum (Cosser)	parti
Objektiflik	oyun (Mead)	partikularist cemiyet
odak grup görüşmesi	ölçme tekniği	pasif deney
olasılık yasası	ölçülebilir değişken	patriarki
olasılıkçı nedensellik	ölçüm	pekiştirme
olgu	ölçütlendirme	pilot araştırma
olgu sorusu (anket)	ön anket	plüralist (çoğulcu) yapı
olgusal (deneysel) soru	ön anlama	plüralist bütün
oligarşi	öncül	plüralizm
olumlu işlev	öndeneme	poligami
olumsuz işlev	önemli başkası	politeizm
oluş kategorisi	önerme	popüler kültür
ontoloji	öngörü	post-kapitalist toplum
operasyonelizasyon	öngörü aşaması	post-pozitivist yorumlayıcı bilim
operasyonelleştirilmiş kavram	öngörü işlevi (bilim)	paradigması
oportünizm	önyargı	post-yapısalcı yaklaşım
orantılı (ratio) ölçüm	örf	posta anket
orantılı tabakalı örneklem	örgüt	postmodern yaklaşım
orantısız tabakalı örneklem	örgütlü kapitalizm	postmodernizm
ordinal (sıralı) ölçüm	örnek	postüla

pozitif bilimler	risk toplumu	sermaye birikimi
pozitif davranış	ritüel	sermayenin ayrışması
pozitif felsefe	rol çatışması	seyirci (psikodrama)
pozitif geri besleme	rol tanımları	silsileli görüşme
pozitif kültür	rönesans	silsileli soru kağıdı
pozitif olay	sağduyu	simgesel-etkileşimcilik
pozitif yöntem	sahne (psikodrama)	simgesel değişim
pozitivist aşama	sahte sanayileşme	simgesel etkileşim
pozitivist bilim paradigması	saint-simonizm	simgesel sistem
pozitivist sosyal bilim	saltanat	simgesel yapı
pozitivist sosyoloji	sanayi-öncesi toplum	simgesel yeniden üretim
pozitivist yaklaşım	sanayi-sonrası (enformasyon) toplum	simulakrum
pozitivizm	sanayi burjuvazisi	sistem
pragmatizm	sanayi devrimi	sistem yöntemi
pratik değerler	sanayi ekonomisi	sistemik hata
pratik ilgi (Habermas)	sanayi kapitalizmi	sistemik tesadüfi örneklem
prensip	sanayi toplumu	sistemik işlevsellik
proleterleşme	sanayileşme	sistemli gözlem
protestan ahlaki-protestanlık	sanayileşmemiş uygarlık	site
psikanaliz	sapkın davranış	siyasal çatışma
psikodrama	sapma	siyasal davranış
psikolojik realite	savaşkan performans	siyasal eşitsizlik
psikolojist yaklaşım	sebeup asabiyeti	siyasal felsefe
psikolojizm	sebeplilik kanunları	siyasal hak
rastlantısal ilişki	sebeplilik kategorisi	siyasal iktisat
rasyonalizm	seçkin (elit)	siyasal kapitalizm
rasyonel	seçkinlerin dolaşımı (Pareto)	siyasal yabancılaşma
rasyonel anlama	seçmeci yakınlaşmalar	siyasal yapı
rasyonel eylem	seks	siyaset
rasyonelleşme	semantik	sıkı kaynaşmış kurumlarda çatışma
rasyonellik	sembol-simge	sınama
realist sosyoloji	sembolik anlam	sınıf analizi
referans grup	sempatik içebakış tekniği	sınıf bilinci
reform	sendika	sınıf çatışması
regresyon analizi	sendikacılık	sınıf çelişkisi
rekabet	sendikalaşma	sınıf devrimi
rekabetçilik	sentez	sınıf ilişkisi
relativite	serbest piyasa	sınıf uzlaşması
relativizm	serf	sınıf yapısı
renk ırkçılığı	sermaye	sınıflandırma
resmi kooperasyon	sermaye-emek çatışması	sınıflaşma

sınıflı toplum	sosyal etkileşim	sosyalist ekonomi
sınıfsal dayanışma	sosyal farkındalık	sosyalist toplum
sınıfsal yapı	sosyal farklılaşma	sosyalizm
sınıfsız kolektivite	sosyal farklılık	sosyalleşme
sınıfsız toplum	sosyal fizik	sosyo-coğrafya
sınırlama	sosyal fizyoloji	sosyo-ekonomik
skolastik	sosyal gelenek	sosyo-ekonomik grup
somut grup	sosyal gruplaşma	sosyo-ekonomik mobilite
somut ilişkiler	sosyal güçler	sosyo-ekonomik örgütlenme
somutlama	sosyal içgüdü	sosyo-ekonomik yapı
somutlaştırma	sosyal ihtiyaç	sosyo-kültürel çevre
somutluk ilkesi	sosyal ilimler siyaseti	sosyo-kültürel evrim
sondaj yolu ile anket	sosyal ilişkiler ağı	sosyo-kültürel yapı
sondaj yolu ile örneklem	sosyal işbölümü	sosyodrama
sorular cetveli	sosyal işlev-fonksiyon	sosyografi
sorumlu konuşma	sosyal kalıp	sosyogram
sosyal	sosyal kişi	sosyoloji sistemleri
sosyal-çatışmacılık	sosyal kutuplaşma	sosyolojik analiz
sosyal-yapısal çerçeve	sosyal marjinallik	sosyolojik bakış açısı
sosyal (süperorganik) enerji	sosyal mekanizma	sosyolojik bilgi
sosyal adalet	sosyal morfoloji	sosyolojik epistemoloji
sosyal anlaşma	sosyal muhteva	sosyolojik imgelem
sosyal araştırma	sosyal mutlak	sosyolojik relativizm
sosyal avantaj	sosyal nominalizm	sosyolojik teori
sosyal bağ	sosyal organizasyon	sosyolojik yasa
sosyal bağlam	sosyal prestij	sosyolojizm
sosyal benlik	sosyal psikoloji	sosyometri testi
sosyal bilimler	sosyal refah devleti	sosyometrik analiz
sosyal bilimler teknolojisi	sosyal sermaye (Bourdieu)	sosyometrik matris
sosyal çevre	sosyal sistem	soyut ilişkiler
sosyal darwinizm	sosyal sorun	soyut kolektif
sosyal davranış-eylem	sosyal strateji	soyutlama
sosyal davranışçılık	sosyal süreç	soyutlama düzeyi
sosyal determinatör	sosyal şekiller	sömürgeci kapitalizm
sosyal devlet	sosyal tabakalaşma	sömürü
sosyal dışlanma	sosyal temas	sömürülen toplum
sosyal doktrin	sosyal teşkilat	söylem analizi
sosyal durumlar ağı	sosyal tip	sözlü tarih çalışması
sosyal düzen	sosyal uzlaşma	spiritüalizm
sosyal düzenleme	sosyal yapı (Merton)	Srole ölçeği
sosyal düzensizlik	sosyal zaman	stakhanovizm

standart sapma	tearüf metodu	ticari kapitalizm
standartlaşmış eylem-davranış	tek düzenlilik	tikel varsayım
statü	tek sebepli açıklama	tinsel realizm
statü uyumsuzluğu	tek sebeplilik	tipik olgular örnekleme
statüko	tek tanrıçılık	tipleşmiş davranış
stratejik eylem (Habermas)	tekelleştirme	tipleştirici yöntem
suç	teknik ilgi (Habermas)	tipleştirme
survey	teknik işbölümü	topluluk
sürekli yoksullaşma	teknik performans	toplum
şekilci-formalist sosyoloji	teknö-bürokratik faşizm	toplum bağlılığı
şekilci davranış (Merton)	teknokrazi	toplum mühendisi
şeyleşme	tekrarlanabilirlik ilkesi	toplum mühendisliği
şiddet kültürü	tearif metodu	toplum sözleşmesi
şiddetli anomi	tema	topluma uyum tortuları
tabakalı örneklem	temel (fizik) güçler	toplumsal ahlak
tahakküm	temel araştırma	toplumsal aktör
taklit (Mead)	temel bilimler	toplumsal algı
taklit (Tarde)	temel ilişkiler	toplumsal anlam
tali zümreler	temel olmayan (tinsel) güçler	toplumsal birim
tam göçebe	temel referans ölçeği	toplumsal bunalım
tampon kurum	temsili araştırma evreni	toplumsal bütün
tamsayımlı survey	temsili örneklem	toplumsal bütünleşme
tarama araştırması	tenakür metodu	toplumsal bütünleşme okulu
tarama modeli	teokratik toplum	toplumsal cinsiyet
tarih felsefesi	teolojik aşama	toplumsal çözülme
tarihçi yaklaşım	teolojik yöntem	toplumsal dayanışma
tarihi kanunlar	teori	toplumsal değer
tarihi monografi	teorik model	toplumsal değerler tipolojisi
tarihsel analiz	teorik paradigma	toplumsal değişme
tarihsel araştırma (histografya)	teorik soru	toplumsal denetim-kontrol
tarihsel karşılaştırma	teorik temellendirme	toplumsal determinasyon (Spencer)
tarihsel materyalizm	tepkici hareket	toplumsal determinizm
tarihsel nedensellik	terör	Toplumsal dinamik
tarihsel olmayan-aksiyomatik yöntem	tesadüfi hata	toplumsal dönüşüm
tarihsel yaklaşım	tesadüfi olmayan örneklem	toplumsal düşünce
tarihsel yapı	tesadüfi örneklem	toplumsal düzenlilik
tarihsel yöntem	tesadüfi örnekleme sayıları/tablosu	toplumsal emek
tarım devrimi	test değişkeni	toplumsal eşitlik
tarım toplumu	test edilebilirlik	toplumsal eşitsizlik
tasvir yöntemi	test hipotezi	toplumsal evrim
taylorizm	testomani	toplumsal felsefe

toplumsal fenomen	toprak aristokrasisi	üç hal yasası
toplumsal fonksiyonalizm	topyekün toplum	üçüncü dünya toplumları
toplumsal gelişme	tortular (Pareto)	üçüncü grup idoller
toplumsal gerçeklik	totaliter partiler	üçüncü halin imkansızlığı ilkesi
toplumsal grup	totaliter toplum (Coser)	ülküsel kültür
toplumsal güçler	totemizm	ümme
toplumsal hareket	totoloji	üretici iş
toplumsal hareketlilik	tutuculuk	üretim
toplumsal heterojenlik	tutum ölçeği	üretim araçları
toplumsal ilerleme	tüketim	üretim araçlarının mülkiyeti
toplumsal ilişki	tüketim kalıpları	üretim biçimi
toplumsal karşı-eylem	tüketim toplumu	üretim güçleri
toplumsal kimlik	tümdengelim	üretim ilişkileri
toplumsal kuram	tümel önerme	üretim koşulları
toplumsal kurum	tümel varsayım	üretim sistemi
toplumsal küme	tümevarım	üretimin rasyonelleşmesi
toplumsal mesafe	türemler (Pareto)	üst gruplaşma
toplumsal morfoloji	türk milliyetçiliği	üst sistem
toplumsal nedensellik	türkçülük	üst sınıf
toplumsal olay	ulus	üstyapı
toplumsal olgu	ulusal bilinç	ütöpik sosyalizm
toplumsal oluşum	uluslararası ekonomi	ütopya
toplumsal organizma	umumi menfaatler	vahdet-i vücud doktrini
toplumsal örgüt	uslamlama	vahşi kapitalizm
toplumsal örgütlenme	uygarlık	varoluşçuluk
toplumsal pratik	uygulamalı (ampirik) yaklaşım	varsayım
toplumsal problem	uygulamalı araştırma	varyans
toplumsal rol	uygulamalı sosyoloji	varyasyon
toplumsal sentez	uygun olgular örnekleme	vasıflama
toplumsal sistemler (Parsons)	uygun örneklem	vatandaşlık
toplumsal sınıf	uygunluk toplumu	vatanî ahlak
toplumsal sözleşme	uyum	vergici kapitalizm
toplumsal statik	uyum (Parsons)	veri toplama
toplumsal tabaka	uyum davranışı-konformizm (Merton)	yabancılaşma
toplumsal tasavvur	uyum sağlama (Ogburn)	yağmacı kapitalizm
toplumsal varlık	uyumsuzluk	yaklaşım
toplumsal yapı	uzlaşım	yaklaşma
toplumsal yasa	uzmanlaşma	yamyamlık
toplumsal yaşam	uzvi dayanışma	yanlış bilinç
toplumsal yaşamın kanunları	ücretli emek	yanlışlama
toplumun rasyonelleşmesi	üç derece mürekkep toplumlar	yanlışlanabilirlik

yapı geçerliliği	yardımcı ego (psikodrama)	yenilik yaratma davranışı (Merton)
yapı kanunları	yargı	yerel bakış açısı
yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem	yarı-ataerkil aile	yerinde inceleme
yapılandırılmamış görüşme	yarı-deney	yerleşik ilişkiler
yapılandırılmış (denetimli) görüşme	yarı-grup	yerleşik toplum
yapılandırılmış (denetimli) gözlem	yarı-yapılandırılmış görüşme	yığın
yapılandırma	yarı-yapılandırılmış gözlem	yığışımlı dize
yapılaşma teorisi	yarı göçebe	yıkma teşekkülleri (von Wiese)
yapısal-işlevselcilik	yasa benzeri düzenlilik	yoğun gözlem
yapısal alt sistemler	yasal-ussal otorite	yoğun olgular örnekleme
yapısal analiz	yasal bürokrasi	yoksulluk
yapısal değişkenler	yasal kodlar	yorumlama
yapısal değişmeye yol açan çatışma (Cosser)	yaşam-alanı	yorumlayıcı yaklaşım
yapısal farklılaşma	yaşam öyküsü	yönetici (psikodrama)
yapısal homoloji yöntemi	yaşantı-alanı	yönetici elit (Pareto)
yapısal işlevsel analiz	yatay hareketlilik	yöntem
yapısal üst belirlenme	yatay tabakalaşma	yöntemsel çoğulculuk
yapısalcı marxizm	yayıma (Ogburn)	zaman algılaması
yapısalcı yapıcılık	yazılı norm	zaman kategorisi
yapısalcılık	yazısız norm	zayıf tarihsellik (Touraine)
yapısızlaşma	yeni orta sınıflar	zihniyet kategorisi
yapısöküm	yeni sanayileşen ülkeler	zıtlaşma
yaptırım	yeniden üretim	zorlayıcı yaptırım
	yeniden yapılaşma	zümre

EK 2: TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/12/2017

Tez Başlığı / Konusu: YAPISAL SORUNLAR VE "İKİNCİ SOSYOLOJİ": DİSİPLİNER TEMSİLLERİN BİR İÇERİK ANALİZİ

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 156 sayfalık kısmına ilişkin, 02/12/2017 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dâhil

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Hicabi Kaynak
İmza

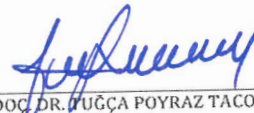

Adı Soyadı: HİCABİ KAYNAK
Öğrenci No: N13227068
Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ
Programı: SOSYOLOJİ TEZLİ YL
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Tuğça Poymaz Tacoğlu
DOÇ. DR. TUĞÇA POYRAZ TACOĞLU

EK 3: ETİK KURUL MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
	Tarih: 25/12/2017
Tez Başlığı / Konusu: YAPISAL SORUNLAR VE "İKİNCİ SOSYOLOJİ": DİSİPLİNER TEMSİLLERİN BİR İÇERİK ANALİZİ	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
	 İmza:
Adı Soyadı: HİCABİ KAYNAK	_____
Öğrenci No: N13227068	_____
Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI	_____
Programı: SOSYOLOJİ TEZLİ YL	_____
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	_____
DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI	
 DOÇ. DR. TUĞÇA POYRAZ TACOĞLU	
Telefon: 0-312-2976860	Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr
	HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES